DİDEROT

FELSEFE KONUŞMALARI

Türkçesi:
Adnan Cemgil

DÜNYA KLASİKLERİ KÜLTÜR DİZİSİ
SOSYAL YAYINLAR

DİDEROT ● FELSEFE KONUŞMALARI

DÜNYA KLASİKLERİ KÜLTÜR DİZİSİ :9

FELSEFE KONUŞMALARI

Denis Diderot /Çeviren : Adnan Cemgil / Yayıma hazırlayan Cenap Karakaya / Yayınlayan : Sosyal Yayınlar / Kapak düzeni : İsa Çelik / Birinci basım : Eylül 1984 / Dizgi ve baskı : Onur Basımevi / Kapak baskısı : Matbaa 70

FELSEFE KONUŞMALARI

DİDEROT

FELSEFE KONUŞMALARI

Çeviren :
Adnan Cemgil

SOSYAL YAYINLAR
Divanyolu, Klod Farer Cad. No : 16/2
İSTANBUL Tel : 528 33 14

FRANSIZ EDİTÖRÜN NOTU

D'Alembert'le konuşma, D'Alembert'in rüyası *ve* Konuşmanın devamı *1830'da,* Aktörlük üzerine aykırı düşünceler, Şüphecinin gezintisi, Matmazel Voland'a mektuplar *ve* Falconet'ye mektuplar'*la aşağı yukarı aynı tarihlerde yayımlanmıştır. Diderot, o devirde, nihayet öcünü almakta, ve muzaffer romantizmi heyecana boğmaktaydı. Diderot için «üstün bir deha» diyen Sainte-Beuve ; ve La Harpe'ın ikiyüzlü ve yüzeysel yargılarından sonra, «muazzam ve uçsuz bucaksız bir kaynak. Yüz yıl boyunca onunla beslendiler ; kalan yine de sonsuz» diye onun hakkını teslim eden Michelet, bu heyecana herkesten iyi tanıklık ederler.*

Çok büyük bir değer taşımasına rağmen, Konuşma, *bize intikal etmeden kaybolup gitmesine ramak kalmış bir eserdir ; mucize kabilinden bir rastlantıyla kurtulmuştur. Evlilik dışı bir ilişkiden doğma, bekâr ve d'Alembert'le serbest bir beraberlik içinde yaşayan matmazel de l'Espinasse, önyargıların çok yaygın ve güçlü olduğu bir yüzyılda, kendisini bu eserde fazlasıyle teşhir edilmiş görerek, Diderot'dan manüskriyi imha etmesini istedi. Diderot razı oldu. Ama, bereket versin ki, eserlerinin kopyalarını dostlarına dağıtmak alışkanlığında olan kaygısız filozof, bu kopyalardan birini gözden kaçırdı, ve böylece bu kopya yanmaktan kurtulmuş oldu.*

Rameau'nun yeğeni'*nde en mükemmel biçimini bu-*

lan diyalog tarzı sayesinde, Diderot, burada, çağını bütün özüyle, bütün yanlarıyla kavrar. Taraftarlık ve karşıtlık, tez ve antitez, karşılıklı olarak birbirinin yerini alır ; canlı, eğlenceli, edebî bir anlatış içinde, Diderot I, Diderot II'yi dışına ve karşısına koyar ; maddecilik yeni bilimsel keşiflerin ışığı altında yeniden gözden geçirilir, formülleştirilir, derinleştirilir. Rüya'nın *kendisi zaten her türlü cüretkârlığa izin verecek bir şeydir. Durmadan bir halden başka bir hale geçiş içinde bulunan evrende basit bir halka olan insan, hayvanlık aşamasının geçici bir yukarı basamağından başka bir şey değildir ; ve gerek hayvan, gerekse insan, ortak bir etkenden, fizik duyarlılıktan gelmedirler. Ama, bu açıklamadan hareketle, «aynı zamanda hem köpeğe, hem gelinciğe, hem istiridyeye, hem de deveye uygun düşen bir sürü sonuçlar» çıkarmaya kalkışmayı reddeder, Diderot : «Ben insanım, insana uygun nedenler gerek bana.» Fakat, yine de bir başka genel yasa ortaya çıkıyor evren, bütünüyle zorunluluğa tâbidir. Türlerin gelişmesini ve çöküşünü belirleyen ilkeler, bu yasaya sıkıca bağlıdırlar. Böyle olmakla birlikte, donmuş, kalıplaşmış bir sistem söz konusu değildir ; bütün oluş (devenir) imkânları göz önünde tutulmuştur ve hepsi de Diderot'nun dinamik determinizmini doğrular.*

Fakat, modern biyokimyaya ait kesifleri önceden görüşünde dahi, Diderot «birader» in, Bordeu aracılığıyla L'Espinasse «hemşireye» ilettiği mesajda büsbütün yeni bir yan yoktur. İngiliz maddeciliğinin (en başta Bacon, sonra Locke ve nihayet Fransa'da Condillac)mirasçısı olan Diderot'nun asıl orijinalliği diyalektik metodundadır. Bu metot, düşünüp taşınılarak üzerinde karar kılınmış bir şey olmayıp, Diderot'nun entellektüel yapısının bir parçasıdır âdeta. Kelimenin en tam anlamıyla hümanist olan Diderot, aynı zamanda modern maddeciliğe el uzatan bir düşünürdür.

D'ALEMBERT İLE DİDEROT ARASINDA KONUŞMA

D'ALEMBERT — Bir Varlık ki, herhangi bir yerdedir, ama bu yer mekânın hiçbir noktasında bulunmaz ; bir Varlık ki, uzamlı olmadığı halde, uzamda yer tutar ; tümüyle, bu uzamın her parçasının temelindedir ; hem maddeden nitelikçe farklı, hem de ona bağlıdır ; onu izler ve hareket ettirir, ama kendisi hiç hareket etmez ; madde üzerine etki yapar ve onun uğradığı bütün değişiklikleri kendinde duyar ; bir Varlık ki, hakkında en küçük bir fikrim bile yoktur... doğrusu, yapısı bu kadar çelişik olan bir Varlık'ı kabul etmek güç bir şey. Gelgelelim, onu reddeden de başka türlü karanlıklara düşecektir ; öyle ya, çünkü şu sizin onun yerine koyduğunuz duyarlılık eğer maddenin genel ve temel bir niteliği ise, taşın da hissetmesi gerekir.

DİDEROT — Neden olmasın?

D'ALEMBERT — Buna inanmak çok güç.

DİDEROT — Evet, kestiği, yontluğu, ezdiği halde taşın feryadettiğini duymayan biri için öyle.

D'ALEMBERT — İnsanla heykel, mermerle et arasında ne fark gördüğünüzü söylemenizi isterdim.

DİDEROT — Çok az. Canlı etten mermer, mermerden de canlı et yapılır.

D'ALEMBERT — Ama biri öteki değildir.

DİDEROT — Canlı kuvvet dediğiniz şeyin ölü kuvvet olmayışı gibi.

D'ALEMBERT — Ne dediğinizi anlamıyorum.

DİDEROT — Anlatayım. Bir cismin bir yerden başka bir yere gitmesi hareket değildir, hareketin eseridir. Duran bir cisimde ne kadar hareket varsa, yer değiştiren bir cisimde de o kadar hareket vardır.

D'ALEMBERT — Yeni bir görüş.

DİDEROT — Ama, bu yüzden, daha az doğru değil. Duran cismin olduğu yerden başka bir yere gitmesini önleyen engeli kaldırın, cisim yerini değiştirir. Şu koca meşenin gövdesini saran havayı birdenbire boşaltın, içindeki su bir anda etrafa yayılacağından, gövdeyi yüz bin parçaya ayırır. Sizin bedeniniz için de aynı şeyi söyliyebilirim.

D'ALEMBERT — Peki öyle olsun. Ama, hareketle duyarlılık arasında ne gibi bir ilişki var? Yoksa siz, canlı bir kuvvetle ölü bir kuvvet olduğu gibi, aktif bir duyarlılıkla âtıl bir duyarlılık olduğunu mu kabul ediyorsunuz? yani, yer değiştirmede kendini gösteren bir canlı kuvvet ile basınç halinde kendini gösteren bir ölü kuvvet ; biri hayvanda ve hattâ belki bitkilerde göze çarpan ve niteliğini bazı faaliyetlerde (actions) belli eden bir aktif duyarlılık, öbürü de bu aktif duyarlılık haline geçişle farkına varılan âtıl bir duyarlılık. Öyle mi?

DİDEROT — Çok güzel. Tam söylediğiniz gibi.

D'ALEMBERT — Böylece, heykelde ancak âtıl bir duyarlılık ; insanda, hayvanda, hatlâ belki bitkide ise aktif bir duyarlılık bulunmuş oluyor.

DİDEROT — Şüphesiz, mermer kütlesiyle, et dokusu arasında böyle bir fark vardır. Ama, tek farkın bu olmadığını da takdir edersiniz.

D'ALEMBERT — Elbette. Dış şekilleri bakımından insanla heykel arasında ne kadar benzerlik olursa olsun, iç yapıları bakımından ikisi arasında hiçbir ilişki yoktur. En usta bir heykeltıraşın kalemi bile, bir deri parçasını yapamaz. Fakat, bir ölü kuvveti, canlı kuvvet haline geçirmenin çok basit bir yolu vardır. Her gün yüzlerce kere gözümüzün önünde tekrarlanan bir deneydir bu. Buna karşılık, bir cismin âtıl duyarlılık halinden, aktif duyarlılık haline nasıl geçirildiğini göremiyorum.

DİDEROT — Görmek istemiyorsunuz da ondan. Bu da öteki kadar yaygın bir olaydır.

D'ALEMBERT — Bu kadar yaygın olan bu olay nedir, söyler misiniz, lûtfen?

DİDEROT — Söyleyeceğim. Çünkü siz söylemeye utanıyorsunuz. Bu her yemek yiyişinizde olan şeydir.

D'ALEMBERT — Her yemek yiyişimde mi?

DİDEROT — Evet ; çünkü yemek yerken ne yapıyorsunuz, bilir misiniz? Besinin aktif duyarlılığına karşı koyan engelleri kaldırıyorsunuz ; onu kendinize katıyorsunuz ; ondan et yapıyorsunuz ; onu canlandırıyorsunuz (animaliser) ; onu duyar kılıyorsunuz. Ve işte sizin besin üzerinde yaptığınız şeyi, keyfim isterse ben mermer üzerinde yaparım.

D'ALEMBERT — Peki ama nasıl?

DİDEROT — Nasıl mı? Yenilebilir hale sokarak.

D'ALEMBERT — Mermerin yenilebilir hale sokulması! Bu bana o kadar kolay görünmüyor.

DİDEROT — Bu işin nasıl yapıldığını göstermek elimde. Gördüğünüz heykeli büyük bir havana koyar ve kuvvetlice eze eze...

D'ALEMBERT — Aman, kerem edin lütfen : Fal-

conet'nin bir şaheseridir bu heykel. Huez'ye (1), ya da bir başkasına ait bir parça olsa...

DİDEROT — Falconet'ye hiç dokunmaz bu : heykelin parasını almıştır nasıl olsa ; sonra da, Falconet, kendi hakkında bugün ne düşünüldüğüne pek az önem verir ; gelecekte ne düşünüleceğine ise hiç önem vermez.

D'ALEMBERT — Peki öyleyse, tuz buz edin bakalım heykeli.

DİDEROT — Mermer kütlesi incecik toz haline geldiği zaman, bu tozu hümüse ya da bitki yetiştiren toprağa karıştırırım ; ikisini güzelce yoğururum ; sonra, bu karmayı sular, bir yıl, iki yıl, yüz yıl çürüsün diye bırakırım. Benim için zamanın hiç önemi yoktur. Bütün bu hamur az çok homojen bir hale geldiği, hümüs olduğu zaman da ne yaparım bilir misiniz?

D'ALEMBERT — Hümüsü yemeye kalmıyacağınızdan eminim.

DİDEROT — Hayır. Ama, benimle hümüs arasında bir birleşme, bir kaynaşma yolu vardır ; ve bu da, kimyacının size söyleyeceği gibi, *latus*'tur.

D'ALEMBERT — *Latus* da nedir, bitki mi?

DİDEROT — Çok doğru söylediniz. Bu toprağa bezelye, bakla, lâhana ve daha başka sebzeler ekerim. Bitkiler toprakla beslenir, ben de bitkilerle.

D'ALEMBERT — İster doğru, ister yanlış olsun,

---

1. Huez'nin kötü bir sanatçı olmasına karşılık, büyük bir heykeltıraş olan Falconet (1716 - 1791) Diderot'nun dostu idi. Filozofla mektuplaşmaları büyük önem taşır. Falconet, Diderot'nun tavsiyesi üzerine Katerina II tarafından St. Petersburga davet edilmiş ve orada Büyük Petro'nun at üstündeki ünlü heykelini yapmıştır. Ünlü Milon de Crotone da onun eseridir.

mermerden hümüse, hümüsten bitkiler âlemine, oradan da hayvanlar âlemine, ete bu geçiş hoşuma gitti doğrusu.

DİDEROT — Görülüyor ki, etten, ya da kızımın [1] dediği gibi, ruhtan aktif olarak duyarlı bir cisim yapıyorum. Her ne kadar ortaya koyduğunuz problemi tamamiyle çözememiş isem de, hiç olmazsa buna oldukça yaklaşmış bulunuyorum. Çünkü, siz de kabul edersiniz ki, bir mermer parçasıyla hisseden bir varlık ; ve hisseden bir varlıkla düşünen bir varlık arasında epey fark vardır.

D'ALEMBERT — Kabul ederim. Ama, her şeye rağmen, hisseden varlık düşünen varlık değildir henüz.

DİDEROT — İleriye doğru bir adım daha atmadan, müsaade buyurun da size Avrupa'nın en büyük geometricilerinden birinin hikâyesini anlatayım. Bu olağanüstü adam başlangıçta ne idi? Hiç.

D'ALEMBERT — Nasıl hiç? Hiçten hiçbir şey olmaz.

DİDEROT — Siz kelimeler üzerinde fazla duruyorsunuz. Demek istiyorum ki, anası, güzel ve hoppa rahibe Tencin, erginlik yaşına girmeden, subay La Touche [2] da delikanlı olmadan önce, bizim geometricinin

---

1. Angélique. Daha sonra Mme. de Vendeul olmuştur.

2. D'Alembert, şövalye Destauches ile Tencin markizinin gayrimeşru oğullarıydı. Diderot'nun burada verdiği bilgi tamamen doğru olup d'Alembert'in, bu eserin müsveddesini gördüğü zaman Mile. de Lespinasse'ın isteğini desteklemekte aslâ tereddüt etmemiş olduğu kolayca tahmin edilebilir. D'Alembert ile nikâhsız yaşayan Mile. de Lespinasse, Diderot'dan müsveddeyi yok etmesini istemişti. Diderot bu isteği kabul ettiyse de, muhtelif dostlarına dağıtmış olduğu nüshalardan biri bir mucize kabilinden kurtularak günümüze kalmıştır.

ilk tohumlarını meydana getirecek olan moleküler bu iki genç ve nârin makinanın içinde dağılmış halde bulunuyordu ; lenfle süzülmekte ve kanla dolaşmakta idi. Birleşmelerini sağlayacak olan depolara, yani geometricinin anasıyla babasının yumurtalıklarına ulaşıncaya kadar da bu böyle sürüp gitti. Bu nâdir tohum böyle meydana geldi işte. Sonra, herkesin bildiği gibi, bu tohum Fallop kanallarından rahme geliyor ; uzun bir kuyrukla ona bağlanıyor ; yavaş yavaş büyüyerek hapisanesinden çıkma zamanı gelip çatıyor. Artık geometricimiz doğmuştur. Onu, kendisine adını veren Saint-Jean le Rond kilisesinin merdivenlerine bırakıyorlar ; Bulunmuş Çocuklar Yuvası'ndan alınıyor ; onu camcının iyi kalpli karısı madam Rousseau'nun memesine yapışmış görüyoruz ; besleniyor, vücutça ve ruhça gelişiyor, edebiyatçı, mekanikçi, geometrici oluyor. Bütün bu işler nasıl oluyor biliyor musunuz? Yiyerek ve bunun gibi tamamiyle mekanik başka bazı işlemlerle. Bütün bu olup bitenlerin genel formülü dört kelimeyle şudur Yiyin, hazmedin, süzün *in vasi licite, et fiat homo secundum arten* (2). Buna göre, Akademi'de bir insanın, ya da bir hayvanın meydana gelişindeki uğrakları açıklayan bir kimse, artık yalnız maddî birtakım etkenler kullanacaktır ki, bunlar da sırasıyle âtıl bir varlık hisseden bir varlık, düşünen bir varlık, ekinoks noktalarındaki gerileme hareketi problemini çözen bir varlık, yüce bir varlık, hârika bir varlık, ihtiyarlayan, mahvolan, ölen, dağılan ve bitki üretici toprağa karışan bir varlıktır.

2. Diderot, işlemin sırf mekanik karakterini iyice belirtmek için, burada Molière vârî bir hekim reçetesi parodisi veriyor. «Uygun bir kaba [süzün] ve sonra insanoğlu her zamanki hünerini göstersin.»

D'ALEMBERT — Demek, siz tohumların önceden var olduğuna inanmıyorsunuz?

DIDEROT — İnanmıyorum.

D'ALEMBERT — Oh! bu sözünüzle beni öyle keyiflendiriyorsunuz ki!

DIDEROT — Deneyime ve akla aykırı bir şeydir bu : o deneyime ki, bu tohumları boşu boşuna yumurtada ve belli bir yaşa varmamış birçok hayvanlarda arar ; ve o akla ki, bize maddenin parçalara bölünüşünün zihinde hiçbir sonu olmadığı halde, doğada bir sonu bulunduğunu öğretir, ve bir atomun içinde tam şeklini almış bir filin ve bu filin içinde de yine tam şeklini almış başka bir filin bulunabileceği ve bunun böyle sonsuzca devam edebileceği fikrinden nefret eder.

D'ALEMBERT — Ama, bu tohumların önceden var olduğu kabul edilmezse, hayvanların ilk türeyişleri anlaşılamaz.

DIDEROT — Yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkmıştır sorununun sizi bu kadar üzmesi hayvanları başlangıçta da bugünkü hallerinde varsaymamızdan ileri geliyor. Ne delilik! Onların başlangıçta ne olduklarını bilmediğimiz gibi, ileride ne olacaklarını da bilmiyoruz. Bataklığın içinde kımıldayan, gözle görülmez kurt, belki büyük bir hayvan olmaya doğru yol almaktadır. Büyüklüğü ile bize korku veren iri bir hayvan da belki gitgide yer kurdu olma yolunu tutmuştur. Bu hayvan, üzerinde yaşadığımız gezegenin geçici ve özel bir ürünüdür (1) belki de.

---

1. Diderot, Darwin'den yüzyıl önce dönüşümcülüğü sezmiş gibi görünmektedir. Bkz. **Pensées sur l'interprétation de la nature** (1754) adlı kitabı. LVIII. soru 2 «Nasıl bitki ve hayvanlar âleminde bir birey yaşamaya başlıyor, büyüyor, ömür sürüyor, sönüyor ve kaybolup gidi-

D'ALEMBERT — Ne dediniz ne?

DİDEROT — Diyordum ki... Ama, bu bizi ilk tartışma konumuzdan uzaklaştıracaktır.

D'ALEMBERT — Ne zararı var? Sonra istersek yine ona döneriz, ya da dönmeyiz.

DİDEROT — Öyleyse zaman içinde şöyle birkaç bin yıl ileri atlamama izin verir misiniz?

---

yorsa, bütün türler için de aynı şey söylenemez mi? Eğer din bize hayvanların, yaratıcının elinden bugün bizim gördüğümüz şekilde çıkmış olduklarını öğretmemiş olsaydı, ve bunların başlangıçlarıyla sonları üzerinde en ufak bir şüpheye düşmek câiz olsaydı, kendi tasavvurlarıyla baş başa bırakılmış olan filozof, hayvanlığın, ezelden beri maddenin içinde dağılmış, onun kütlesine karışmış birtakım kendine özgü elemanları olduğunu bu elemanların bir gün imkân ortaya çıkıp birleştiklerini, ve onlardan meydana gelen embrion'un sonsuz birtakım organizasyonlardan geçtiğini, gelişmeler geçirdiğini ve sonra birbiri ardınca hareket, duyum, fikirler, düşünce, refleksiyon, bilinç, duygular, tutkular, işaretler, jestler, sesler, heceli sesler, bir dil, yasalar bilimler ve sanatlar edindiğini bu gelişmelerden herbirinin olabilmesi için aradan milyonlarca yıl geçtiğini belki bizce bilinmeyen başka gelişmelere de uğrayacağını, başka büyümeler gösterebileceğini ; bir duraklama hali geçirdiğini ya da geçireceğini ; ve bu halden ebedi bir çöküşle uzaklaşmakta olduğunu ya da uzaklaşacağını, ve bu sırada bütün melekelerini nasıl edinmişse öylece kaybedeceğini ; ve sonunda doğadan ebediyen silinip gideceğini, ya da var olmaya devam etmekle birlikte, bunu başka bir şekil altında ve şu an onda görülen melekelerden bambaşka birtakım melekelerle sürdüreceğini düşünemez miydi?...»

D'ALEMBERT — Niye vermiyeyim? Zamanın doğa için hiçbir hükmü yoktur.

DİDEROT — O halde, güneşi söndürmeme razı oluyorsunuz demek?

D'ALEMBERT — Büyük bir memnunlukla, çünkü ilk sönen yıldız o değildir.

DİDEROT — Güneş sönünce ne olur? Bitkiler yokolur, hayvanlar yokolur, ve dünya ıssız ve sessiz bir hale gelir. Bu yıldızı tekrar tutuşturun, o anda sayısız yeni canlı varlık ortaya çıkmasının zorunlu nedenini de tekrar meydana getirmiş olursunuz ; ama, bu yeni canlı türleri arasında, aradan yüzyıllar geçtikten sonra, bizim bugünkü bitkilerimizin, hayvanlarımızın da yeniden türeyip türemiyeceklerini kestiremem.

D'ALEMBERT — Peki ama, aynı dağınık elemanlar birleştikleri zaman neden aynı sonuçları meydana getirmesinler?

DİDEROT — Çünkü, doğada her şey birbirine bağlıdır. Yeni bir olayın meydana geldiğini düşünen ya da geçmiş bir anı yeniden canlandıran kimse yeni bir âlem yaratmış olur.

D'ALEMBERT — Bu da derin bir düşünürün inkâr edemiyeceği bir şeydir. Fakat, biz gene doğa düzeninin var olmasını istediği insana dönelim. Hatırlayacağınız gibi, benden bahsederken, sözü hisseden varlıktan düsünen varlığa geçişte bırakmıştınız.

DİDEROT — Hatırlıyorum.

D'ALEMBERT — Doğrusu, beni bu sorundan kurtarırsanız minnettar kılmış olursunuz. Üzerinde düşünmem gereken daha pek çok sorun var da!

DİDEROT — Sonuna kadar gidemediğim takdirde, reddi kabil olmayan bir olaylar zinciri için ne gibi bir sonuç doğurur bu?

D'ALEMBERT — Hiç, olsa olsa bir noktada kalmış oluruz, o kadar.

DİDEROT — Daha ileriye varabilmek için, çelişik sıfatlara sahip bir yapıcı (agent), anlaşılmaz, anlamsız bir kelime uydurmamız yerinde olur mu?

D'ALEMBERT — Olmaz.

DİDEROT — Duyan bir varlığın kendi bakımından var olması ne demektir, söyler misiniz bana?

D'ALEMBERT — Düşünmeye başladığı ilk andan şimdiki zamana kadar kendi kendisi olduğuna dair bilinç sahibi olması demektir.

DİDEROT — Peki, bu bilinç neye dayanıyor ?

D'ALEMBERT — Davranışlarının belleğinde yer tutmuş olmasına.

DİDEROT — Ya, bu bellek olmazsa?

D'ALEMBERT — Bu bellek olmazsa, o artık kendi kendisi olmaz ; çünkü, varlığını yalnız izlenim anında hissettiğinden, hayatının bir tarihi olmıyacaktır. Hayatı, aralarında hiçbir bağ bulunmayan kesintili bir sıra duyumlardan ibaret olacaktır.

DİDEROT — Çok iyi. Peki bellek nedir? Nereden kaynaklanır?

D'ALEMBERT — Güçlenen, zayıflayan ve bazen de büsbütün yok olan bir yapıdan (organisation).

DİDEROT — O halde, hisseden ve belleğe özgü bu yapıya sahip olan bir varlık, edindiği izlenimleri birbirine bağlar, bu bağlayışla hayatının hikâyesini meydana getirir ve kendisi hakkında bilinç kazanır, inkâr eder, tasdik eder, sonuç çıkarır, düşünür.

D'ALEMBERT — Bana da öyle geliyor. Yalnız bir güçlüğüm daha var.

DİDEROT — Aldanıyorsunuz. Daha pek çok güçlükleriniz var.

D'ALEMBERT — Ama biri esaslı. Bence, biz bir defada ancak tek bir şey düşünebiliyoruz ; ve de, değil yalnız binlerce fikri içine alan koca koca muhakeme zincirlerini, fakat tek bir önermeyi bile kurmak için en

azından iki şeyin hazır bulunması gerekiyor : sanki zihnin gözü önündeymiş gibi duran obje ile, bu sırada objenin niteliğini tasdik ya da inkâr etmeye çalışan zihin.

DİDEROT — Bence de öyle. Bu, beni bazen organlarımızın liflerini, titreyen duyarlı tellere benzetmeye götürür. Titreyen duyarlı tel, kendisine vurulduktan uzun zaman sonra bile titrer, ses verir. İşte bu titreyiş, bu bir çeşit zorunlu ses veriştir ki, objeyi olduğu yerde tutar ve zihin de bu arada ona uygun olan niteliği araştırmaya çalışır. Titreyen tellerin bir özelliği de başka telleri titretmektir. İşte böylece, bir fikir ikinci bir fikri çağırır, ikincisi üçüncüyü, üçü birden de dördüncü bir fikri çağırırlar ve bu böylece devam eder; öyle ki, düşüncelerine dalmış, ya da sessizlik ve karanlık içinde kendini dinlemekte olan filozofun kafasında uyanan, birbirine eklenerek akıp giden fikirlere bir sınır çekmek mümkün olmaz. Bu âletin hayret verici atılımları vardır. Bazen uyanan bir fikir, kendisi için kavranması güç bir entervalde bulunan bütün bir armoniği titretir. Bu olay, ses veren, âtıl, birbirinden ayrı tellerde olduktan sonra, neden canlı ve birbirine bağlı noktalar, kesintisiz ve duyarlı lifler arasında da olmasın (1).

D'ALEMBERT — Bu, doğru olmasa bile pek ustaca bir buluş. Ama, sanılabilir ki, siz, farkına varmadan, kaçınmak istediğiniz sakınca ile yüz yüze gelmiş oluyorsunuz.

DİDEROT — Hangi sakınca o?

D'ALEMBERT — İki cevherin birbirinden ayrı görülmesine kızıyordunuz.

---

1. La Mettrie, **Makina İnsan**'da aynı teoriyi ileri sürer. Zaten, Diderot'nun akustik yasalarını incelemiş olduğu bilinmektedir.

DİDEROT — Bunu gizliyecek değilim.

D'ALEMBERT — Soruna yakından bakarsanız görürsünüz ki, siz, filozofun zihnini müzik âletinden ayrı bir varlık, âdeta titreyen tellere kulak kabartıp, çıkardıkları seslerin uyumlu (consonnance), ya da uyumsuz (dissonance) olduğu hakkında yargılara varan bir müzisyen olarak tasarlamaktasınız.

DİDEROT — Böyle bir itiraza yol açmış olabilirim. Ama, siz de bir müzik âleti olarak tasarladığımız filozofla, klâvsen dediğimiz muzik âleti arasındaki farkı göz önünde tutsaydınız belki bu itirazı ileri sürmezdiniz. Filozof âlet duyarlıdır ; o hem müzik âleti, hem de müzisyendir. Duyarlı olduğu için, çıkardığı seslerin geçici bilincine sahiptir. Hayvan olmak sıfatıyle de belleği vardır. Bu organik meleke, sesleri kendinde birleştirerek melodiyi meydana getirir ve saklar. Klâvsende duyarlılık ve bellek olduğunu kabul edin de, tuşlarında çalmış olduğunuz havaları kendiliğinden tekrar edemiyeceğini söyleyin bakalım. Biz duyarlılığı ve belleği olan klâvsenleriz. Duyularımız bazen, bizi kuşatan doğanın oynattığı, çok kere de kendi kendine oynayan birer tuştur. Bence işte sizin ve benim gibi canlı klâvsenlerde olup bitenler bunlardır. Öyle bir izlenim var ki, bunun nedeni müzik âletinin ya dışında, ya da içindedir, ve bu izlenimden bir duyum doğar, süregiden bir duyum ; çünkü, bunun bölünemiyecek kadar küçük bir zamanda meydana gelip sönmüş olacağını düşünemeyiz. Bunun ardından başka bir izlenim gelir ; bunun da nedeni, öteki gibi, ya hayvanın içinde, ya da dışındadır. Bundan ikinci bir duyum doğar ve birtakım doğal, ya da itibarî sesler bunlara işaretlik eder.

D'ALEMBERT — Kabul. O halde, bu duyarlı ve canlı klâvsen üstelik beslenmek ve çoğalmak yeteneğine de sahip olsaydı, yaşayacak ve kendiliğinden, ya

da dişisiyle birlikte, canlı ve ses veren küçük klâvsenler meydana getirecekti.

DİDEROT — Şüphesiz. Sorarım size, bir ispinoz, bir bülbül, bir müzisyen, bir insan da böyle değil midir? Başkaca ne fark buluyorsunuz bir kanarya ile bir çalgılı kutu (1) arasında? Şu yumurtayı görüyor musunuz? İşte dünyanın bütün teoloji ekollerini, bütün tapınaklarını bununla tarümar ediyorlar. Nedir bu yumurta? Tohum içine girene dek duyarsız bir kütle. Ya tohum içine girdikten sonra? yine duyarsız bir kütle, çünkü bu tohumun kendisi de âtıl ve duyarsız bir sıvıdan başka bir şey değildir. Peki, nasıl oluyor da bu kütle yeni bir organizasyona, duyarlılığa, hayata geçiyor? ısı ile. Isıyı meydana getiren nedir? hareket. Ne gibi sonuçlar doğuracaktır ısı birbiri ardınca? Bana yanıt vereceğiniz yerde, oturun da bunları gözümüzle adım adım izleyelim. Başlangıçta bu sadece sallanan bir nokta, uzayan ve renklenen bir lif (filet)'dir ; sonra etleşme başlar ; bir gaga, kanat uçları, gözler, ayaklar oluşur ; sarı bir madde kütlesi kendi etrafında dolanarak bağırsakları meydana getirir. İşte size bir hayvan. Bu hayvan kımıldar, debelenir, bağırır ; kabuğun içinden bağırışını duyar gibi oluyorum ; tüyleniyor ; görmeye başlıyor. Sallanan başının ağırlığından gagası durmadan mahpesinin iç duvarlarına çarpıyor ; sonunda duvar çatlayıp kırılıyor ; hayvan dışarı çıkıyor, yürüyor, uçuyor, ürküyor, kaçıyor, yaklaşıyor, şikâyet ediyor, acı çekiyor, seviyor, istiyor, zevk duyuyor ; onda da sizin bütün duygularımız var ; o da sizin yaptığınız her şeyi yapıyor. Şimdi siz de Descartes gi-

1. **Serinette** : Kurgulu küçük lâterna Evvelce kanarya kuşlarına (serins) ötme eğitimi vermekte kullanılıyordu.

bi bunun taklit yapan bir makinadan ibaret olduğunu mu öne süreceksiniz? Öne sürerseniz küçücük çocuklar bile sizi alaya alır ; filozoflarsa, şu halde siz de böyle bir makinasınız yanıtını yapıştırırlar. Eğer hayvanla sizin aranızda yalnızca yapı (organisation) farkı olduğunu kabul ederseniz, anlayış, akıl ve iyi niyet sahibi olduğunuzu göstermiş olursunuz ; ama, o zaman da, belirli hal ve şartlar içine konulan bir âtıl madde ile, ona katılan yine onun gibi âtıl bir başka madde, ısı ve hareket sâyesinde nasıl olup da duyarlılık, hayat, bellek, bilinç, tutkular ve düşünce elde edilebildiğini soracaklardır size. Sizin için şu iki yoldan birini seçmekten başka yapacak bir şey yoktur Ya yumurtanın âtıl kütlesi içinde kendini açığa vurmak için onun gelişmesini bekleyen bir elemanın saklı bulunduğunu, ya da bu görünmez elemanın kabuğun içine gelişmenin belli bir anında sızıp girdiğini tasarlıyacaksınız. Ama, bu eleman nedir? Mekânda bir yer tutuyor muydu, yoksa tutmuyor muydu? Hiç hareket etmeden nasıl gelebildi ya da sıyrılıp içeri girebildi? Daha önce neredeydi? Orada, ya da başka bir yerde ne yapıyordu? Kendisine ihtiyaç olduğu anda mı yaratıldı? Daha önce de var mıydı? Bir barınak mı kiliyordu? Bu barınakla homojen yapıda mıydı, değil miydi? Homojen idiyse maddî idi demektir; homojen değil idiyse, ne onun, gelişme başlamadan önceki âtıllığı, ne de hayvan gelişmeye başlayınca bunun içinde gösterdiği enerji anlaşılabilir. Hele bir düşünün, kendi kendinize acırsınız. Duyarlılığın maddenin genel bir özelliği, ya da organik yapının (organisation) bir ürünü olduğu yolundaki basit bir varsayımı kabul etmemek için sağduyuyu çiğnediğinizi ve bir esrar, çelişki ve saçmalıkalr uçurumuna yuvarlandığınızı anlıyacaksınız.

D'ALEMBERT — Bir varsayım! Böyle demek ho-

şunuza gidiyor. Ama, ya bu madde ile özü bakımından bağdaşmayan bir nitelik ise?

DIDEROT — Peki ama, duyarlılığın madde ile özü bakımından bağdaşmaz olduğunu nereden biliyorsunuz? Siz ki, ne maddenin, ne duyarlılığın, ne de başka bir şeyin doğasını bilirsiniz. Hareketin doğasını, onun bir cisimdeki varlığını, bir cisimden başka bir cisme nasıl geçtiğini bilebiliyor musunuz sanki?

D'ALEMBERT — Ne duyarlılığın, ne de maddenin doğasını bilmeksizin, anlıyorum ki duyarlılık basit, tek, bölünmez bir niteliktir ve bölünebilen bir süje, ya da dayanak (suppot) ile bağdaşamaz.

DİDEROT — Metafiziko-teolojik tekerlemeler. Ne yani? maddenin taşıdığı bütün niteliklerin, bütün duyarlılık şekillerinin doğaca bölünemez olduğunu görmüyor musunuz? Ne daha az, ne daha çok bir nüfuz edilmezlik (impénétrabilité) vardır. Yuvarlak bir cismin yarısı olur, ama yuvarlaklığın yarısı olmaz. Bir şey az hareketli, ya da çok hareketli olabilir, ama az, ya da çok hareket olmaz. Bir düşüncenin yarısı, üçte biri, dörtte biri olmadığı gibi, bir kafanın, bir kulağın, bir parmağın da yarısı, üçte biri, dörtte biri yoktur. Eğer evrende başka bir moleküle benzeyen bir molekül, bir molekülün içinde de başka bir noktaya benzeyen bir nokta yoksa, kabul etmelisiniz ki atomun da bölünemez bir niteliği, bir şekli vardır ; bölünme şekillerin doğasıyla bağdaşmaz, çünkü bunu yok eder. Fizikçi olarak düşünün ve, nedenle sonuç arasındaki bağıntıyı açıklayamasanız bile, bir sonucun meydana geldiğini gördüğünüz zaman bunun meydana gelmiş olduğunu kabul edin. Mantıkçı olarak düşünün ve, var olan ve her şeyi açıklayan bir nedenin yerine, kendisi anlaşılmadığı gibi, sonuçla bağıntısı büsbütün anlaşılmayan ve sonsuz sayıda güçlükler doğurup hiçbirini de çözmeyen bir başka nedeni koymaya kalkışmayın.

D'ALEMBERT — Peki, ya bu nedenden vazgeçersem.

DİDEROT — Evrende, insanda, hayvanda tek ve aynı bir cevher vardır. Çalgılı kutu tahtadan, insan ettendir. Kanarya ettendir, muzisyen başka turlu yapılanmış bir ettendir ; ama, her ikisinin de aslı (origine) birdir, formasyonu birdir, işlevleri ve amacı birdir.

D'ALEMBERT — Peki, sizin bu iki klâvsen arasında ses uygunluğu nasıl kuruluyor?

DİDEROT — Bir hayvan, tıpatıp bir başkasına benzeyen duyarlı bir müzik âleti olduğundan, aynı yapıya sahip bulunduğundan, aynı telleri taşıdığından ; sevinç, acı, açlık, ağrı, hayranlık, korku bu tellere aynı şekilde vurduğundan, kutuplarda ve ekvator çizgisinde ayrı ayrı sesler çıkarması mümkün değildir. Nitekim, ünlemlerin, ölü ve canlı bütün dillerde aşağı yukarı aynı olduklarını görürsünüz (1). İtibarî (conventionnel) seslerin kaynağı ihtiyaçta ve yakınlıkta aranmalıdır. Duyarlı müzik âleti ya da hayvan, şu ya da bu sesi çıkardığı zaman, bunun kendi dışında şu ya da bu etkiyi yaptığını, kendisine benzeyen başka duyarlı müzik âletlerinin, yani başka benzer hayvanların yaklaştıklarını, uzaklaştıklarını, birşeyler istediklerini, verdiklerini, yaraladıklarını, okşadıklarını denemeyle anlamış, ve bu etkiler gerek onun, gerekse benzerlerinin belleğinde bu seslere bağlanmıştır. Zaten, dikkat ederseniz, insanlar arasındaki ilişkilerde seslerden ve hareketlerden başka bir şey yoktur. Nihayet, sistemim hakkında tam bir fikir verebilmek için şunu da belirteyim ki, o da Berkeley (2) tarafından cisimlerin

1. Gerçekten de, ünlemler, «konuşma organlarının yapılışına» (**Sağır ve dilsizler hakkında mektup, 1751**) bağlıdırlar.

2. Berkeley (1685 - 1753). Bu İrlandalı ünlü metafi-

varlığına karşı ileri sürülen üstesinden gelinmez güçlüğe mâruz bulunmaktadır. Yani öyle bir hezeyan ânı olur ki, duyarlı klâvsen dünyada var olan tek klâvsenin kendisi olduğu ve evrendeki bütün armonilerin kendi içinde geçenlerden ibaret bulunduğu düşüncesine kapılır.

D'ALEMBERT — Bu konuda söylenecek çok şey var.

DİDEROT — Doğru.

D'ALEMBERT — Örneğin, sizin sisteminize göre, nasıl kıyaslar (syllogismes) kurabildiğimiz ve nasıl sonuçlar çıkardığımız pek anlaşılmıyor.

DİDEROT — Hiçbir sonuç çıkarmıyoruz da ondan ; bütün sonuçlar doğa tarafından çıkarılmaktadır. Biz, birbirlerine zorunlu ya da olağan bir bağla bağlı olan ve deneyimle bildiğimiz fenomenleri ifade etmekten başka bir şey yapmıyoruz. Fenomenler matematikte, fizikte ve diğer kesin bilimlerde zorunlu ; ahlâkta, siyasette ve kanıya dayanan (conjecturales) diğer bilimlerde ise olağandır.

D'ALEMBERT — Acaba fenomenler arasındaki bağlılık belirli bir halde, başka bir hale göre daha mı az zorunludur?

DİDEROT — Hayır ; fakat, olayın nedeni gözümüzden kaçan öyle çok değişikliklere uğrar ki, çaresiz bunun meydana getireceği sonuç üzerinde yanılmadan tahminde bulunamayız. Sert yaratılışlı bir adamın kendisine küfredildiği zaman kızacağına ilişkin bilgimizle, bir cismin daha küçük bir cisme çarptığı zaman bunu harekete geçireceğine ilişkin bilgimizin kesinlik derecesi aynı değildir.

---

zikçiye göre, maddî cevher zihinden bağımsız olarak var olamaz : «**esse est percipi aut percipere**» (var olmak, algılanmak, ya da algılamaktır).

D'ALEMBERT — Peki ya analoji?

DİDEROT — Analoji, en karmaşık hallerde, duyarlı âletin başvurduğu bir üçlü kuralı'ndan başka bir şey değildir. Şayet doğada bilinen bir fenomenin ardından, doğada bilinen başka bir fenomen geliyorsa, yine doğanın verdiği ya da doğayı taklitle düşünülmüş bir üçüncü fenomeni izleyen dördüncü fenomen ne olacaktır? Sıradan bir savaşçının mızrağı on ayak boyunda olursa, Ajax'ın mızrağı ne kadar olur? Eğer ben dört librelik bir taşı atabiliyorsam, Diomedes (1) bir kaya blokunu yerinden oynatabilmelidir. Tanrıların adımları ve atlarının sıçrayışları, tanrılarla insanlar arasında tasarlanan orana göre olacaktır. İşte analoji, öbür üç telle orantılı dördüncü bir teldir ki, hayvan bunun ses vermesini bekler. Tel gerçi ses verir ama daima hayvanın içindedir bu ses, yoksa doğada değil. Şair için önemli değildir bu, doğruluğundan bir şey kaybetmez. Ama, filozofa gelince iş değişir ; o, analojisini yaptıktan sonra doğayı sorguya çekmek zorundadır. Oysa, doğa çoğu kere beklediğinden büsbütün farklı bir olay verir ona ; ve filozof o zaman analojinin kendisini aldattığını anlar.

D'ALEMBERT — Hadi allahaısmarladık, dostum ; sana iyi akşamlar, iyi geceler.

DİDEROT — Alay edin bakalım ; ama, rüyanızda bu konuşmayı göreceksiniz ; ve eğer kafanızda iyice yer etmezse vay halinize, çünkü o zaman çok daha gülünç varsayımları benimsemek zorunda kalırsınız.

---

1. Ajax, Greklerin Ahilleus'tan sonra en yiğit kişisi. Truva kuşatması sırasında Hektor'a karşı savaşmıştır. Diomedes de Truva kuşatmasına katılmıştır ; ve Ahilleus ile Ajax'tan sonra ordunun en yiğit eri sayılıyordu.

D'ALEMBERT — Aldanıyorsunuz : şüpheci yatıp, şüpheci kalkacağım.

DİDEROT — Şüpheci mi dediniz? Şüpheci olunabilir mi?

D'ALEMBERT — Al bakalım yeni bir fikir daha. Yoksa, benim şüpheci olmadığımı mı ispatlıyacaksınız bana? Bunu benden iyi bilecek kimse mi var?

DİDEROT — Durun bir dakika.

D'ALEMBERT — Çabuk olun, çünkü çok uykum var.

DİDEROT — Kısa keseceğim. Sizce herhangi bir tartışma konusu olabilir mi ki, bir insan aynı derecede kuvvetle onun hem lehinde, hem de aleyhinde olan kanıtlar karşısında kalsın?

D'ALEMBERT — Hayır. Bu ancak Buridan'ın eşeğinin başına gelir.

DİDEROT — Şu halde, hiç şüpheci yoktur ; çünkü, kesin olmayan en küçük bir şeye bile yer vermeyen matematik problemleri bir yana, bütün öteki problemlerde daima lehte ve aleyhte söylenecek bir şey vardır. Yani terazi hiçbir zaman tam ortada durmaz ; bize doğru görünen yana eğilmemesi imkânsızdır.

D'ALEMBERT — Ama, ben doğruluğu sabahleyin sağımda, öğleden sonra da solumda görüyorum.

DİDEROT — Bu demektir ki, sabahleyin lehte dogmatiksiniz, öğleden sonra da aleyhte dogmatik oluyorsunuz.

D'ALEMBERT — Akşamları da, yargılarımdaki bu çabuk değişmeyi düşünerek, sabahkine de, öğleden sonrakine de inanmıyorum.

DİDEROT — Bu demektir ki, aralarında bocaladığınız fikirlerden hangisinin daha ağır bastığını hatırlıyamıyorsunuz. Değişmeyen bir yargıya varabilmek

için bu ağır basma size pek hafif görünüyor, bu kadar problematık bir konu ile uğraşmamayı, bunun tartışmasını başkalarına bırakarak üzerinde daha fazla kafa yormamayı tercih ediyorsunuz.

D'ALEMBERT. — Olabilir.

DİDEROT — Ama, biri sizi bir kenara çekse de dostça, hakça sorsa, iki fikirden hangisinde daha az güçlükle karşılaştığınızı, hangisine karşı içinizde bir yakınlık duyduğunuzu söylemenizi istese, yanıtlamakta bocalar, Buridan'ın eşeği gibi mi yaparsınız?

D'ALEMBERT — Yapmam, sanırım.

DİDEROT — Bakın dostum, bu sorun üzerinde iyice düşünürseniz görürsünüz ki, bizim hakikî düşüncemiz, üzerinde hiç tereddüte düşmediğimiz değil, fakat dönüp dolaşıp hep kendisine geldiğimiz düşüncedir.

D'ALEMBERT — Haklısınız galiba.

DİDEROT — Bence de öyle. İyi akşamlar, dostum ve de : *memento quia pulvis es, et in pulverem reverteris* (1).

D'ALEMBERT — Hazın şey.

DİDEROT — Ama zorunlu. İnsana, ölümsüzlükten geçtim, yaşadığının iki katı ömür verin, neler olur görürsünüz.

D'ALEMBERT — Ne olmasını istersiniz ki?... Adam sen de bundan bana ne? Ne olursa olsun. Ben uyumak istiyorum. İyi akşamlar.

1. Önceleri toz olduğunu ve yine toz olacağını unutma.

D'ALEMBERT'İN RÜYASI

YA DA

D'ALEMBERT MATMAZEL DE L'ESPİNASSE VE DOKTOR BORDEU (1) ARASINDA VARLIKLARIN BAŞLANGICI ÜZERİNE KONUŞMA

BORDEU — E, söyleyin bakalım, ne var ne yok? Hasta mı?

Mlle. de L'ESPİNASSE — Korkarım ki öyle. Çok sıkıntılı bir gece geçirdi.

BORDEU — Uyanık mı?

Mlle. de L'ESPINASSE — Daha uyanmadı.

BORDEU — D'Alembert'in yatağına yaklaşıp nabzını yokladıktan ve elini alnında gezdirdikten sonra : önemli bir şey değil.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Sahi mi?

BORDEU — Sizi temin ederim. Nabız iyi yalnız biraz zayıf... Cilt nemli... Kolay nefes alıyor.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Bir şey yapmak istemezmi?

---

1. Bordeu (1722-1776). Bu ünlü hekimin araştırmaları, Bichat'nın çalışmalarına zemin hazırlamıştı.

BORDEU — Bir şey istemez...

Mlle. de L'ESPINASSE — Daha iyi, çünkü ilâçtan hiç hoşlanmaz.

BORDEU — Ben de öyleyimdir. Akşam yemeğinde ne yedi?

Mlle. de L'ESPİNASSE — Bir şey yemek istemedi. Geceyi nerede geçirdi bilmem, çok düşünceli gelmişti.

BORDEU — Biraz ateşi var, geçer.

Mlle. de L'ESPINASSE — Gelir gelmez, hırkasını giydi, başına gece takkesini geçirdi, kendini koltuğa bıraktı, orada uyumuş kalmış.

BORDEU — Uyku, her yerde iyidir, ama, yatağında uyusaydı daha iyi olurdu.

Mlle. de L'ESPINASSE — Antoine da böyle söyledi diye, darıldı. Yatağa yatmaya razı edebilmek için yarım saat kadar çekiştirmek gerekti.

BORDEU — Sapsağlam olduğum halde, ben de her gün böyleyimdir.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Yattıktan sonra da, her zamanki gibi rahat edeceği yerde, — çünkü çocuklar gibi deliksiz uyur, — yatağının içinde sağa sola döndü durdu, gerindi, üzerinden örtüyü attı, yüksek sesle bir şeyler söyledi.

BORDEU — Ne söylüyordu? Geometriden mi söz ediyordu?

Mlle. de L'ESPİNASSE — Hayır ; birşeyler sayıklıyordu. İlkin, *titreyen teller ve duyarlı lifler* diye birşeyler tutturdu. Bunlar bana pek çılgınca göründüğü için bütün gece onu yalnız bırakmamaya karar verdim ; yapacak bir şey bulamayınca da, yatağının yanına bir küçük masa getirerek sayıkladığı şeylerden yakalayabildiklerimi yazmaya başladım.

BORDEU — Çok iyi etmiş de bunu düşünmüşsünüz. Yazdıklarınızı görebilir miyim?

Mlle. de L'ESPİNASSE — Tabiî, hemen. Ama, kahrolayım eğer bir kelimesini bile anlarsanız.

BORDEU — Belki.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Hazır mısınız, doktor?

BORDEU — Evet.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Dinleyin. *Canlı bir nokta... Hayır aldanıyorum. İlkin hiçbir şey yok. Sonra canlı bir nokta... Bu canlı noktaya başka bir canlı nokta ekleniyor, ona bir başkası, ardarda eklenişlerden sonra tek bir varalık meydana geliyor. Evet, ben bir tek varlığım, bundan şüphe edemem...* Bunları söyleyerek elleriyle baştan başa vücudunu yokluyordu. *Fakat bu birlik nasıl meydana gelmiştir?* — Eh! dostum, dedim, bırakın bunları da uyuyun... Sustu. Bir an sessizlikten sonra, birine söylüyormuş gibi : *Bak, filozof, ne görüyorum : bir küme, küçük duyarlı varlıkların meydana getirdiği bir doku, ama bir hayvan!... bir bütün! bir sistem, kendi birliğinin bilincine ermiş bir benlik! Yok, yok, görmüyorum, görmüyorum...* Doktor, bunlardan bir şey anlıyor musunuz?

BORDEU — Hem de çok iyi.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Çok talihlisiniz... *Karşılaştığım güçlük yanlış bir fikirden ileri geliyor belki de.*

BORDEU — Siz mi söylüyorsunuz?

Mlle. de L'ESPİNASSE — Hayır o söylüyor rüyasında.

Devam ediyorum... Kendi kendisine seslenip söyle dedi : *Dostum d'Alembert, gözünüzü açın, siz süreklilik olan yerde bitişiklik tasarlıyorsunuz... Evet, bana böyle diyecek kadar muzip o... Peki, ya bu süreklilik nasıl oluşmuş? Bu onu hiç de ırgalamıyor... Bir civa damlasının başka bir civa damlası içinde erimesi gibi, canlı ve duyarlı bir molekül başka bir canlı ve duyar-*

lı molekülün içinde eriyor... Önce iki damla vardı, temastan sonra artık bir tek damla var... Asimilâsyondan önce iki molekül vardı, asimilasyondan sonra yalnız bir molekül kaldı... Duyarlılık, ortak kütle için ortak duyarlılık halini alır... Niye öyle olmasın ki?... Düşüncemde, hayvansal lifi, boylu boyunca, istediğim kadar parçaya ayırabilirim, ama lif yine de sürekli ve bir... evet, bir olacaktır. İki tane homojen, ama tamamen homojen molekülün teması sürekliliği meydana getirir... ve bu da düşünülebilecek en tam birlik, kohezyon, bileşim, özdeşlik halidir... Evet, filozofcuğum, bu moleküller eğer elemanter ve basit iseler öyle ; ama, ya bunlar kümelerse, bileşkelerse?... Bileşimler meydana gelmekten geri kalmaz, dolayısıyle özdeşlik, süreklilik yine olur ...Ve sonra da her zamanki etki ve tepki... Şurası kesin ki, canlı iki molekülün teması, iki âtıl kütlenin yanyana bulunuşundan tamamen farklı bir şeydir... Geçelim, geçelim ; size itiraz edilebilir belki, ama hiç hevesim yok buna ; kılı kırka yarmayı hiç sevmem... Biz yine konumuza dönelim. Çok saf altından bir tel ; hatırlıyorum, böyle bir kıyaslama yapmıştı bana ; homojen bir ağ ki, molekülleri arasına başka moleküller giriyor ve belki başka bir homojen ağ oluşturuyor duyarlı maddeden bir doku, özümseyen bir temas. şurada aktif, burada âtıl bir duyarlılık ki, tıpkı hareket gibi sirayet ediyor. Onun çok iyi dediği gibi, iki tane duyarlı molekülün birbiriyle teması ile duyarlı olmayan iki molekülün birbiriyle teması arasındaki farkı burada göz önüne almıyoruz ; ama, peki bu fark ne olabilir?... her zamanki etki ve tepki... ama, özel karakterli bir etki ve tepki... Demek ki, her şey yalnız hayvanda bulunan bir çeşit birliği meydana getirmeye yarıyor... Valla, bu eğer hakikatın kendisi değilse ona pek benzeyen bir şey... Ne o, gülüyorsunuz, doktor ; bir anlam buluyor musunuz bunlarda?

BORDEU — Hem de pek çok.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Yani delirmiş falan değil ya?

BORDEU — Aslâ.

Mlle. de L'ESPİNASSE — Bu girişten sonra hay kırmaya başladı *Matmazel de l'Espinasse! matmazel de l'Espinasse!* — Ne istiyorsunuz? — *Siz hiç kovanlarından dışarı uğrayan bir arı sürüsü gördünüz mü?... Evren, ya da madde kütlesi, kovandır... Siz, hiç arıların bir ağaç dalının ucuna gidip ayaklarıyla birbirlerine tutunan küçük salkım oluşturduklarını gördünüz mü? Bu salkım, bir varlıktır, bir bireydir, herhangi bir hayvandır... Ama, bu salkımların hep birbirlerine benzemesi gerekir... Öyle ya, madem ki, o, bir tek homojen madde kabul ediyor... Onları gördünüz mü?* — Evet gördüm. — *Onları gördünüz demek?* — Evet, dostum, size gördüm diyorum. — *Şimdi, bu arılardan biri tutunduğu öbür arıyı sokmağa kalkarsa ne olur? Söyleyin bakalım.* — Bilmem ki. — *Siz söyleyin gene... Bilmiyorsunuz demek, ama filozof biliyor. Eğer onu görürseniz, ama ister görün, ister görmeyin, bana vaad etti bir kere, sokulan arının da kendinden sonrakini sokacağını size söyliyecektir. Böylece, salkımın içinde ne kadar küçük hayvancık varsa o kadar duyum uyarılmış olacak ; bütün harekete geçecek, kımıldıyacak, durumunu ve şeklini değiştirecek ; incecik vızıltılardan ibaret bir uğultu yükselecek ; böylesi bir salkımın yeni bir durum aldığını hiç görmemiş bir kimse bunu beş, altı yüz başlı, bin, bin iki yüz kanatlı bir hayvan sanacaktır...* Buna ne dersiniz, doktor?

BORDEU. — Ne diyeyim, çok güzel bir rüya bu, biliyor musunuz bunu yazmakla çok iyi etmişsiniz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yoksa siz de mi rüya görüyorsunuz?

BORDEU. — Hiç değil. Öyle ki, bundan sonrasını size aşağı yukarı söyleyebileceğime söz verebilirim.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Bahse girerim ki söyleyemezsiniz.

BORDEU. — Bahse girersiniz demek?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Evet.

BORDEU. — Peki, ya söylersem?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Söylerseniz ahtım olsun ki... ahtım olsun ki... size dünyanın en çılgın adamı gözüyle bakarım.

BORDEU. — Kâğıdınıza bakın ve beni dinleyin : *Bu salkımı bir hayvan sayan kimse aldanmış olur.* Ama, onun sizinle konuşmaya devam ettiğini tahmin ediyorum, matmazel. *Bu kimsenin daha sağlıklı bir muhakeme yürütmesini ister misiniz? Arı salkımını bir ve tek bir hayvan haline getirmek ister misiniz? Birbirlerine tutunan arıların ayaklarını yumuşatın : onları bitişik olmaktan çıkarıp, sürekli hale getirin. Salkımın bu yeni haliyle, eski hali arasında şüphesiz belirli bir fark vardır ; ve bu fark, onun evvelce birçok hayvandan ibaret bir topluluk olmasına karşılık, şimdi bir bütün, tek bir hayvan olmasından başka nedir ki?... Bütün organlarımız...*

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bütün organlarımız!

BORDEU. — *Hekimlik etmiş ve bazı gözlemlerde bulunmuş bir kimse için...*

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sonra!

BORDEU. — Sonra mı? *Süreklilik yasasının genel bir sempati, birlik, özdeşlik içinde tuttuğu birbirinden ayrı hayvanlardan başka bir şey değildir.*

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Aklım karıştı, ne diyeceğimi şaşırdım ; tıpkı böyle, nerdeyse kelimesi kelimesine. Demek, artık herkese uyanık bir hekimle, rüya gören bir filozof arasında hiçbir fark olmadığını söyleyebilirim.

BORDEU. — Zaten bu hep akla gelir. Peki, hepsi bu mu?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Oh! hayır, daha bitmedi. Bu zirva söylevinizin, ya da söylevinin ardından bana : *Matmazel orada mısınız?* dedi. — Evet dostum. — *Yaklaşın... daha... daha... Sizden bir şey istiyeceğim.* — Nedir? — *Alın, tutun şu salkımı, görüyorsunuz ya, şurada işte ; bir deney yapalım, sizinle.* — Nasıl? — *Makasınızı alın ; keskin midir?* Hem de nasıl. — *Yavaşça yaklaşın, yavaşçacık, ve şu arıları birbirinden ayırın bana, ama tam birbirleriyle kaynaştıkları yerden, ayaklarından ayırın, bedenlerini ortadan bölmemeye dikkat edin. Hiç korkmayın, biraz yaralasanız da onları öldürmezsiniz... Çok güzel, bir peri kızı gibi beceriklisiniz... Görüyor musunuz, nasıl herbiri bir yana uçuyor? Birer birer, ikişer ikişer, üçer üçer uçuşuyorlar. Sayısını Allah bilir, Maksadımı anlayabildiniz mi acaba... maksadımı anlayabildiniz mi?* — Çok iyi anladım. — *Şimdi diyelim ki ...diyelim ki...* Valla, doktorcuğum, yazdıklarımı o kadar az anlıyordum ki, o da o kadar yavaş konuşuyordu ki, ve de kâğıdımın burası öyle karışık ki, okuyamıyacağım.

BORDEU. — İsterseniz ben tamamlıyayım.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Elinizden gelirse, buyrun.

BORDEU. — Bundan kolay ne var. *Diyelim ki, bu arılar pek küçüktürler, o kadar küçük ki, yapıları sizin makasın kalasaba ağzından hep kaçıp kurtulsun : istediğiniz kadar kesin, bölün, bir tekini bile öldüremezsiniz, ve bu görünmez arılardan oluşan bütün, ezmeden imha edemiyeceğiniz hakikî bir polip* (1) *olur. Birbirinin*

1. Abraham Trembley, 1740 yılında, ilk defa olarak, hidra'ların (poliplerin bir cinsi) her yönde ne kadar ke-

devamı olan arıların salkımıyle, bitişik arıların salkımı arasındaki fark, bizim gibi, balıklar, yer kurtları, yılanlar gibi alelâde hayvanlarla polip cinsinden hayvanlar arasındaki farkın ta kendisidir : yalnız, bu teoride bazı değişiklikler yapmak gerek... (Matmazel de l'Espinasse, burada birdenbire yerinden kalkarak hizmetçileri çağırmaya yarıyan çıngırağın kordonunu gidip çeker) Yavaş, matmazel, yavaş, uyandıracaksınız onu, oysa dinlenmeye ihtiyacı var.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Düşünemedim, öyle sersemlemişim ki. (İçeri giren hizmetçiye.) Hanginiz doktorun evine gitmiştiniz?

HİZMETÇİ. — Ben gitmiştim, matmazel.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Çok oldu mu?

HİZMETÇİ. — Döneli bir saat oldu, olmadı.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Oraya bir şey götürdün mü buradan?

HİZMETÇİ. — Hiçbir şey götürmedim.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bir kâğıt filân?

HİZMETÇİ. — Hiçbir şey.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Olacak şey değil, sen git... Pek şaştım bu işe. Doğrusu, doktor, hizmetçilerden birinin karalamalarımı size götürmüş olmasından şüphelenmiştim.

BORDEU. — Emin olun ki, böyle bir şey yok.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Şimdi sizin ne kadar yetenekli bir insan olduğunuzu anlıyorum. Toplum içinde bana çok yardımcı olacaksınız. Sayıklaması bu kadarla kalmadı.

---

silip bölünürlerse bölünsünler parçaların 4 ya da 5 günde yeni bir hidra oluşturmak üzere kendilerini tamamladıklarını görmüştü. Bunun üzerine, bu canlıların bitki mi, yoksa hayvan mı olduklarına ilişkin bir tartışma açılmıştı. Bu keşfin moral ve filozofik sonuçları tahmin edilebilir.

BORDEU. — Daha iyi ya.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bunda hiçbir zarar görmüyorsunuz demek?

BORDEU. — En ufak bir zarar bile.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Şöyle devam etti... *Peki, filozofcuğum, şu halde her türlü polip olabileceğini, hattâ insan polipler bile olabileceğini, kabul ediyorsunuz, öyle mi? Ama, doğa böyle bir şey vermiyor bize.*

BORDEU. — Şu, kafalarından, omuzlarından, sırtlarından, kaba etlerinden ve kalçalarından yapışık olarak yirmi iki yaşına kadar yaşayan ve birbirlerinden birkaç dakika arayla ölen iki kızdan haberi yok, anlaşılan. Peki sonra ne dedi?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yalnız tımarhanelerde işitilebilecek soydan bir sürü abuk sabuk şeyler. Şöyle dedi : *Bu, ya geçmişte olmuş, ya da gelecekte olacaktır. Hem sonra, öteki gezegenlerde şeylerin düzeni nasıldır, bilen var mı?*

BORDEU. — Belki o kadar uzağa gitmeye gerek yoktur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Belki de Jüpiter'de ya da Satürn'de insan polipler vardır! Erkekler bölünüp yine erkek oluyorlar, dişiler bölünüp yine dişi oluyorlar. Ne eğlenceli şey... Burada öyle kahkahalar atmaya başladı ki korktum. *İnsanın, sonsuz sayıda atomik insanlar haline gelmesi ; öyle ki, bunları, böcek yumurtaları gibi, kâğıt tabakaları arasına koyabilirsiniz, kendilerine koza örerler, bir süre krizalit olarak kalırlar, sonra kozalarını delip kelebekler halinde dışarı uğrarlar ; böylece, bir insan toplumu, tek bir insanın döküntülerinden ibaret bir nüfusun yaşadığı bir ülke meydana gelir. Ne hoş bir hayal... Sonra yine kahkahalarla gülmeye koyuldu. Eğer insan, herhangi bir yerde sonsuz sayıda insan-hayvancıklar'a bölünürse, o yer-*

de ölüm korkusu daha az olur herhalde ; orada bir insanın kaybı o kadar kolay konurdu ki yerine, bu kayıp pek az üzüntü uyandırırdı.

BORDEU. — Bu acayip varsayım halen var olan ve ilerde var olacak olan bütün hayvan türlerinin gerçek hikâyesidir. İnsan sonsuz sayıda insanlara bölünmese bile, gelecek ve nihaî metamorfozları ve organizasyonu şimdiden kestirilemiyen sonsuz sayıda hayvancıklara bölünmektedir. Kimbilir belki de bu, şimdiki varlıklar soyundan (génération) düşünülemiyecek kadar uzun yüzyıllar ve ardarda gelen değişmelerle ayrılan ikinci bir varlıklar soyunun üreyeceği bir fidanlıktır?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kendi kendinize neler mırıldanıp duruyorsunuz orada, doktor?

BORDEU. — Hiç, hiç, ben de kendi kendime rüyaya daldım. Siz okumaya devam edin, matmazel.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, iyice düşünüp taşınınca, ben bizim yeniden üretme (repeupler) tarzımızı tercih ediyorum, diye ekledi... *Filozofcuğum, siz ki her yerde olup bitenleri bilirsiniz, söyleyin bana, çeşitli bölümlerin dağılması oralarda farklı karakterde insanlar ortaya çıkarmıyor mu? Beyin, kalp, göğüs, ayaklar, eller, yumurtalıklar... Oh, böyle olması ahlâkı ne kadar basitleştiriyor!... Bir erkek doğuyor, ondan bir kadın peyda oluyor...* Doktor burasını atlamama izin verin... *Sıcak bir oda, döşemesi kesekülâhlarıyle kaplı, ve her kesekülâhının üstünde bir etiket : SAVAŞÇILAR, YARGIÇLAR, FİLOZOFLAR, ŞAİRLER, DALKAVUKLAR külâhı, OROSPULAR külahı, KIRALLAR külâhı.*

BORDEU. — Pek eğlenceli, pek çılgınca bir şey. İşte rüya görmek diye buna derler, ve bu görüş oldukça garip bir takım fenomenler getiriyor aklıma.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sonra bir şeyler mırıl-

danmaya başladı. Birtakım tohumları, et parçalarını suda bırakıyor, buradan birbiri ardınca çeşitli hayvan ırklarının doğup göçtüğünü görüyordu. Sağ eliyle bir mikroskopun borusunu, sol eliyle de sanırım bir kabın ağzını taklit ediyordu. Bu borudan. O kabın içine bakarak şöyle diyordu : *Voltaire istediği kadar alay etsin, «l'Anguillard» (1)'ın hakkı var ; ben gözlerime inanırım ; görüyorum işte onları ; ne kadar da çoklar! nasıl da gidip geliyorlar! nasıl kıvıldaşıyorlar!...* İçinde bunca canlı kuşaklarının her an doğup öldüğünü gördüğü kabı evren'e benzetiyor, bir damla suda evrenin tarihini okuyordu. Bu fikir ona pek yüce görünüyordu ; büyük cisimleri küçüklerinde inceleyen sağlıklı felsefeye uygun buluyordu. Diyordu ki : *Needham'ın su damlasında her şey göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda olup bitiyor. Dünyada aynı fenomen biraz daha fazla sürüyor ; ama, bizim yaşadığımız süre, zamanın başsız ve sonsuzluğuna kıyasla nedir? Bir iğnenin ucuyla aldığım su damlası, beni kuşatan sınırsız mekâna kıyasla ne ise odur ; hattâ o kadar bile değil. Mayalanan atomun içinde birtakım hayvancıklar nasıl sınırsızca ardarda geliyorsa, adına yeryüzü denilen bir diğer atomda da birtakım hayvancıklar öyle sınırsızca ardarda geliyor. Bizden önce gelmiş hayvan ırklarını bilen var mı? ve bizim bildiklerimizden sonra gelecek hayvan ırklarını kim biliyor? Her şey değişir, her şey geçer, yalnız bütün olduğu gibi kalır. Dünya durmadan başlayıp, durmadan bitmekte ; o her an başlangıcında,*

1. İngiliz fizikçisi Needham kastediliyor. Needham, hareket eden tek hücreli organizmalar üzerinde yaptığı incelemeler sonunda kendiliğinden doğuş (génération spontanée) teorisini ortaya atmıştı. Bu yüzden, Voltaire ona «anguillard» adını takmıştı.

her an sonundadır ; ondan başkası aslâ olmamıştır ve aslâ da olmıyacaktır.

Bu uçsuz bucaksız madde okyanusunda tek bir molekül yoktur ki, başka bir moleküle benzesin ; ve yine tek bir molekül yoktur ki, bir an kendi kendisine benzesin. RERUM NOVUS NASCITUR ORDO (1), işte onun ezelî ve ebedî alın yazısı... Sonra içini çekerek şunları ekledi : *Ey, düşüncelerimizin boşluğu! ey, zaferlerimizin, başarılarımızın zavallılığı! ey, görüşlerimizin darlığı! Yiyip içmekten, yaşayıp sevmekten ve uyumaktan daha kalıcı bir şey yoktur... Matmazel de l'Espinasse neredesiniz?* — Buradayım işte... O zaman yüzüne renk geldi. Nabzını yoklamak istedim, ama elini saklamıştı. Bir ihtilâç geçiriyor gibiydi. Ağzı yarı açıktı ve sık sık soluk alıyordu : derin derin içini çekti, arkadan daha hafif ama daha derin bir içi çekiş daha ; sonra yastığın üstünde başını çevirdi ve uyudu. Gözümü ayırmadan ona bakıyordum ve nedendir bilmem içimde bir heyecan vardı, kalbim çarpıyordu, ama korkudan değildi bu. Birkaç dakika sonra dudaklarında hafif bir gülümseme dolaştığını gördüm ; usullacık şöyle diyordu : *İnsanların balıklar gibi üreyecekleri, bir erkeğin tohumlarının bir kadının tohumları üzerine bırakıldığı bir gezegende yaşasaydım... daha az pişmanlık duyardım... Yararlı olabilecek hiçbir şeyi kaybetmemek gerek. Matmazel, eğer bunu toplayıp bir tübe koymak ve bir sabah erkenden Needham'a yollamak mümkün olsaydı...* Doktor, bütün bunlara siz kaçıklık demezsiniz de ne dersiniz, kuzum?

BORDEU. — Sizin yanınızda öyle derim elbette.

1. Yeni bir eşya düzeni doğar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — İster benim yanımda, ister uzakta, hepsi bir. Siz ne söylediğinizi bilmiyorsunuz. Gecenin geri kalan kısmını sâkin geçirir umuyordum.

BORDEU. — Genellikle öyle olur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama hiç de öyle olmadı. Sabahın ikisine doğru yeniden su damlası hikâyesine döndü. Ne diyordu bakayım ona, bir mi...kro...

BORDEU. — Bir mikrokosmos.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Tamam böyle diyordu. Eski filozofların derin görüşlülüğüne hayran olduğunu söylüyordu. Kendi mi diyordu, yoksa filozofuna mı dedirtiyordu bilemem, ama şöyle diyordu : *Epikuros, toprağun her şeyin tohumunu içinde taşıdığını, ve hayvan türünün mayalanma eseri olduğunu ileri sürerken, evrenin başlangıcında büyük çapta olan şeyi küçük çapta göstermek istiyor idiyse, ne gibi bir karşılık verilebilir ona?... Bu görüntü sizin de gözlerinizin önünde, ama size bir şey öğrettiği yok... Bu mayalanmanın ve onun ürünlerinin artık tükenmiş olup olmadığını kim biliyor? Bizim, bu hayvan kuşaklarının birbirini izleyişinin hangi noktasında olduğumuzu kim biliyor? Kutup yakınlarında kendisine hâlâ insan adı verilen ve formunu biraz daha kaybetmekle bu ada yaraşır olmaktan çıkıverecek olan şu dört kadem boyundaki iki ayaklı yaratığın geçmişe karışmak üzere olan bir tür olmadığını kim biliyor? Bütün hayvan türleri için de bunun böyle olmadığını kim biliyor? Bütün her şeyin âtıl ve hareketsiz koskoca bir tortu yığını (sédiment) halini almaya doğru gitmediğini kim biliyor? Bu atalet halinin ne kadar süreceğini kim biliyor? İçinde bu kadar çok canlı ve duyarlı noktalar bulunan bu kadar büyük bir yığından tekrar hangi yeni ırkın türeyebileceğini kim*

biliyor? Bu neden tek bir hayvan olmasın? İlk başlangıçta fil ne idi? Belki şimdi gördüğümüz gibi kocaman bir hayvan, belki de bir atom, çünkü ikisi de aynı derecede mümkündür ; ikisi de sadece maddenin hareketini ve değişik özelliklerini (propriétés) şart koşar... Fil, bu koskoca organize kütle bir mayalanmanın anî bir ürünü ha! Niye olmasın? Bu iri dörtayaklının onu taşıyan ilk rahme olan oranı, küçük bir kurdun onu meydana getiren un molekülüne olan oranından küçüktür... Yani onun yapısını gözönüzden yok eden küçüklük, onun hârikalı yanını da ortadan kaldırır... Mucize, hayat'tır, duyarlılık'tır ; ve bu mucize de tek değildir... Âtıl maddenin duyarlı hale geldiğini bir kere gördüm mü, artık hiçbir şey beni hayrete düşüremez... Avucumun çukurunda mayalanmaya bırakılmış birkaç parça elemanla, yerin derinliklerinde, yüzünde, denizlerin bağrında, havalarda dağılmış halde bulunan muazzam elemanlar haznesi arasında benzerlik kurmak ne mümkün! Ama, mademki aynı nedenler hâlâ var, öyleyse sonuçlar neden artık görülmüyor? Niçin artık boğanın boynuzlarıyla yeri kazdığını ve ayaklarını toprağa dayayarak ağır gövdesini orada kurtarmaya çalıştığını görmüyoruz?... Bırakın hayatta kalmış şimdiki hayvanların soyu tükensin ; bırakın şu koca âtıl tortu yığını birkaç milyon yüzyıl boyunca yapacağını yapsın. Kim bilir, belki de türleri yeniden meydana getirmek için, onların yaşadıkları sürenin on katı fazla bir zamana ihtiyaç vardır? Bekleyin, ve Doğa'nın büyük aktivitesi hakkında yargıya varmakta acele etmeyin. Önünüzde iki büyük fenomen var : atalet halinden duyarlılık haline geçiş ve kendiliğinden doğuşlar. Bunlarla yetinin bunlardan doğru sonuçlar çıkarmaya bakın ve, içinde mutlak büyük ya da mutlak küçük, mutlak kalıcı ya da mutlak geçici diye bir şey bulunmayan bir eşya düzeninde, efemer'in safsatasına düşmekten

kendinizi koruyun... Doktor, efemer'in (1) safsatası nedir kuzum?

BORDEU. — Şeylerin ölümsüzlüğüne inanan geçici bir varlığın safsatası.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hani Fontenelle'in gülü, bir gülün belleğinde bir bahçıvanın ölümüne hiç rastlanmaz, diyordu ; onun gibi mi (2)?

BORDEU. — Tıpkı onun gibi ; hem sudan, hem de derin bir sözdür bu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sizin şu filozoflar neden onun gibi zarifçe dile getirmezler düşüncelerini? Onları dinler, anlardık o zaman.

BORDEU. — Doğrusu, bu hafif üslûbun ciddi konulara uygun gelip gelmiyeceğini bilemiyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ciddi konu dediğiniz nedir?

BORDEU. — Ne olacak, genellikle duyarlık, duyarlı varlığın oluşumu, birliği, hayvanların başlangıcı, süreleri, ve bunlarla ilgili bütün sorunlar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bense bunlara delilik diyorum ; uyurken rüyada böyle şeyler düşünülmesine diyeceğim yok, ama aklı başında bir insanın uyanıkken bunlarla uğraşmasını anlamıyorum.

BORDEU. — Lütfen söyler misiniz, niçin?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Çünkü, bu sorunların bir kısmı o kadar açık ki nedenini aramaya gerek yok, bir kısmı ise öylesine karanlık ki göz gözü görmüyor ; ama ne olursa olsun, hepsi de tam anlamıyla yararsız.

BORDEU. — Bir Yüce Zekâ'nın varlığını tasdik ya

---

1. **Körler hakkında mektup'ta** Saunderson'un düşüncesine bakınız.

2. Fontenelle'in **Dünyaların çokluğu üzerine konuşma'** sındaki gül kıssasına telmihte bulunuluyor.

da inkâr etmenin önemsiz bir şey olduğunu mu sanıyorsunuz, matmazel?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayır.

BORDEU. — Peki. Maddenin başlangıçsız ve sonsuzluğu, özellikleri, iki cevherin ayrılığı, insanın dogası, ve hayvanların meydana gelişi hakkında bir yargıya varmadan, Yüce Zekâ konusunda bir tavır alınabilir mi?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayır.

BORDEU. — O halde, bu sorunlar söylediğiniz kadar havadan şeyler değilmiş.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Ama, onları aydınlatamıyacak olduktan sonra, önemleri neme gerek?

BORDEU. — Ama, hiç incelemeden, onları aydınlatamıyacağınızı nasıl bilebilirsiniz? Şimdi, pek açık göründükleri için incelemeyi gereksiz bulduğunuz sorunların neler olduğunu size sorabilir miyim?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Örneğin, benim birliğim, kendi ben'im sorunları. Doğrusu ya, benim ben olduğumu, her zaman ben olmuş olduğumu ve hiçbir zaman başka birisi olmıyacağımı bilmek için bu kadar çene çalmaya gerek yok sanırım.

BORDEU. — Olay açık şüphesiz, ama olayın nedeni hiç de öyle değil ; hele, yalnız bir tek cevher kabul eden ve genel olarak insanın ya da hayvanın meydana gelişini duyarlı moleküllerin ardarda birbirine eklenmesiyle açıklayanların varsayımları için... Birbirine eklenmeden önce her duyarlı molekülün ayrı bir benliği vardı ; bunu nasıl kaybetti, ve bütün bu kayıplardan bir bütün'ün bilinci nasıl ortaya çıktı?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sanırım, bunun için temas yeter. İşte size yüzlerce kere yaptığım bir deney... ama durun... Gidip şu perdelerin arasından, ne olup bitiyor bir bakayım... uyuyor... Elimi kalçama koyduğum zaman, başlangıçta elimin kalçam olmadığını

anlıyorum, ama sıcaklık eşit olunca birini öbüründen ayırdedemez oluyorum ; iki parçanın sınırları birbirine karışıp birleşiyor.

BORDEU. — Evet, biri ya da öbürü çimdiklenince ye kadar bu böyledir, ama çimdiklenince ayrılık yeniden belli olur. O halde, elinizin mi yoksa kalçanızın mı çimdiklendiğinden habersiz olmayan bir şey var sizde, ve bu şey de ayağınız, hattâ çimdiklenen eliniz değildir ; gerçi canı yanan elinizdir, ama canı yanmayan öbür şeydir bunu bilen.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Bu şey benim kafamdır, sanırım.

BORDEU. — Bütün kafanız mı?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayır, bakın doktor, size bunu bir benzetme ile açıklıyacağım. Benzetmeler, kadınların ve şairlerin hemen tek kanıtlarıdır. Bir örümcek ağı tasarlayın.

D'ALEMBERT — Orada kim var? Siz misiniz matmazel de l'Espinasse?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Susun, susun... (Matmazel de l'Espinasse ile doktor bir süre sessiz dururlar, sonra matmazel de l'Espinasse yavaş sesle konuşur :) Sanırım yeniden uyudu.

BORDEU. — Hayır, bir şeyler duyar gibi oluyorum

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Haklısınız ; yine rüya görmeye mi başlıyor acaba?

BORDEU. — Dinleyelim, bakalım.

D'ALEMBERT. — Ben niçin böyleyim? böyle olmam gerekiyordu çünkü... Burada, öyle, ama ya başka yerde? ya kutupta? ya ekvator çizgisinde? ya Satürn'de?... Birkaç bin fersahlık bir mesafe benim tü-

rümü değiştirirse, birkaç bin yeryüzü çapı mesafe neler yapmaz?... Eğer her şey evrenin her yanında gördüğümüz gibi, genel bir akıştan başka bir şey değilse, birkaç milyon yüzyıllık bir süre ve değişiklik (vicissitudes) burada ya da başka bir yerde neler meydana getirmez? Satürn'deki düşünen ve duyan varlığın nasıl bir şey olduğunu kim biliyor?... Fakat, Satürn'de duygu ve düşünce var mı acaba?... Neden olmasın?... Satürn'deki duyan ve düşünen varlık acaba benden çok mu duyuya sahiptir?... Eğer öyleyse yazık! Satürn'lü çok mutsuz olmalı!... Ne kadar çok duygu olur-ihtiyaç da o kadar çok olur.

BORDEU. — Hakkı var ; organlar ihtiyaç doğurur, ve buna karşı ihtiyaçlar da organlar meydana getirir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, siz de mi sayıklıyorsunuz yoksa?

BORDEU. — Neden olmasın? Ben, iki güdük organ parçasının uzayıp iki kol olduğunu görmüşümdür.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yalan söylüyorsunuz.

BORDEU. — Doğru söylüyorum. İki kol da yokken, kürek kemiklerinin uzayıp kıskaç gibi hareket ettiklerini ve iki güdük kol halini aldıklarını gördüm.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne çılgınca sözler!

BORDEU. — Olmuş bir şeydir bu. Uzun bir sıra kolsuz kurakların gelip geçtiğini, ve devamlı çabaların harcandığını düşünün ; bu küçük kıskacın iki yanının uzadıkça uzadığını, sırtta kavuştuğunu, tekrar öne geldiğini, belki uçlarında parmaklar çıktığını ve yeniden kol ve el halini aldığını görürsünüz. Başlangıçtaki oluşum, ihtiyaca göre, alışkanlık haline gelen işlevlere göre ya bozulur, ya da mükemmelleşir. O kadar az yürüyor, o kadar az çalışıyor ve o kadar çok düşünüyoruz ki, insanoğlunun bir gün bir kafadan ibaret kalmasından korkarım.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bir kafadan ha! yalnızca bir kafadan ! Bu bir şey değil ; sanırım, bu çılgınca çapkınlıkların sonunda... Çok komik şeyler getiriyorsunuz aklıma.

BORDEU. — Susun.

D'ALEMBERT. — Demek böyleyim ben, çünkü böyle olmam gerekiyordu. Bütünü değiştirin, kaçınılmaz olarak beni de değiştirmiş olursunuz. Ama, bütün durmadan değişiyor zaten... İnsanoğlu, olağan bir sonuç, ucube ise nâdir bir sonuçtur ; ama, ikisi de aynı derecede doğal, aynı derecede zorunlu, aynı derecede evrensel ve genel düzenin içindedirler... Şaşılacak ne var bunda? Bütün varlıklar içiçe geçişirler, ve de dolayısıyle, bütün türler... her şey ezelî ve ebedî bir akıştır. Her hayvan az çok insan ; her maden az çok bitki ve her bitki az çok hayvandır. Doğada kesin (précis) hiçbir şey yoktur... Peder Castel'in şeridi hikâyesi[1]*... Evet, Peder Castel, sizin şerit bu, başka bir şey değil. Her bir şey, az çok başka bir şeydir ; az çok topraktır, az çok sudur, az çok havadır, az çok ateştir ; az çok bu evrenden, az çok bir başkasındandır... Öyleyse, hiçbir şey, özel bir varlığın niteliğinden değildir. Şüphesiz değildir, çünkü başka hiçbir varlığın paylaşmadığı hiçbir nitelik yoktur... ve bizim bir niteliği başka herhangi bir varlığa değil de sadece belirli bir varlığa atfetmemizin nedeni, bu niteliğin o*

1. Cizvit rahibi Louis - Bertrand Castel, 1740 yılında Renklerin Optiği adlı bir kitap yayımlamış ve bütün ömrünce kendisini bir «göz klâvseni» yapmaya adamıştı. Kulağa seslenen klâvsen nasıl seslerin ısıkalasını kullanıyorsa, bu «göz klâvseni» de renklerin ısaklasını kullanacaktır. Diderot bu görüntülü melodiyi bir şerit halinde tasavvur ediyor.

varlıkla ilişkisinin azlığı ya da çokluğudur... Ve siz, zavallı filozoflar! kalkmış bireylerden söz ediyorsunuz. Bırakın şu bireylerinizi de, beni yanıtlayın bakalım. Doğada bir atoma tıpatıp benzeyen başka bir atom var mıdır?... Hayır. Doğada her şeyin birbirine bağlı olduğunu ve zincirin halkalarında bir boşluk bulunmasına imkân olmadığını kabul etmiyor musunuz? Ne demek istiyorsunuz öyleyse şu bireylerinizle? Birey diye bir şey yok, anlaşıldı mı, birey diye bir şey yok... Yalnızca tek ve büyük bir birey var bütün. Bu bütünün içinde, tıpkı bir makinada, herhangi bir hayvanda olduğu gibi şu ya da bu adı verebileceğimiz bir kısım vardır gerçi, ama siz tutup da bu kısma birey adı verirseniz, tıpkı bir kuşta onun kanadına, ya da kanadının bir tüyüne birey adı vermiş gibi kavramca yanlış bir iş yapmış olursunuz... Ve yine cevherden söz ediyorsunuz, zavallı filozoflar! bırakın hele şu cevherlerinizi. Genel kütleye çevirin gözlerinizi, ya da, hayalgücünüz onu kucaklıyamıyacak kadar darsa, ilk çıktığımız kaynağı ve son varacağımız noktayı düşünün... Ey Architas (1)! sen ki yeryuvarlağını ölçmüştün, nesin şimdi? Bir avuç toprak... Bir varlık nedir?... Bırakın eğilimlerin toplamı... Ben bir eğilimden başka bir şey olabilir miyim?... hayır, bir sona doğru gidiyorum... Ya türler?... Türler de kendilerine özgü bir ortak sona yönelen eğilimlerden başka bir şey değildirler... Ya hayat?... Hayat, birbirini izleyen bir etkiler ve tepkiler dizisidir... Yaşarken bütün kütlemle etkiliyor ve tepki gösteriyorum... Ölünce de moleküllerim-

1. Architas : Pythagoras'ın öğrencisi, filozof ve matematikçi. Tarente cumhuriyetine altı kez başkan seçilmiştir. Vida, makara gibi birçok icatlar ona atfedilir. Ayrıca, uçan bir güvercin yaptığı rivayet edilir.

le... O halde, hiç ölmüyor muyum ben? Hayır. Şüphesiz, bu anlamda ölümsüzümdür, ne ben ölürüm, ne herhangi bir şey... Doğmak, yaşamak ve ölmek şekil değiştirmektir... Şu ya da bu şeklin ne önemi var? Her şeklin kendine özgü mutluluğu, mutsuzluğu vardır. Filden böceğe... böcekten, her şeyin başlangıcı olan, duyarlı ve canlı moleküle kadar bütün doğada tek bir nokta yoktur ki, acı ya da haz duymasın.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sustu, bir şey söylemiyor artık.

BORDEU. — Hayır ; oldukça güzel bir gezinti yaptı. Yüksek felsefe diye buna derler işte ; şu an için bir sistem ; ama insanoğlunun bilgileri arttıkça sanırım bunun doğruluğu ortaya çıkacaktır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kuzum, nerede kalmıştık biz?

BORDEU. — İnanın, hiç hatırlamıyorum ; onu dinlerken aklıma öyle çok olaylar geldi ki!

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Durun, durun... örümceğimde kalmıştım.

BORDEU. — Evet, tamam.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yaklaşın, doktor. Ağının ortasında bir örümcek tasarlayın. Ağın ipliklerinden birini titretin, tetikteki hayvanın hemen koşup geldiğini görürsünüz. Şimdi! örümceğin istediği zaman karnından çıkarıp istediği zaman yine oraya çektiği iplikler onun duyarlı bir parçası olsaydı...?

BORDEU. — Ne demek istediğinizi anlıyorum. Kendinizde, kafanızın herhangi bir köşesinde, örneğin menenj denen zarlarda, iplikler boyunca uyarılan bütün duyumların toplandığı bir ya da birden fazla noktalar tasarlıyorsunuz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Tamam, öyle.

BORDEU. — Fikriniz çok yerinde, daha doğrusu da

olamaz ; ama, bunun bir arı salkımı fikriyle aşağı yukarı aynı olduğunu görmüyor musunuz?

Mlle. de L'ESPINASSE. — A! sahiden öyle ; meğer, nesir konuşmuşum da haberim yok.

BORDEU. — Hem de, göreceğiniz gibi, nefis bir nesir. İnsanı, yalnız doğarken bize göründüğü şekilde tanıyan bir kimse, onun hakkında hiçbir fikre sahip bulunmuyor demektir. Onun kafası, ayakları, elleri, bütün dış ve iç organları, burnu, gözleri, kulakları kalbi, ciğerleri, barsakları kasları, kemikleri, sinirleri, zarları, aslında şekillenen, büyüyen yayılan, binlerce görünmez iplik salıveren bir ağın kabasaba görüntülerinden (développements) başka bir şey değildir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — İşte benim örümcek ağı. Bütün bu ipliklerin başlangıç noktası da örümceğimdir.

BORDEU. — Hârika.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — İplikler nerede? ve örümceğin yeri neresi?

BORDEU. — İplikler her yerdedir. Vücudunuzun hiçbir noktası yoktur ki, bunlardan biri orada sona ermiş olmasın. Örümceğe gelince, o da kafanızın demin adını söylediğim yerinde, menenjlerde, yuvalanmıştır. Bütün makinayı felce uğratmadan ona dokunmaya hemen hemen imkân yoktur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Fakat, bir atom örümcek ağının ipliklerinden birini titrettiği zaman, örümcek telâşa düşer, kaygılanır, ya kaçar, ya da koşup gelir. Kendi dayayıp döşediği koca evin neresinde ne olursa, tam ortadaki yerinde, onun haberi olur. Öyleyse, neden benim de kendi evimde, ya da dünyada olup bitenlerden haberim olmuyor? Öyle ya, duyarlı noktalardan ibaret bir yumak değil miyim, her şey beni etkilediği gibi, hem de herşeyi etkilemiyor muyum?

BORDEU. — Bunun nedeni, izlenimlerin geçtikleri mesafe ölçüsünde zayıflamasıdır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Uzun bir direğin ucuna en haiff şekilde vurulduğunda bile, eğer kulağımı onun öteki ucuna dayamışsam, bu vuruşu duyarım. Bu direğin bir ucu dünyada, öbür ucu isterse Sirius yıldızında olsun, aynı sonuç yine meydana gelecektir. Peki, her şey birbirine bağlı, birbirine bitişik olduğu, yani direk gerçekten var olduğu halde, ben niçin beni saran engin mekân içinde olup bitenleri, özellikle kulak versem bile, işitemiyorum?

BORDEU. — Çok az da olsa bir şeyler işitmediğinizi kim söylüyor? Fakat, aradaki mesafe o kadar büyük, izlenim o kadar zayıf ve yolda o kadar çok şeyle karışmış halde ki ; her yandan çeşit çeşit öyle şiddetli ve sağırlaştırıcı gürültülerle sarılmış bulunuyorsunuz ki... Hem sonra, Satürn'le sizin aranızda ancak birbirine bitişik cisimler bulunuyor, oysa süreklilik bulunması gerekirdi.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Çok yazık.

BORDEU. — Gerçekten öyle, yoksa Tanrı olurdunuz. O zaman, doğadaki bütün varlıklarla özdeşlik halinde olmanız dolayısıyle olup biten her şeyi ; ve belleğiniz dolayısıyle de olmuş bitmiş her şeyi bilebilecektiniz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ya olacak şeyleri?

BORDEU. — Gelecek hakkında da hakikate yakın, ama yanılgıya açık tahminlerde bulunurdunuz. Bu, tıpkı kendi içinizde, ayağımızın ya da elinizin ucunda olacak bir şeyi tahmin etmeye çalışmanız gibi bir şey olurdu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, bu dünyanın da menenjleri olmadığını, ya da uzayın herhangi bir köşesinde ağının iplikleri her yere uzanan büyük, ya da küçük bir örümceğin bulunmadığını size kim söylüyor?

BORDEU. — Hiç kimse. Böyle bir örümceğin önceden bulunmuş, ya da bundan sonra bulunacak olduğunu da kimse söylemiyor.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Nasıl nasıl, bu bir çeşit Tanrı...

BORDEU. — Tek akla yatkın çeşitten Tanrı...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Var olmaktan çıkmış, ya da gelip geçici olabilir demek?

BORDEU. — Elbette o da evrende madde, evrenin bir parçası olduğuna göre, her türlü değişikliğe açık olacaktır, o da ihtiyarlıyacak, ölecektir.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Aklıma bir başka garip düşünce daha geliyor.

BORDEU. — Söylemenize gerek yok, ne olduğunu biliyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Neymiş bakalım?

BORDEU. — Zekânın, son derece enerji dolu madde parçalarıyle birleştiğini ve akla gelebilecek türlü çeşit mucizeleri düşünüyorsunuz. Başkaları da sizin gibi düşünmüşlerdi.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne düşündüğümü buldunuz. Ama, bu yüzden sizi pek de takdir etmiş değilim. Deliliğe olağanüstü bir istidadınız olduğu belli.

BORDEU. — Öyle olsun. Ama bu fikrin ürkütücü ne yanı var ki? Hayır, ya da şer dehalarının bir salgını gibi bir şey olur bu ; doğanın en değişmez yasaları, doğal etkenler tarafından geçici olarak sekteye uğratılır ; genel fizik bilimimiz bu yüzden daha zorlaşır, ama hiç de mucize filân olmaz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doğrusu, insan bir şeyi onaylar, ya da reddederken çok ihtiyatlı olmalı.

BORDEU. — Boş verin, kim size bu çeşit bir fenomenden söz ederse, koca bir yalancıdan başka bir şey değildir. Şimdi artık sizin sonsuz ağı olan örümceğiniz de dahil olmak üzere, bütün şu hayalî varlıkları bir ya-

na bırakalım da : sizin varlığınıza ve bunun oluşmasına gelelim.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, kabul.

D'ALEMBERT. — Matmazel, yanınızda biri var : orada sizinle konuşan kim?

Mlle. de L'ESPINASSE. — Doktor.

D'ALEMBERT. — Günaydın, doktor : böyle sabah sabah ne arıyorsunuz burada?

BORDEU. — Sonra öğrenirsiniz : uyuyun.

D'ALEMBERT. — Hani uykum da yok değil. Hiç bu kadar sıkıntılı bir gece geçirdiğimi hatırlamıyorum. Ben kalkmadan gitmeyin sakın.

BORDEU. — Gitmem. Bahse girerim ki, matmazel, siz, on iki yaşında iken şimdikinin yarısı kadar küçük bir kadın, dört yaşında iken yarı yarıya daha küçük bir kadın, cenin halinde iken küçücük bir kadın, annenizin yumurtalığında iken büsbütün küçük bir kadın olmak üzere, daima şimdi olduğunuz şekilde bir kadın olduğunuzu ve şimdi göründüğünüz hal ile başlangıçtaki halinizi birbirinden ayıran şeyin, yalnızca ardarda gelen büyümelerden ibaret bulunduğunu sanıyorsunuz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kabul ediyorum.

BORDEU. — Oysa, bundan daha yanlış bir düşünce olamaz. Önceleri hiçbir şey değildiniz. Sonra, annenizle babanızın kanında ve lenfasında dağılmış halde bulunan pek küçük moleküllerden meydana gelen gözle görülmez bir nokta halinde oluşmaya başladınız. Bu nokta, önce sağılmış bir iplik, sonra bir iplik demeti halini aldı. O vakte kadar, bu nefis şeklinizden ortada eser yoktu : bir manisalâlesinin kökünün ucu, manisalâlesine ne kadar benzerse, gözleriniz, bu güzel gözler de o kadar göze benziyordu. İplik demetinin herbir teli sırf beslenmeyle ve özel yapısı dolayısıyle ayrı bir organ haline geldi : demet tellerinin, içinde başkalaş-

tıkları (se métamorphosent) ve onlara varlık veren organları burada bir yana bırakıyoruz. Demet, tamamen duyarlı bir sistemdir ; ve bu şekliyle var olmaya devam etseydi soğuk, sıcak, yumuşak, katı gibi salt duyarlılıkla ilgili bütün izlenimleri alacak yetenekte olurdu. Birbiri ardınca gelen, birbirinden farklı ve herbiri ayrı şiddette olan bu izlenimler belki de onda bir bellek, bir benlik bilinci, pek sınırlı da olsa bir akıl meydana getirirdi. Fakat, bu saf ve basit duyarlılık, bu dokunma duyusu, tellerin herbirisinden ayrı bir organ meydana çıkmasıyle farklılaşır ; telin biri kulak oluşturup gürültü ya da ses adını verdiğimiz bir çeşit dokunma duyusunu ; bir başkası damak oluşturup adına tat dediğimiz ikinci çeşit bir dokunma duyusunu ; üçüncü bir tel burun oluşturup, içini döşeyerek koku dediğimiz bir üçüncü çeşit dokunma duyusunu ; dördüncü bir tel de gözü oluşturup renk adını verdiğimiz dördüncü çeşit bir dokunma duyusunu doğurur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, söylediklerinizi iyi anladımsa, altıncı bir duyunun, gerçek bir hünsanın, olamıyacağını ancak ahmaklar iddia edebilir. Doğanın ayrı çeşit bir teli olan bir demet meydana getiremiyeceğini, ve bu telin hiç bilmediğimiz bir organın doğmasına yol açmıyacağını kim demiş onlara?

BORDEU. — Ya da iki cinsin özelliklerini taşıyan iki teli olan bir demet meydana getiremiyeceğini? Haklısınız sizinle konuşmak pek zevkli yalnız söylenenleri kavramakla kalmıyor, üstelik bunlardan beni hayrete düşüren doğrulukta sonuçlar da çıkarıyorsunuz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bana cesaret veriyorsunuz, doktor.

BORDEU. — Yo, inanın değil, düşündüğümü söylüyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Tellerden bazılarının ne işe yaradıklarını anlıyorum ; ama, ötekiler ne oluyor?

BORDEU. — Sizden başka birinin de bu konuda düşünmüş olabileceğini sanıyor musunuz?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Elbette.

BORDEU. — Hiç kendini beğenmiş değilsiniz. Öteki teller de, vücudun organları ve kısımları arasında ne kadar fark varsa, o kadar birbirinden farklı çeşitte dokunma duyuları oluştururlar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki nasıl adlandırılır onlar? Şimdiye kadar onlardan söz edildiğini hiç işitmedim.

BORDEU. — Adları yoktur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Neden?

BORDEU. — Onlar aracılığıyla uyarılan duyumlar arasında, diğer organlar aracılığıyla uyarılan duyumlar arasındaki kadar fark yoktur da ondan.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ayağın, elin, kalçaların, karnın, midenin, göğsün, akciğerin, yüreğin ayrı duyumları olduğunu ciddi olarak düşünüyor musunuz kuzum?

BORDEU. — Düşünüyorum. Eğer cesaret edebilsem, size sorardım, acaba bu adsız duyumlar arasında...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sizi anlıyorum. Hayır. Ne yazık ki, o duyum kendi türünde tektir. Peki ama, bize böyle bol keseden, acısı hazzından çok bir sürü duyum bağışlamanızın nedeni ne?

BORDEU. — Nedeni mi? Nedeni onların büyük bölümünü ayırdedebilmemiz. Eğer böyle sonsuz çeşitte dokunma duyusu olmasaydı, yalnızca haz ya da acı duyduğumuzu bilir, fakat bunun yerini belirleyemezdik. O zaman görme duyusunun yardımına başvurmak ze-

runda kalırdık. Böylesi de artık bir duyum işi olmaktan çıkar, bir deney ve gözlem işi olurdu.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Parmağım acıyor dediğim zaman, niçin acıyan yerimin ille de parmağım olduğunu sorarlarsa, çünkü parmağımın acıdığını duyduğumu değil, fakat acı duyduğumu ve parmağımın rahatsız olduğunu gördüğümü söylemem gerekirdi.

BORDEU. — Tamam, öyle. Gelin sizi kucaklıyayım.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Memnuniyetle gelirim.

D'ALEMBERT. — Doktor, matmazeli kucaklıyorsunuz, demek ; doğrusu pek kibarca bir davranış.

BORDEU. — Çok düşündüm. Bana öyle geliyor ki, şokun yönü ve yeri demetin başlangıcının bu kadar çabuk yargıya varması için yeterli değildir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bilemiyorum.

BORDEU. — Şüphe etmeniz hoşuma gidiyor. Bazı doğal nitelikleri, edinilmiş ve hemen hemen bizim kadar eski alışkanlıklar saymak pek yaygın bir şeydir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bunun tersi için de aynı şey söyenebilir.

BORDEU. — Her ne hal ise, görüyorsunuz ki hayvanın ilk oluşumu söz konusu olan bir sorunda, bakışımızı ve düşüncelerimizi formunu almış hayvana takmakla işi çok gecinden ele almış oluruz ; geriye gitmek, hayvanın en ilkel hallerine kadar inmek gerekir ; bunun için, sizi de şimdiki organizasyon şeklinizden tamamen sıyırarak düşünmemiz, yumuşak, lif lif, şekilsiz, solucanımsı, bir hayvandan çok bir bitki yumrusuna ya da köküne benzer bir bir halde olduğunuz bir âna dönmemiz yerinde olur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Eğer sokakta çırılçıplak dolaşmak âdet olsaydı, ben bu âdete uyan ne ilk ne de son insan olurdum. Onun için, beni istediğiniz hale sokabilirsiniz, yeter ki bir şeyler öğreneyim. De-

metin her telinin ayrı bir organ meydana getirdiğini söylemiştiniz bana : bunun böyle olduğu nerden belli?

BORDEU. — Doğanın bazen yaptığı bir şeyi siz de zihninizde yapın ve demetin tellerinden birini, örneğin gözleri meydana getirecek olanı, sakatlayın : ne olacağını tahmin edersiniz?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayvanın belki büsbütün gözsüz olacağını.

BORDEU. — Ya da alnının ortasında tek bir gözü olurdu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yani bir Kiklop mu olurdu?

BORDEU. — Evet, bir Kiklop.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Öyleyse Kiklop bir efsane varlığı olmayabilir?

BORDEU. — O kadar ki, istediğiniz zaman size böyle bir yaratık gösterebilirim (1).

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, bu aykırılığın nedenini kim biliyor?

BORDEU. — Bu garibenin teşrihini yapıp onda tek bir görme ağından başka bir şey bulamayan kimse. Doğanın bazen yaptığı bir şeyi siz de zihninizde yapın. Demetin burnunu meydana getirecek olan telini yok edin, hayvan burunsuz olacaktır. Demetin kulağı meydana getirecek olan telini ortadan kaldırın, hayvan kulaksız ya da tek kulaklı olacaktır! Böylece, anatomist, teşrih sırasında ne koku alma ağlarına, ne de işitme ağlarına rastlıyacak, ya da bunlardan sadece birini bulacaktır. Telleri ortadan kaldırmaya devam edin, hay-

1. Buffon'un **Histoire Naturelle de l'Homme**'unda etraflı bir şekilde anlatılan, bozuk yapılı olarak doğup ancak birkaç saat yaşadıktan sonra ölen bir bebekten söz ediliyor. Bu çocuğun otopsisini Diderot'nun doktoru Dubourg — Bordeu de Diderot'nun doktoruydu — yapmıştı.

van başsız, ayaksız, elsiz olacak ; gerçi ömrü kısalacak, ama yine de bir süre yaşıyacaktır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Örnekleri var mı bunun?

BORDEU. — Elbette var. Ama, durun, hepsi bu kadar değil. Demetin tellerinden bazılarını çiftleyin. O zaman hayvan iki başlı, dört gözlü, üç yumurtalıklı, üç ayaklı, dört kollu, her elinde altı parmaklı olacaktır. Demetin tellerinin sırasını bozun, organlar yer değiştirecektir : baş göğsün ortasına gelecek, akciğerler sola, kalp sağa gidecektir. Iki teli birbirine yapıştırın, organlar birbirine karışacak ; kollar bedene bitişecek ; kalçalar, bacaklar, ayaklar biraraya toplanacak ve, böylece, hayal edebileceğiniz her türlü ucube karşınıza çıkacaktır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Fakat, bana öyle geliyor ki, bir hayvan gibi karmaşık bir makina ; bir noktadan, hareketli bir sıvıdan, belki de rastgele birbirine karışan — çünkü o zaman ne yapıldığı kesinlikle bilinmez — iki sıvıdan meydana gelen bir makina ; birbiri ardınca sonsuz gelişmelerden geçerek mükemmelleşmeye doğru giden bir makina ; düzenli olsa da olmasa da yapısı ince, nâzik, yumuşak bir iplik tomarına, — bütün üzerinde zararlı bir etki yapmadan en küçük bir teli bile kırılamıyan, bükülemiyen, yeri değiştirilemiyen, eksiltilemiyen bir iplik yumağına, — bağlı bulunan bir makina, oluştuğu yerde herhalde çıkrığındaki floslardan çok daha sık düğümlenmek, dolaşmak tehlikesiyle karşı karşıyadır.

BORDEU. — Nitekim, sanıldığından çok daha fazla karşılaşır bu tehlikeyle. Yeterince teşrih yapılmıyor, bu yüzden onun formasyonu hakkındaki fikirler hakikatten çok uzaktır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kusurlu yapılarını bir yana atfedebileceğimiz kamburlarla topallar dışında bu doğuştan (originelles) şekil bozukluk-

larına gösterilebilecek dikkate değer örnekler var mıdır?

BORDEU. — Hem de sayılamıyacak kadar çok. Örneğin, son günlerde Charité de Paris'de bir göğüs hastalığından ölen, Jean-Baptiste Macé adındaki Troyes'lu dülger. Bu adamın göğüs ve karın içi organları ters durumda bulunuyordu ; yani sizin kalbiniz soldayken onunki sağda, karaciğeri solda, mide, dalak, ve pankreası sağ üst karın boşluğunda ; karaciğer kapı damarı sağda olacak yerde soldaydı. Aynı ters pozisyon uzun barsak yolunda da görülüyordu ; böbrekler bel omurları üzerinde at nalı teşkil edecek şekilde birbirine yaslanmış durumdaydı. Hadi, şimdi gelin de amaç nedenlerden söz edin bakalım!

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Garip şey.

BORDEU. — Eğer, Jean-Baptiste Macé evlenseydi ve çocukları olsaydı...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Evet, doktor, bu çocuklar...?

BORDEU. — Genel yapılışa uyarlardı ; ama, yüz yıl sonra, onların çocuklarının çocuklarından biri atasının o garip yapılışına dönüverirdi, çünkü bu gibi bozukluklar atlama yapar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu atlamalar nereden kaynaklanır?

BORDEU. — Kim bilir? Bildiğiniz gibi, bir çocuğu yapan iki kişidir. Belki yapıcılardan biri ötekinin kusurunu düzeltmekle, ve bozuk olan ağ, ucube ırkından gelenin üste çıkıp bütün ağın formasyonuna kendi yasasını dayattığı anda yeniden ortaya çıkmaktadır. Tel dokumeti, bütün hayvan türlerinin ilk ve esas farkını meydana getirir. Belli bir türün dokumetinde ortaya çıkan değişiklikler, o türe ait bütün ucube değişikliklerin kaynağıdır.

(Uzun bir sessizlikten sonra, matmazel de L'ESPİNASSE daldığı hayallerden sıyrıldı ve doktoru da aşağıdaki sorularıyle kendine getirdi :)

Mlle. de L'ESPINASSE. — Aklıma pek çılgınca bir fikir geldi.

BORDEU. — Ne fikri?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Belki erkek kadının, kadın da erkeğin ucubesidir.

BORDEU. — Eğer erkek vücudunun bütün kısımlarının kadında da bulunduğunu ve aradaki tek farkın dışarıya sarkan bir torba ile içeriye çevrik bir torbadan ibaret olduğunu ; bir dişi ceninin, insanı yanıltacak kadar erkek cenine benzediğini ; yanılgıya yol açan kısmın, dişi ceninde, içe çevrik torba büyüdüğü ölçüde azaldığını ; ama hiçbir zaman ilk şeklini kaybedecek kadar silinip yok olmadığını, ve bu şeklini küçük çapta koruduğunu ; aynı hareketleri yapabildiğini ; aynı tarzda şehvet uyarıcısı olduğunu ; onun da bir glandulası, bir praeputiumu bulunduğunu ve ucunda sonradan kapanmış bir idrar yolu ağzı olduğu anlaşılan bir nokta görüldüğünü ; erkekte anustan husyelere kadar uzanan ve adına apış arası denilen bir aralık ve husyelerden kamışın ucuna kadar uzanan ve teyellenmiş vulvaya benzeyen bir dikiş bulunduğunu ; iri bıyıklı kadınların sakalları çıktığını hadımlarınsa hiç sakalları çıkmadığını, kaba etlerinin dolgunlaştığını, kalçalarının genişlediğini, dizlerinin yuvarlaklaştığını, bir cinsin karakteristik yapısını kaybederek, âdeta öbür cinsin yapısına dönüştüklerini ; devamlı ata binmenin erkekliğinden ettiği bazı Arapların sakallarının döküldüğünü, seslerinin inceldiğini, bunların kadın gibi giyinip arabada kadınlarla birlikte oturduklarını, çömelerek işediklerini ve kadınların tavır ve âdetlerini taklit ettiklerini... bilseydiniz o fikir aklınıza çok daha önceden gelirdi. Ama, konumuzdan hayli uzaklaşmış bu-

lunuyoruz. Biz yine yaşayan, canlı tellerden ibaret denetimize dönelim.

D'ALEMBERT. — Sanırım, matmazel de l'Espinasse'a edepsizce sözler söylüyorsunuz.

BORDEU. — Bilimden konuşulurken teknik kelimeler kullanılır!

D'ALEMBERT. — Haklısınız ; böylece, kelimeler, onları edep dışı yapan bir sürü fikir ayrıntısından arınmış olurlar. Devam edin, doktor. Matmazele diyordunuz ki, rahim dıştan içe çevrilmiş bir husye torbasından başka bir şey değildir, bu çevriliş sırasında torbanın içindeki yumurtalıklar kendilerini taşıyan torbadan dışarı fırlayarak vücut boşluğu içinde sağa ve sola dağılmışlardır ; bızır, küçük çapta bir erkeklik organıdır ; ve kadındaki bu erkeklik organı, rahim ya da tersine çevrilmiş husye torbası geliştiği ölçüde küçülük, ve...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Tamam, tamam, siz hele susun ve bizim işimize karışmayın.

BORDEU. — Görüyorsunuz ya, matmazel, aslında hepsi de kılık değiştirmiş birer dokunma duyusundan başka bir şey olmayan duyumlarımız sorunu genel olarak ele alındığında, ağ şebekesinin birbiri ardınca aldığı şekilleri bir yana bırakıp, yalnızca ağ şebekesinin kendisi üzerinde durmak gerekir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Duyarlı ağın tellerinden herbiri bütün uzantısı boyunca incitilebilir ya da okşanabilir. Haz ya da acı orada, burada, örümceğimin uzun ayaklarından birinin herhangi bir yerindedir. Evet, dönüp dolaşıp hep şu örümceğime geliyorum ; çünkü, bütün ayakların ortak başlangıcı o örümcektir, ve hazzı da acıyı da, kendisi duymadan, şu ya da bu yerde mevzilendiren odur.

BORDEU. — Ve bütün izlenimlerin bu ortak baş-

langıç noktasıyle olan sabit, değişmez ilişkisidir ki, hayvanın birliğini meydana getirir.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Ve de birbiri ardısıra gelen bütün bu izlenimlerin anısı, her hayvanın hayat hikâyesini, benlik tarihini meydana getirir.

BORDEU. — Ve nihayet, bütün bu izlenimlerden zorunlu olarak çıkan bellek ve kıyaslama gücüdür ki, düşünceyi ve muhakemeyi yaratır.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Peki, nerede olur bu kıyaslama?

BORDEU. — Ağ şebekesinin başlangıç noktasında.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ya bu ağ şebekesi?

BORDEU. — Başlangıç noktasında, kendine özgü hiçbir duyu yoktur ne görür, ne işitir, ne duyar (souffre point). O, meydana getirilir, beslenir ; kendisine döşek işi gören yumuşak, duyarsız, âtıl bir maddeden çıkar, ve bu maddenin üzerinde oturur, dinler, yargılar ve yargısını bildirir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hiç bir şey duymaz mı?

BORDEU. — Hayır en ufak bir baskı (impression) bile onun yargılama faaliyetine (son audience) son verir, ve hayvan ölüm haline düşer. Baskıyı kaldırın, fonksiyonlarını yeniden kazanır ; hayvan yeniden canlanır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Nereden biliyorsunuz bunun böyle olduğunu? Şimdiye kadar hiç bir insanın dileğiyle öldürülüp diriltildiği olmuş mudur?

BORDEU. — Evet.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Nasıl yani?

BORDEU. — Anlatayım ; meraklı bir olaydır. La Peyronie'yi belki tanırsınız ; onu, bir gün, kafasına şiddetli bir darbe yemiş bir hastaya çağırmışlar. Hasta, kafasında zonklama duyuyordu. Cerrah, mutlaka beyinde bir abse meydana gelmiş olduğu ve kaybedecek zaman bulunmadığı yargısına vardı. Hemen hastanın ka-

fasını tıraş edip bir delik açtı. Âletin ucu tam absenin ortasına rastlamıştı. Gerçekten de cerahatlanma vardı. Cerrah, cerahatı boşalttı ; bir şırınga ile abseyi temizledi. Enjeksiyonu absenin içine sıktığı zaman hasta gözlerini kapıyor, elleri ayakları harcketsiz kalıyor, en ufak bir hayat belirtisi göstermiyordu. Cerrah enjeksiyonu geriye pompaladığı ve demetin başlangıç noktasını sıkılan sıvının ağırlığından ve baskısından kurtardığı zaman ise, hasta gözlerini açıyor, hareket ediyor, konuşuyor, hissediyor, yani dirilip yaşıyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Garip şey ; peki bu hasta iyileşti mi?

BORDEU. — İyileşti ; ve iyileştiği zaman yine eskisi gibi düşündü, muhakeme yürüttü, aynı zekâya, aynı sağduyuya, aynı nüfuz kabiliyetine sahip oldu, yalnız beyninin bir parçası eksik olarak...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu yargıç [1] gerçekten harikulâde bir varlık.

BORDEU. — Ama, onun da arasıra yanıldığı olur ; alışık olduğu şeylerin yokluğundan etkilenir örneğin, insan artık bulunmayan bir organın ağrıdığını duyar. İstediğiniz zaman onu aldatabilirsiniz : iki parmağınızı birbiri üzerine çaprazlamasına koyun, küçük bir yuvarlağa dokunun, o size parmaklarınızın altında iki yuvarlak olduğunu söyleyecektir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Desenize o da dünyadaki bütün yargıçlar gibi bir yargıç ; o da deneyime muhtaç, yoksa buz duyumunu, ateş duyumu sanabilir.

BORDEU. — Daha başka şeyler de yapar insana sonsuz bir hacim verebildiği gibi, onu hemen hemen bir noktaya da sığdırabilir.

---

1. Yargıç : ağ şebekesinin başlangıcı.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne demek istediğinizi anlıyamadım.

BORDEU. — Sizin mekân içindeki gerçek yaygınlığınızı, duyarlığınızın hakikî dairesini sınırlandıran nedir?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Görme ve dokunma duyularım.

BORDEU. — Gündüzün öyle ; ama, geceleyin, karanlıkta, özellikle soyut bir şey düşündüğünüz zaman, hattâ gündüzün bile, zihniniz uğraşırken?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hiçbir şey. Sadece bir noktada varmış gibi olurum ; madde olmaktan hemen tamamen çıkarım, yalnızca düşüncemi hissederim artık, ne yer, ne hareket, ne cisim, ne mesafe, ne de mekân vardır benim için : evren benim için yok olur, ve ben onun için hiç olurum.

BORDEU. — İşte varlığınızın son toplanış sınırı budur. Onun ideal yayılışı ise hadsiz sınırsızdır. İster kendi kendinize yaklaşarak, kendi içinizde toplanarak, ister kendi dışınıza yayılarak, duyarlılığın haliki sınırını bir kere aştınız mı, artık ne olacağı hiç bilinmez.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Haklısınız, doktor. Birçok kereler rüyamda bana...

BORDEU. — Damla hastalığı nöbeti geçirenlere de...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Alabildiğine büyüyormuşum gibi gelir.

BORDEU. — Ayakları karyolalarının tavanına değiyormuş gibi gelir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kollarım, bacaklarım uçsuz bucaksız uzar, bedenimin geri kalan kısmı da onlara uygun bir hacim alır ; öyle ki, efsanenin Ence-

lade'ı (1) pigmeleşir âdeta; ve Ovidius'un, muazzam kollarıyla dünyayı bir kemer gibi saran Amphitrite'i (2) yanımda cüce gibi kalır ; gökleri arşınlar, iki yarım küreyi kucaklarım.

BORDEU. — Çok güzel. Ben de bir kadın tanıdım ki, aynı fenomen onda ters yönde oluyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne! yani kadıncağız gittikçe küçülüp kendi içine mi giriyordu?

BORDEU. — Hem de, kendini bir dikiş iğnesi kadar küçülmüş hissedercesine : görüyor, işitiyor, muhakeme yürütüyor, yargıya varıyordu ; büsbütün kaybolmaktan ölüm derecesinde korkuyordu ; kendisine en ufak bir şey bile yaklaştığında tirtir titriyordu ; yerinden kıpırdamaya cesaret edemiyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — İşte garip bir rüya ki, pek can sıkıcı, pek rahatsız edici.

BORDEU. — Rüya, müya gördüğü yoktu ; âdet kesimlerinde görülen belirtilerden biriydi bu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, böyle minik, gözle görülmez hanımcık şeklinde uzun süre kalıyor muydu?

BORDEU. — Bir, iki saat kadar, sonra yavaş yavaş doğal hacmini alıyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu acayip duyumların nedeni ne dersiniz?

BORDEU. — Doğal ve sâkin hallerinde, demet tellerinden herbirinin belli bir gerginliği, bir perdesi, bir mûtat enerjisi olup bedenin gerçek ya da hayali yaygınlığını (êtendue) belirler. Gerçek ya da hayali diyo-

---

1. Encelade : Olimpos'un tanrılarına karşı savaş açan ve sonunda Zeus'un altedip Etna dağının ağırlığı altında ezdiği yüz kollu dev.

2. Amphitrite : Deniz tanrıçası, Neptun'un karısı.

rum, çünkü bu gerginlik, bu perde, bu enerji değişken olduğundan, bedenimiz daima aynı hacimde bulunmaz.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Demek ki manevi bakımdan olduğu kadar, fiziksel bakımdan da kendimizi olduğumuzdan büyük görmemiz mümkün?

BORDEU. — Soğuk bizi küçültür, sıcak genişletir ; ve öyle kimseler vardır ki, ömürleri boyunca kendilerini gerçekte olduğundan daha küçük, ya da daha büyük sanırlar. Eğer demet kütlesi şiddetli bir eretizme girer da teller dikilir ve sonsuz sayıda uçlarını her zamanki sınırları ötesine uzatmaya başlarlarsa, baş, ayaklar, diğer organlar ve vücut yüzeyinin bütün noktaları alabildiğine genişler ve insan kendisini dev gibi büyümüş hisseder. Yok, eğer tellerin uçlarını duyarsızlık, apati, atalet sarıp, yavaş yavaş demetin başlangıç noktasına doğru yayılmaya başlarsa, bunun tersi olan fenomen meydana gelir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Anladığıma göre, bu genişleme ölçülebilir bir şey değil, ve de bu duyarsızlık, bu apati, tellerin ucundaki bu atalet, bu uyuşukluk bir süre ilerledikten sonra durup bir noktada karar kılabilir...

BORDEU. — La Condamine (1) olayında olduğu gibi : o zaman kişi kendisini sanki ayaklarının altında balonlar varmış gibi hisseder.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kendi duyarlılık sınırları ötesinde yaşar, ve eğer bu apati onu her yönden sarmışsa, ölü bir insanın kalıbı içinde yaşayan bir küçük canlı insan görüntüsü sunar.

---

1. Bilim meraklısı bir gezgin. Güney Amerikanın birçok bölgelerini dolaşmış, kauçuğu kesfetmiştir. Dönüşünde, Diderot'nun sözünü ettiği şekilde bir sinir hastalığına yakalanmıştır.

BORDEU. — Bundan şu sonucu çıkarabilirsiniz : Başlangıçta bir noktadan başka bir şey olmayan hayvan, şimdi de hâlâ gerçekte bir noktadan fazla bir şey olup olmadığını bilmemektedir. Ama, biz yine oraya dönelim.

Mlle. de L'ESPİNASSSE. — Nereye?

BORDEU. — Nereye olacak? La Peyronie'nin kafa ameliyatına... Sanırım, bana sorduğunuz şeye, yani bir insanın ölüp de dirilmesine iyi bir örnektir bu. Ama daha iyisi de var.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ya! neymiş o?

BORDEU. — Gerçek bir Castor ve Pollux efsanesi : biri yaşamaya başlayınca öbürü ölen, biri ölünce öbürü yaşamaya başlayan iki çocuk.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Aman, ne güzel hikâye! Peki, uzun boylu sürdü mü bu?

BORDEU. — İki gün sürdü bu yaşama tarzı, ve çocuklar birçok kere ölüp dirilerek bu iki günü eşit bir şekilde paylaştılar ; öyle ki, sonunda herbirinin payına bir günlük hayat, bir günlük de ölüm düştü.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, korkarım benim saflığımdan yararlanmak istiyorsunuz. Ayağınızı denk alın, beni bir kerecik aldattığınızı anlarsam, bir daha hiç inanmam size.

BORDEU. — Arasıra *Gazette de France*'ı okuduğunuz olur mu?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Her ne kadar akıllı iki insanın (1) yarattıkları bir şaheser ise de hiç okumam.

---

1. Bu akıllı iki insan, Diderot'nun dostları olan Arnaud ve Suard'dır. Mlle. de l'Espinasse'ın, **D'Alembert'in rüyası'nda** kendisinden söz edildiğini Suard aracılığıyla öğrendiği sanılmaktadır.

BORDEU. — Onun, bu eylül ayının 4'üncü günü çıkan sayısını buldurursanız orada Albi piskoposluğu ruhanî dairesinden Rabastens'de, sırtlarından yapışık olarak doğan iki kız çocuğundan sözedildiğini görürsünüz. Çocuklar son bel omurları, kaba etler ve alt karın nahiyesinden birbirine bitişik durumdaydılar. Birini baş aşağı getirmeden öbürünü başı yukarıda tutmak mümkün değildi. Yattıkları zaman birbirlerine bakıyorlardı ; uylukları gövdelerinin arasında kıvrık durumda ve bacakları havadaydı ; karın altlarından birbirlerine yapışık oldukları yerdeki ortak değirmi çizginin ortasında cinsiyet organları farkedilmekte ve birinin sağ uyluğu — ki kızkardeşinin sol uyluğu oluyordu — arasındaki bir oyukta küçük bir anus yer almaktaydı ; dışkılar buradan boşalıyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Pek acayip bir şey doğrusu.

BORDEU. — Ağızlarına kaşıkla verilen sütten içiyorlardı. Dediğim gibi, on iki saat yaşadılar. Bu sırada, biri kendine gelirken öteki kendinden geçiyor, biri ölü haldeyken öteki yaşıyordu. Birinin ilk kendinden geçişiyle ötekinin ilk yaşayışı dört saat sürdü. Bundan sonra, böyle sırayla kendinden geçme ve hayata dönmeler daha kısa sürmeye başladı, ve sonunda ikisi de aynı anda öldüler. Bu çocuklarda göbeğin de bir dışarı fırlayıp bir içeri kaçtığı görülüyordu. Kendinden geçenin göbeği içeri kaçarken, yaşamaya başlıyanınki dışarı fırlıyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, hayatla ölümün böyle birbirini izlemesine ne diyorsunuz?

BORDEU. — Pek işe yarar bir şey söyliyebileceğimi sanmıyorum. Fakat, herkes dünyayı kendi sisteminin gözlüğüyle gördüğüne göre, ve ben de bu kuralın bir istisnası olmak istemediğim için, bu olay, La Peyronie'nin kafa ameliyatındaki fenomenin, ikili şekliyle,

yapışık iki canlı varlıkta görülmesidir, diyorum. Bu iki çocuğun ağları birbirine o kadar karışmıştı ki, birbirleri üzerine etki ve karşı etki yapmaktaydılar. Öyle ki, birinin ağının başlangıç noktası üstün geldiği zaman ötekinin ağını kendine bağımlı kılıyor ve bu da hemen o an kendinden geçiveriyordu. Ötekinin ağı ortak sisteme hâkim olduğu zamansa bunun tersi oluyordu. La Peyronie'nin kafa ameliyatında basınç, bir sıvının ağırlığıyle, yukarıdan aşağıya doğru olurken, Rabastens ikizlerinde ağın bir kısım ipliklerinin çekilmesiyle aşağıdan yukarıya doğru oluyordu : göbeklerin sırayla bir içeri kaçıp, bir dışarı fırlaması, yani hayata dönenin göbeği dışarı uğrarken, ölüme gireninkinin içeri çökmesi de bu ihtimali güçlendiriyor.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Desenize, birbirine bağlı iki ruh.

BORDEU. İki duyu ve iki bilinç ilkesi taşıyan tek bir hayvan.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, belli bir anda bunlardan yalnız birini kullanabilen bir hayvan. Bu hayvan eğer yaşasaydı kim bilir neler olurdu?

BORDEU. — Düşünülebilecek alışkanlıkların en güçlüsü olan bütün hayat anlarının deneyimi, bu iki beyin arasında kim bilir nasıl bir uygunluk kurardı?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Çifte duyular, çifte bellek, çifte bir hayalgücü, çifte bir dikkat ; bir canlı varlık ki, bir yarısıyle gözler, okur, düşünürken, öbür yarısıyle dinleniyor ; ve bu dinlenen yarısı, eşi yorulduğu zaman, aynı fonksiyonları yerine getirmeye devam ediyor İkili bir varlığın ikili hayatı.

BORDEU. — Mümkündür bu ; ve mümkün olan her şeyi zamanla yapan doğa, bazı garip bileşikler de meydana getirecektir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Böyle bir varlığın yanında bizler ne kadar biçare kalırdık!

BORDEU. — Ne diye öyle kalalım ki? Bir tek zihinde bile bunca kesinsizlikler, çelişkiler, çılgınlıklar olurken, ikili bir zihinde neler olmazdı artık kim bilir... Ama, saat altı buçuk olmuş ; mahallenin öbür ucundan bir hastanın beni çağırdığını duyar gibi oluyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Görmeye gitmeseniz onun için pek mi kötü olur sanki?

BORDEU. — Görmeye gitmemden daha az belki. Eğer doğa işini bensiz yapamıyorsa, o işi birlikte yapmakta hayli güçlük çekeceğiz demektir ; ama doğa olmadan benim o işin üstesinden gelemiyeceğim kesindir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kalın öyleyse.

D'ALEMBERT. — Doktor, bir kelimecik daha, sonra sizi hastanıza gönderirim. Ömrüm boyunca uğradığım bunca değişiklikten sonra, doğarken sahip olduğum moleküllerden bir teki bile belki şimdi bende kalmamışken, nasıl oluyor da hem başkaları, hem de kendim için ben, ben olarak kalmış bulunuyorum?

BORDEU. — Bunu rüya görürken söylediniz bize.

D'ALEMBERT. — Ay, ben rüya mı gördüm?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bütün gece ; ve söylediklerini o kadar hezeyana benziyordu ki, bu sabah doktoru çağırttım.

D'ALEMBERT. — Bunlar hep örümceğin kendiliğinden hareket eden ayakları yüzünden örümceği tetik üstünde tutan ve hayanı konuşturan ayaklar... Peki, ne diyordu hayvan?

BORDEU. — Hem başkaları, hem de kendisi için bellek sayesinde kendi kendisi olduğunu söylüyordu.

Ben de şunu eklemek isterim : ... ve de uğradığı değişikliklerin yavaşlığı sayesinde. Eğer göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda gençlikten kocamışlığa geçecek olsaydınız, tıpkı ilk doğduğunuz andaki gibi bu dünyaya birdenbire atılmış olurdunuz ; artık ne başkaları, ne de kendiniz için kendi kendiniz olmazdınız, ve başkaları da sizin için artık kendi kendileri olmazlardı. Bütün ilişkiler yok olur, sizin bütün hayat hikâyeniz benim için, benim bütün hayat hikâyem de sizin için anlaşılmaz hale gelirdi. Nerden bilebilirdiniz ki, şu iki büklüm, bastonuna dayanarak güçlükle ayağını sürüyen, gözlerinin feri sönmüş, dıştan olduğu kadar, hattâ daha çok, içten de kendi kendisine yabancı adam, daha dün çevik adımlarla yürüyen, oldukça ağır şeyleri yerinden kaldırabilen, en derin konular üzerinde düşünebilen, en zevkli ve en zorlu işleri yapabilen adamın ta kendisidir? Kendi yazdığınız eserleri anlamazdınız ; ne kendi kendinizi, ne de başka bir kimseyi tanırdınız ; sizi de hiç kimse tanımazdı ; bütün dünya sahnesi sizin için değişirdi. Düşünün ki, yeni doğmuşluğunuzla gençliğiniz arasındaki fark, gençliğinizle âniden kocamışlığınız arasında olacak farktan daha azdır Düşünün ki, yeni doğmuş bebekliğiniz gençliğinize kesintisiz bir sıra duyumlarla bağlanmış bulunduğu halde, yine de varlığınızın ilk üç yılı hayat hikâyenizin içinde hiç mi hiç yer almaz. Bu durumda, birden kocayıverdiğiniz anla hiçbir bağlantısı kalmıyacak olan gençlik çağınız sizin için ne olurdu acaba? Kocamış D'Alembert'de genç D'Alembert'in en ufak bir anısı bile bulunmazdı.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Arıların salkımında tek bir arı bile topluluk esprisini edinecek zamanı bulamazdı.

D'ALEMBERT. — Siz de ne diyorsunuz kuzum?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Şunu diyorum ki, ma-

nastır esprisi, manastır kendisini yavaş yavaş yeniden oluşturduğu için bozulmadan korunur, ve oraya yeni bir keşiş girdiği zaman, onu kendileri gibi düşünüp duymaya alıştıracak belki yüz tane yaşlı keşiş bulur. Bir arı gider, salkımda onun yerini bir başkası alır ve orada olup bitenleri hemen öğrenir.

D'ALEMBERT. — Hadi canım, keşişlerinizle, arılarınızla, salkımınızla, manastırınızla saçmalayıp duruyorsunuz.

BORDEU. — Sandığınız kadar değil. Hayvanda bilinç tektir, ama irade sayısızdır ; her organın kendi iradesi vardır.

D'ALEMBERT. — Ne dediniz, ne?

BORDEU. — Diyorum ki, mide gıda ister, damaksa istemez ; imdi, damak ve mide ile hayvanın bütünü arasındaki fark, hayvanın istediğini bilmesi, mide ile damağın ise istediklerini bilmeden istemeleridir ; yani [hayvanla] [1] mide ya da damağın birbirlerine göre durumu, aşağı yukarı insanla akılsız hayvanın birbirlerine göre durumu gibidir. Arılar, bilinçlerini kaybeder, ama iştahlarını ya da iradelerini korurlar. Lif, basit bir hayvandır, insan ise kompoze bir hayvandır. Ama, bu konuyu başka bir zamana bırakalım. İnsanda yaşlılık harabiyetinden çok daha hafif bir olay benlik bilincini yok etmeye yetebilir. Can çekişen bir hasta bir rahibin dinî telkinlerini derin bir huşu içinde dinler ; günahlarından ötürü kendi kendisini suçlar ; karısından af diler ; çocuklarını kucaklar ; dostlarını yanına çağırır hekimiyle konuşur ; hizmetçilerine buyruklar verir ; son isteklerini yazdırır ; işlerini yoluna

1. [Hayvanla] : orijinal edisyonla diğer bütün edisyonlarda bulunmayan bu kelimenin bir eksiklik olduğu açıktır.

koyar, ve bütün bunları en sağlam bir muhakeme, en tam bilinçle yapar. Derken bir de bakarsınız adam iyileşmiş, nekahat dönemine girmiş ve hastalığı sırasında söylediklerinden, yaptıklarından en ufak bir şey bile hatırlamıyor. Bazen çok uzun süren bu fasıla hayatından silinip gitmiştir. Hattâ, bazı kişilerin birden gelen rahatsızlığın yarıda kestiği konuşmalarına, ya da işlerine kaldığı yerden devam ettiklerini gösteren örnekler bile vardır.

D'ALEMBERT. — Ben de şöyle bir şey hatırlıyorum : bilgisiyle övünüp şişinen ukalâ bir kolej hocası, tartışmalı bir açık toplantıda, pek hor gördüğü bir kapüsen rahibi tarafından bir güzel mat edilmiş. Vay, o mat edilsin ha! Hem de kim tarafından? Bir kapüsen rahibi! Ve hangi konuda? geleceğin olağanlığı konusunda! Bütün ömrünce üzerinde kafa patlattığı olağan nedenlerin bilimi (science moyenne) konusunda! Ve de ne şartlar içinde? kalabalık bir mecliste! öğrencilerinin önünde! Bütün şerefi, haysiyeti beş paralık olmuştu. Adamın kafası bu fikirlere öylesine takılıyor ki, sonunda bir letarji içine düşüp edinmiş olduğu bütün bilgileri unutuyor.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, bu bir mutluluktur.

D'ALEMBERT. — Doğrusu, hakkınız var. Yalnız sağduyusu kalmıştı ; ama, her şeyleri unutmuştu. Ona konuşmasını, yazmasını öğrettiler ; tam hecelemeyi oldukça becermeye başladığı sırada öldü. Bu adam hiç de mankafanın biri değildi ; hattâ oldukça güzel konuşan bir kişi olduğu bile söyleniyordu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor sizin hikâyenizi dinlediğine göre, benimkini de dinlemesi gerek. Adını şimdi hatırlıyamadığım on sekiz, yirmi yaşlarında bir delikanlı...

BORDEU. — Winthertur'dan M. de Schullemberg diye birisiydi bu ; on beş, on altı yaşlarındaydı.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu delikanlı bir yerden düşüp kafasını sertçe çarpmıştı.

BORDEU. — Sertçe kafasını çarpmıştı da ne demek? Bir ambarın tepesinden düşmüştü ; kafatası kırılmış ve altı hafta kendini bilmeden yatmıştı.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Her ne ise, bu kazadan sonra ne oldu biliyor musunuz? Sizin ukalâya olanın aynısı : bütün bildiklerini unuttu ; küçük yaşlardaki haline döndü ; ikinci bir çocukluk devresine girdi ve bu devam etti. Korkak, pısırık, bir şey oldu ; oyuncaklarla oynuyordu. Bir kabahat yapar da azarlanırsa gidip bir köşeye saklanırdı ; küçük ve büyük aptestlerini yapacağı zaman haber verirdi. Ona okumayı yazmayı öğrettiler. Ha! yürümeyi de ona yeniden öğretmek gerekmiş olduğunu unutuyordum. Böylece, bu delikanlı büyüyüp adam oldu, hem de marifetli bir adam oldu ve doğa bilgisi alanında bir de eser bıraktı.

BORDEU. — Bunlar, M. Sulzer'in, Linneaus sistemine göre yazdığı eserin levhalarıdır, gravürlerdir (1). Bu olayı biliyorum ;, İsviçre'nin Zürich kantonunda olmuştu. Buna benzer pek çok örnekler vardır. Demetin başlangıcını bozdunuz mu, hayvanı değiştirmiş olursunuz ; sanki bu başlangıç noktası bazen bütün şebekeye hâkim, bazen de şebekenin hükmü altındadır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Böylece, hayvan ya istibdat altında, ya da anarşi içinde bulunur.

BORDEU. — İstibdat altında... çok güzel söyledi-

1. Schullemberg. İsviçreli bir gravür ressamıdır. Winthertur'lu vatandaşı J. E. Sulzer'in, Linné (Linnaeus)'nin sınıflandırmasına göre yazmış olduğu eseri resimlendirmiştir.

niz. Demetin başlangıç noktası emreder, bütün gerisi de ona uyar. Hayvan kendine sahiptir, *mentis compos.* (1)

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Anarşide ise, şebekenin bütün ağları şeflerine karşı ayaklanırlar, ve artık ortada üstün otorite diye bir şey kalmaz.

BORDEU. — Hârika. Büyük ihtiras nöbetlerinde, hezeyanlarda, yakın bir tehlike karşısında, eğer efendi bütün hizmetkârlarının gücünü, kuvvetini tek bir nokta üzerinde toplıyabilirse, en zayıf hayvan bile inanılmaz bir kuvvet gösterir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kafamız dumanlandığı zamanlarda ise bir çeşit anarşi içine düşmüş oluruz.

BORDEU. — Bu, âdeta, efendinin otoritesini herkesin kendi hesabına kullanmaya çalıştığı zayıf bir yönetime benzer. Bu dertten kurtulmanın tek bir çaresini biliyorum ; güç, ama emin bir çare : duyarlı ağ şebekesinin başlangıç noktasına, benliği meydana getiren kısma, otoritesini yeniden elde etmesine yarayabilecek bir şiddet unsuru kazandırmak.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne olur o vakit?

BORDEU. — O vakit, hayvan ya otoritesini yeniden elde eder, ya da ölür. Eğer vaktim olsaydı, buna dair olağan dışı iki vaka anlatırdım size.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, vizite saatiniz geçti doktor, hastanız sizi beklemiyordur artık.

BORDEU. — İnsan buraya, yapacak işi olmadığı zaman gelmeli ancak, çünkü ayrılmak mümkün olmuyor.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — İşte, pek efendice bir öfke gösterisi. Gelelim hikâyelerinize.

BORDEU. — Bugünlük şununla yetineceksiniz :

---

1. **Mentis compos,** aklının efendisi (Ciceron).

Kadının biri, çocuk doğurduktan sonra, korkunç bir bunalıma duşmüştü. Elinde olmadan ağlıyor, gülüyor, boğulmalar, çırpınmalar geçiriyor. Boğazında şişmeler oluyor, kâh kasvetli bir sessizliğe gömülüyor, kâh keskin çığlıklar koparıyordu ; kısaca pek kötü durumdaydı : yıllarca sürdü bu hal. Deli gibi seviyordu, ve sevdiği adamın, hastalığından bıkarak, yavaş yavaş kendisinden uzaklaştığını sanıyordu. Bunun üzerine, ya iyileşmeye, ya da ölmeye karar verdi. Böylece, içinde bir savaş başladı ; öyle bir iç savaştı ki bu, bazen efendi hizmetkârlarına üstün gelmekte, bazen de hizmetkârlar efendiyi altetmekteydiler. Şebeke ağlarının etkisi, başlangıç noktalarının tepkisine eşit olduğu zaman kadın ölü gibi düşüp kalıyordu ; onu yatağına taşıyorlardı ; orada hemen hiç hayat eseri göstermeden, saatlerce hareketsiz yatıyordu. Kimi seferinde de, onu halsizlik, genel bir çöküntü, âdeta artık sonunun geldiğini gösteren bir tükeniklik sarıyordu. Altı ay süreyle bu savaş halinin içinde yaşadı. İsyan hep önce ağlardan başlıyor ; kadın, onun geldiğini duyuyordu. İlk belirtiler baş gösterir göstermez, ayağa fırlıyor, koşuyor, kendini en zorlu işlere veriyor ; merdivenlerden çıkıp iniyor ; testereyle odun kesiyor, toprağı belliyordu. O zaman, iradesinin organı, yani demetin başlangıç noktası sertleşiyordu ; kendi kendisine şöyle diyordu kadın : ya yeneceğim, ya öleceğim. Sayısız yengi ve yenilgilerden sonra, efendi, efendi olarak kalmayı başardı, ve hizmetkârlar öyle yumuşak başlı, öyle söz dinler oldular ki, bu kadın ev hayatının bin bir çeşit üzüntülerini çektiği, eziyetlerine katlandığı ve türlü hastalıklar geçirdiği halde, bir daha böylesi bunalımlara hiç düşmedi.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kahramanca bir şey ama sanırım aynı şeyi ben de yapabilirdim.

BORDEU. — Çünkü, sevince tam severdiniz, ve kararlı ve metinsiniz (1).

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Anlıyorum. Eğer demetin başlangıcı alışkanlık ya da yapısı (organisation) gereği olarak ağın tellerine hükmedebiliyorsa, insan kararlı olur ; yok eğer teller demetin başlangıç noktasına hükmediyorlarsa, tersine insan zayıf ve kararsız olur.

BORDEU. — Bundan çıkarılacak başka sonuçlar da vardır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hele öbür hikâyenizi de anlatın, o sonuçları sonra çıkarırsınız.

BORDEU. — Doğru yoldan epeyce sapmış bir genç kadın vardı. Günün birinde artık kapısını zevklere kapatmaya karar verdi. Birden kendini melânkoli ve bunalım içinde yapayalnız buldu. Beni çağırttı. Ona, köylü kılığına girip bütün gün toprağı bellemesini, saman üstünde yatıp, kuru ekmek yemesini salık verdim. Bu rejim hoşuna gitmedi. Öyleyse yolculuğa çıkın, dedim. Bütün Avrupayı dolaştı ve yol boylarında sağlığına yeniden kavuştu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Söyliyeceğiniz bundan ibaret olmasa gerek. Neyse, şimdi sonuçlarınıza gelelim.

BORDEU. — Sonu gelmez bunun.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Daha iyi ya. Siz söyleyedurun hele.

BORDEU. — Cesaret edemiyorum.

---

1. Mlle. de l'Espinasse'ın kont de Guibert'e olan bağlılığı («O, M. de Guibert'e en ateşli bir sevdanın ve en amansız bir vicdan azabının çözülmez bağlarıyla bağlıydı». Eugène Asse, 1876), ve marki de Mora'ya beslediği ihtiras, onun duygulu bir yaratılışı olduğunu gösterir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Neden ama?

BORDEU. — Çünkü, bu gidişle her şeye dokunup geçiyor, hiçbir şeyi derinleştirmiyoruz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne çıkar? Kitap yazmıyoruz ya, konuşuyoruz.

BORDEU. — Örneğin, demetin başlangıcı tutup da bütün güçleri kendinde toplar ve, böylece, bütün sistem âdeta ters yönde hareket etmeye başlarsa... nitekim, derin düşüncelere dalan insanda, göklerin açıldığını gören fanatikte, alevlerin ortasında, şarkı söyleyen vahşide, cezbe halinde, irade içi ya da irade dışı kendinden geçişte (alienation) bunun böyle olduğunu sanıyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — E, sonra?

BORDEU. — Sonrası, hayvan duygusuz (impassible) hale gelir, ancak tek bir nokta halinde var olmaya başlar. Ben, aziz Augustinus'un sözünü ettiği, (1) kor dökmüş kömürlerin yanışını duymayacak kadar kendinden geçen Calame'li rahibi görmedim. Düşmanlarına gülen, onlara hakaret eden ve kendilerine yapılan işkencelerden daha korkuncunu yapmaya onları davet eden vahşileri görmedim. Sirkte can verirken jimnastiğin inceliklerini ve derslerini hatırlayan gladiatörleri de görmedim. Ama, yine de bütün bu olaylara inanırım, çünkü bunların hiçbirinde rastlanmadık azamette bir çabanın harcanışını gördüm, kendi gözlerimle gördüm.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Aman, şunu anlatın bana, doktor. Çocuk gibiyimdir ben ; hârikalı işleri severim ; hele insanlığa şeref veren işlerse bunlar, gerçeklikleri üzerinde hemen hiç tartışmam.

BORDEU. — Champagne'ın küçük bir kenti olan

1. Tanrı Sitesi (XXII, 8).

Langres'da Le, ya da De Moni adında dinin hakikatlerini derinden kavrayıp benimsemiş iyi yürekli bir rahip vardı. Bu rahibin vücudunda taş oluşmuştu ve almak gerekiyordu (1). Gün kararlaştırıldı, cerrah, yardımcıları ve bir de ben onun evine gittik. Bizi çok sâkin karşıladı, soyundu, yattı ; onu bağlamak istedik ; reddetti ; «yalnızca, beni gereken duruma koyun» dedi ; koyduk. Bunun üzerine, yatağının ayak ucunda duran büyük bir haçı istedi ; istediğini verdik, ona sımsıkı sarıldı ve dudaklarını üstüne yapıştırdı. Ameliyat boyunca hiç kıpırdamadı bile, ne bir damla gözyaşı akıttı, ne de bir inilti çıkardı, ve hiç farkında olmadan taştan kurtuldu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Güzel bir şey. Bundan sonra, gelin de göğüs kemikleri taşlarla kırılan adamın, cennet kapılarının açıldığını gördüğünden şüphe edin bakalım.

BORDEU. — Kulak ağrısı nedir bilir misiniz?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayır.

BORDEU. — Talihlisiniz. Bütün ağrıların en korkuncudur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Diş ağrısından da beter mi? maalesef, onu bilirim.

BORDEU. — Kıyaslananmıyacak kadar. Dostlarınızdan bir filozof (2) on beş gündür bu ağrıdan kıvranıp dururken, bir sabah karısına : «Bunu bütün gün çekecek takatim kalmadı artık...» dedi. Tek çarenin ıstırabını hileyle yatıştırmak olduğunu düşünüyordu. Kendini yavaş yavaş bir metafizik, ya da geometri problemine verdi, ve öylesine verdi ki, sonunda kulağının

1. Safra kesesi taşı. Bu müdahale Antik çağda da yapılıyordu.

2. Diderot.

unuttu. Yemeğini getirdiler, farkına varmadan yedi ; hiç ağrı duymadan yatma saatini buldu. Korkunç ağrı onu tekrar yakaladı, hem de görülmedik bir şiddetle ; çünkü, ya yorgunluk ağrıyı azdırmış, ya da dermansızlık onu büsbütün dayanılmaz yapmıştı.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Bu halden çıkışlarda insanın gerçekten de yorgunluktan bitkin olması gerekir. Bazen şu içerdekinin de başına aynı şey geliyor.

BORDEU. — Tehlikelidir bu, dikkat etmesi gerek.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hep söylüyorum, ama aldırış ettiği yok.

BORDEU. — Kendine hâkim olamıyor, onun hayatı böyle ; ölümü de bundan olacak.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu hüküm beni korkutuyor.

BORDEU. — Bu yorgunluk, bu bitkinlik neyi gösterir? Demet tellerinin hiç boş kalmadıklarını, bütün sistemde ortak bir nokta doğrultusunda zorlu bir gerginlik bulunduğunu...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ya bu zorlu gerginlik ya da eğilim sürerse, alışkanlık halini alırsa?

BORDEU. — Demetin başlangıç noktasının bir tikidir bu ; hayvan deli demektir, hem de hemen hemen devasız bir deli.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki ama neden?

BORDEU. — Çünkü, başlangıç noktasının tiki, tellerden birinin tikine benzemez. Baş, ayaklara kumanda eder, ama ayak başa kumanda edemez ; başlangıç noktası tellerden birine kumanda edebilir, ama tellerden biri başlangıç noktasına kumanda edemez.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, ne fark var bunda, lütfen söyler misiniz? Niçin her yerimle düşünmiyecek mişim? Bu soru aklıma daha önceden gelmeliydi.

BORDEU. — Çünkü, o ancak bir yerde, bütün du-

yumların ortak merkezinde, belleğin bulunduğu, kıyaslamaların yapıldığı yerde olabilir. Her tel ancak belli sayıda izlenimler, birbirin ardısıra gelen, birbirinden bağımsız ve belleksiz duyumlar almaya elverişlidir. Başlangıç noktası ise bunların hepsine elverişlidir, o bütün bunların kayıtçısıdır, hepsinin anısını ya da sürekli duyusunu saklar, ve böylece hayvan daha ilk meydana geliş anından başlıyarak kendisini oraya bağlamaya, tümüyle orada toplamaya, orada var olmaya alışır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ya eğer parmağımın da belleği olsaydı?...

BORDEU. — Parmağınız düşünürdü.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, bellek nedir?

BORDEU. — Merkezin özelliği (propriété), ağ şebekesinin başlangıç noktasının kendine özgü duyusu, tıpkı görme'nin gözün özelliği olması gibi. Görme duyusunun kulakta olmamasında nasıl şaşılacak bir yan yoksa, belleğin gözde olmamasında da şaşılacak bir yan yoktur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, sorularıma doyurucu yanıtlar verecek yerde, onları geçiştiriyorsunuz.

BORDEU. — Hiç de geçiştirmiyorum. Ne biliyorsam onu söylüyorum size. Ağ şebekesi başlangıcının yapısını da onun tellerinin yapısını bildiğim kadar bilseydim, onu da aynı kolaylıkla gözleyebilseydim, daha fazlasını bilebilirdim. Ama özel fenomenler konusunda zayıf olmama karşılık, genel fenomenler konusunda başarılı oluyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, bu genel fenomenler nelerdir?

BORDEU. — Akıl, muhakeme, hayalgücü, delilik, alıklık, yırtıcılık, içgüdü.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Anlıyorum. Bütün bu

nitelikler, demet başlangıcının dallarıyla olan kökensel ya da alışkanlıkla kazanılmış ilişkisinin sonuçlarından başka bir şey değildir.

BORDEU. — Çok güzel söylediniz. İlke ya da gövde, dallara göre çok mu güçlüdür? O zaman şairler, sanatçılar, hayali geniş insanlar, pısırıklar, cezbeliler, deliler ortaya çıkar. Çok mu zayıftır? O zaman akılsız yaratıklar, yırtıcı hayvanlar meydana gelir. Sistem tümüyle gevşek, yumuşak, enerjisiz midir? O zaman gelsin alıklar. Sistem tümüyle enerji dolu, uyumlu, ve düzenli midir? o zaman, güçlü düşünürler, filozoflar, bilgeler doğar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ve, hükmedici müstebit dal hangisi ise, ona göre hayvanlarda içgüdü, insanlarda da deha çeşitlere ayrılır : Köpek iyi koku alır, balık iyi işitir, kartal iyi görür ; d'Alembert geometrici, Vaucanson mekanikçi (1), Grétry müzisyen, Voltaire şair olur. Demet tellerinden birinin doğurduğu değişik sonuçlardır bütün bunlar. Bu insanlarda bu tel, bütün öbür tellerden ve hemcinslerinin benzer telinden daha güçlüdür.

BORDEU. — Bir de insanı kendine râmeden alışkanlıklar var : ihtiyarın kadınlara düşkünlüğü, Voltaire'in hâlâ trajediler yazması gibi.

(Burada doktor düşünceye dalar ve matmazel de l'Espinasse der ki :

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, düşünceye daldınız.

BORDEU. — Evet öyle.

---

1. Vaucanson (1700 1782). İcat ettiği endüstri makinalarından başka, **Flüt çalan adam** ve **Ördek** gibi otomatlarıyla da ün salmıştır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne düşünüyorsunuz?

BORDEU. — Voltaire'i.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Nasıl yani?

BORDEU. — Büyük adamların nasıl meydana geldiklerini düşünüyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Nasıl meydana geliyorlarmış?

BORDEU. — Nasıl mı? duyarlılık...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Duyarlılık mı?

BORDEU. — Ya da şebekenin bazı ağlarının aşırı derecede oynak ve hareketli olması, zayıf ve alelâde kimselerin hâkim niteliğidir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. —Aman doktor, bu ne hakaret böyle!

BORDEU. — Böyle diyeceğinizi tahmin ediyordum. Fakat, duyarlı bir insan nedir? Diyaframının (1) keyfine tâbi bir insandır. Kulağına dokunaklı bir lâf mı geldi, gözüne olağan dışı bir olay mı çarptı, ossat içinde bir hengâme kopar, demetin bütün telleri depreşir, bütün vücudunu titremeler kaplar, dehşete kapılır, gözlerinden yaşlar boşanır, ahlamaktan, oflamaktan soluk alamaz olur, sesi kısılır, demetin başlangıç noktası ne yapacağını şaşırır ; soğukkanlılıktan, akıldan, izandan, muhakemeden, içgüdüden, çare düşüncesinden eser kalmamıştır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bütün bu sözlerinizde kendimi buluyorum.

BORDEU. — Oysa büyük adam, eğer bir talihsizlik eseri olarak doğa ona bu istidatta bir yapı vermişse,

1. Bordeu, «diyafram etkisi» adını verdiği bir duygusal faaliyet merkezinin varlığını ileri sürmekteydi. Klinik deneyleri, sempatik sistemin ve bunun üst-karın bölgesindeki röle merkezinin, yani güneşimsi sinir ağının (plexus solaire) varlığını tahmine onu yöneltiyordu.

durmadan bunu zayıflatmaya, hükmü altına almaya, hareketlerinin, davranışlarının efendisi olmaya, ve demetin başlangıç noktasına tüm egemenliğini kazandırmaya çalışır. Böylece, en büyük tehlikelerin ortasında bile kendisine hâkim olmasını bilir, soğukkanlılıkla ve de sağlıklı bir şekilde muhakeme yürütür. Görüşlerine yarayabilecek, amacına hizmet edebilecek hiçbir şeyi kaçırmaz ; kimse onu kolay kolay şaşırtamaz ; kırk beşini buldu mu, büyük kıral, büyük nâzır, büyük politikacı, büyük sanatçı, özellikle büyük aktör, büyük filozof, büyük şair, büyük müzisyen, büyük hekim olur ; hem kendi kendisine, hem çevresindekilere hükmeder. Ölümden korkmaz, çünkü ölüm korkusu, stoacı bilginin çok yüce bir deyişle söylediği gibi, güçlünün güçsüzü istediği yere sürüklemekte kullandığı bir kulptur. O, bu kulpu kırıp atar ve, böylece, yeryüzünün bütün tiranlıklarından kendisini azat etmiş olur. Duyarlı insanlar, ya da deliler sahnede oynarlarken, o seyircilerin yerinde oturur : bilge odur işte.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Tanrı beni bu bilgenin meclisinden korusun!

BORDEU. — Ona benzemeye çalışmadığınız içindir ki, kâh şiddetli acılar, kâh şiddetli hazlar duyacak ve bütün ömrünüzü gülmekle ağlamak arasında geçirip hiçbir zaman çocukluktan kurtulamıyacaksınız.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ben buna razıyım.

BORDEU. — Böylelikle daha mutlu olacağınızı mı umuyorsunuz?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bilmem.

BORDEU. — Matmazel, pek değer verilen, ama insanı hiçbir büyüklüğe götürmeyen bu nitelik kuvvetle yaşandığında hemen daima acı verir, zayıfça yaşandığında ise can sıkıntısı... İnsan ya esner, ya da sarhoş olur. Kendinizi nefis bir müziğin verdiği duyuma alabildiğine bırakırsanız, acıklı bir sahnenin güzelliğine ka-

pıp koyuverirsiniz : diyaframınız sıkışır, haz geçer ve geriye bütün akşam boyunca içinizde bir daralmadan başka bir şey kalmaz.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Ama, ya ben yüksek müzikten ve dokunaklı sahne eserlerinden ancak böyle zevk alabiliyorsam?

BORDEU. — Hatâ ediyorsunuz demektir. Ben de zevk almasını, hayran kalmasını bilirim, ama hiçbir zaman acı çekmem ; karnım ağrıdığı zamanlar hariç tabiî. Benim hazzım halis hazdır ; onlarla ilgili eleştirilerim çok daha sert, övgülerim çok daha gönül okşayıcı ve iyi düşünülüp taşınılmıştır. Sizinki gibi kararsız ve oynak ruhlar için kötü bir trajedi olabilir mi? Bir piyesi okurken, onu sahnede seyrettiğiniz sırada duyduğunuz heyecandan kim bilir kaç defa utançla yüzünüz kızarmıştır?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Evet, başıma geldi bu.

BORDEU. — Demek oluyor ki : «Bu doğrudur, bu iyidir, bu güzeldir...» demek, sizin gibi duyarlı kimselerin değil, benim gibi sâkin soğukkanlı kimselerin harcıdır. Şu halde, yapacağımız en iyi iş, ağ şebekesinin başlangıcını kuvvetlendirmektir. Bilir misiniz ki, bu iş bütün hayat boyunca sürer?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayat boyunca ha! doktor, çok zor bir iş bu.

BORDEU. — Evet, hayat boyunca. Hiç kimse yok tur ki, bazen bu işten gına getirmiş olmasın. Bakarsınız, bir olay bu duyumu irade dışı bir hale, bir alışkanlık haline sokmaya yeter ; bütün oyalanmalara, türlü çeşit eğlencelere, dostların öğütlerine, bizzat kendi çabalarınıza rağmen, teller demetin başlangıç noktasına uğursuz titreşimler göndermekte inadedip dururlar ; bahtsız kişi ne kadar çırpınır kurtulmaya çalışırsa çalışsın, evrenin görünüşü gözünde kararıkça kararır ; nereye gitse ardında bir sürü kasvetli düşünceyi de be-

raber götürür, ve sonunda selâmeti kendi kendisinden kurtulmakta bulur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, beni korkutuyorsunuz.

D'ALEMBERT *kalkmıştır, sırtında robdöşambrı, başında gecelik takkesiyle çıkagelir.* — Ya, uyku, doktor, ona ne dersiniz? Güzel şey doğrusu.

BORDEU. — Uyku halinde, ister yorgunluktan, ister alışkanlıktan olsun, bütün ağ gevşer ve hareketsiz kalır ; ya da, hastalıkta olduğu gibi, ağın herbir teli titrer, hareket eder, ortak başlangıç noktasına çoğu kere dağınık, kopuk, karışık bir sürü duyumlar gönderir. Bazen bu duyumlar o kadar bağlantılı, sıralı ve düzenlidir ki, insan uyanık iken bile o kadar akıllı, o kadar güzel dilli, o kadar zengin hayalli olamaz ; bazen de bu duyumlar son derece şiddetli ve canlı olur, öyle ki insan uyandığı zaman uykusunda aldığı duyumların gerçek olup olmadıklarını bir türlü kestiremez.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Demek ki, uyku?

BORDEU. — Hayvanın öyle bir halidir ki, artık bütünlük diye bir şey kalmamıştır : her türlü birlik ve beraberlik, her türlü bağımlılık (subordination) son bulmuştur. Efendi, uşaklarının ve kendi başıboş faaliyet enerjisinin keyfine tâbi durumdadır. Görme teli mi titredi? Ağ şebekesinin başlangıç noktası, görür ; onu uyaran işitme teli ise, işitir. Aralarında kalan tek şey, etki ve tepkidir ; ve bu da merkeze ait bir özelliğin, süreklilik ve alışkanlık yasasının bir sonucudur. Eğer etki, doğanın aşk zevkine ve türü çoğaltmak işine ayırdığı telden geliyorsa, demetin başlangıç noktasında meydana gelen tepkinin eseri sevilen varlığın canlanan hayali olacaktır. Yok, eğer bu hayal, aksine, önce demetin başlangıç noktasında uyanmışsa, tepkinin sonucu şehvet telinin gerilmesi ve cinsiyet sıvısının coşup akması şeklinde kendini gösterecektir.

D'ALEMBERT. — Demek ki, bir aşağıdan yukarıya doğru rüya var, bir de yukarıdan aşağıya doğru. Ben, bunlardan birini bu gece gördüm : ama, hangi yolu izliyordu, orasını bilemem.

BORDEU. — Uyanıklık halinde, ağ şebekesi dış objelerin izlenimlerine uyar. Uykuda ise, onda olup biten her şey, kendi öz duyarlılığının faaliyeti ürünüdür. Rüyada, dalgınlık diye bir şey yoktur ; onun canlılığı buradan gelir o, hemen daima bir eretizm, bir geçici hastalık nöbeti sonucudur. Rüyada, ağın başlangıcı sonsuzca değişik şekillerde olmak üzere kâh aktif, kâh pasiftir : onun düzensizliği buradan gelir. Bazen, kavramlar sanki hayvan bir doğa manzarası karşısındaymışçasına bağlantılı ve açık seçiktirler. O zaman rüya, söz konusu manzaranın canlandırılmış bir tablosundan başka bir şey değildir hakikiliği, uyanıklık halinden ayırdedilemezliği bundandır : bu hallerden hiçbiri ötekinden daha hakiki sayılamaz ; hatayı anlamanın tek çaresi deneydir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, deney her zaman mümkün müdür?

BORDEU. — Hayır.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Eğer rüya, ölmüş bir dostumun hayalini bana sanki o yaşıyormuşçasına gerçek olarak gösterirse ; onun benimle konuştuğunu işitirsem ; ona dokunduğum zaman ellerimde katılık izlenimi duyarsam ; uyandığım zaman ruhum sevgi ve elemle dolu, gözlerimden yaşlar boşanıyor olursa ; kollarım hâlâ onun bana göründüğü yere doğru uzanmakta ise, onu gerçekten görmediğimi, sesini gerçekten işitmediğimi, ona gerçekten dokunmadığımı kim söyleyebilir bana?

BORDEU. — Onun yokluğu. Fakat, uyanıklığı uykudan ayırdetmek mümkün değilse, bunun süresini kim belirliyor? Uyku, sâkin geçtiği zaman, yatma saatiyle

kalkma saati arasına sıkışmış bir aralıktır ; hareketli geçtiği zamansa, bazen yıllarca sürer. Birinci halde, hiç olmazsa onda, benlik bilinci tamamen yok olur. Hiç görülmemiş ve de hiç görülmiyecek bir rüya söyliyebilir misiniz bana?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Söylerim, insanın kendini başka biri olarak gördüğü rüya.

D'ALEMBERT. — İkinci halde ise, insan yalnız benliğinin bilincine değil, iradesinin, özgürlüğünün bilincine de sahiptir. Peki, rüya gören insanın bu özgürlüğü, bu iradesi nedir?

BORDEU. — Ne midir? Uyanık insanın özgürlüğünün, iradesinin aynıdır : arzu ya da nefretin son itişi, insanın doğduğu andan halen yaşadığı âna kadar olduğu bütün şeylerin son ürünü. En ince zekânın bile arada en ufak bir fark göremiyeceğine bahse girerim.

D'ALEMBERT. — Öyle mi sanıyorsunuz?

BORDEU. — Ve bunu bana siz soruyorsunuz demek! ömrünün üçte ikisini en derin teorik düşüncelere dalmış olarak, gözleri açık rüya görüp, iradesi dışında, hem de rüyasında olduğundan daha çok iradesi dışında, hareket eden siz!... Rüyanızda emredersiniz, buyursunuz, size itaat ederler ; hoşnut ya da hoşnutsuz olursunuz, çelişki hisseder, engeller görür, kızar, sever, nefret eder, lânetler, gider, gelirsiniz. Derin teorik düşünceler içinde bulunduğunuz sırada daha sabahleyin gözünüzü açar açmaz, hemen bir gün önce zihninizi meşgûl etmiş olan fikre sarılırsınız ; giyinir, masanızın başına oturur, düşünür, şekiller çizer, hesaplar yapar, yemek yer, yeniden kombinezonlarınıza döner, bazen onları kontrol etmek için masadan kalkarsınız ; başkalarıyle konuşursunuz, hizmetkârlarınıza emirler verir, akşam yemeğinizi yer, yatar, uyursunuz : bütün bunları hic iradenizi kullanmadan yaparsınız. Siz bir noktadan ibaretsinizdir ; gerçi birtakım davranışlarda bu-

lunursunuz, ama bunları isteyerek yapmazsınız. İnsan hiç kendiliğinden bir şey ister mi? İrade daima bir iç, ya da dış etkenden (motif), geçmişe ait herhangi bir anımsamadan (reminiscence), bir tutkudan, gelecege ait bir tasarıdan doğar. Bütun bunlardan sonra, özgurluk hakkında size söyliyecegim tek söz şu olacaktır aksiyonlarımızın en sonuncusu tek bir nedenin zorunlu sonucudur : benliğimiz ; çok karmaşık bir neden, ama yine de tek .

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Zorunlu mu dediniz?

BORDEU. — Şüphesiz. Hareketi yapan kişi aynı kalmak şartıyle, başka turlü bir hareketin meydana gelebileceğini düşünmeye çalışın hele.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Hakkı var. Ben mademki böyle hareket ediyorum, başka türlü hareket edebilen kimse artık benim yerimde olamaz ; ve ben bir şeyi yaptığım ya da söylediğim an, başka bir şeyi yapabileceğimi iddia etmek, benim hem ben, hem de bir başkası olduğumu iddia etmek demektir. Peki ya erdemle erdemsizlik hakkında ne dersiniz doktor? Erdem, hani şu bütün dillerde pek aziz olan kelime, bütun uluslar katında pek kutsal olan fikir!

BORDEU. — Bunun yerine iyilik yapmak tutkusu (bienfaisance), karşıtının yerine de kötülük yapmak tutkusu (malfaisance) demek gerekir. İnsanoğlu ya talihli, ya da talihsiz doğar. Karşıkonulmaz bir büyük sele kapılmışçasına, talihli olan şan ve şerefe, olmayan da duşkunluğe surüklenir.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Peki, ya kendi özüne saygı, ya utanç, ya vicdan azabı?

BORDEU. — Bunlar, zorunlu bir ânın meziyetini, ya da kusurunu kendisinde gören bir insanın, bilgisizliğe ve boş gurura dayanan safyürekliliğidir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ya ödüller ve cezalar?

BORDEU. — Kötü denilen değişebilir yaratığı dü-

zeltmek, ve iyi denileni de teşvik etmek için kullanılan araçlar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki bu doktrinin bazı tehlikeli tarafları yok mu?

BORDEU. — Doğru mu, yanlış mı? Siz ona bakın.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doğru olduğunu sanıyorum.

BORDEU. — Yani yalanın bazı yararları, hakikatin de bazı zararları olduğunu düşünüyorsunuz.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Evet öyle düşünüyorum.

BORDEU. — Ben de öyle düşünüyorum. Ama yalanın yararı bir anlıktır ; Oysa, hakikatinki ebedîdir. Hakikatin doğurduğu zararlı sonuçlar pek çabuk kaybolur, ama yalanınkiler ancak yalanla birlikte ortadan kalkar. Yalanın bir insanın kafasındaki ve hareketlerindeki etkilerini inceleyin bir o insanın kafasında yalan ya iyi kötü bir hakikate bağlıdır ve böylece o kafa tahrifçidir ; ya da o insan iyidir ve yalana tutarlı bir şekilde bağlıdır ve böylece o kafa hatâlıdır. İmdi, muhakemelerinde tutarsız, ya da hatâlarında tutarlı bir kafadan nasıl bir davranış bekliyebilirsiniz?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Daha az kötü olan son kusur, her halde ilkinden daha tehlikesizdir.

D'ALEMBERT. — Ne âlâ : şimdi her şey duyarlılığa, belleğe organik hareketlere indirgenmiş oluyor. Bu benim de hayli işime gelir. Ama, ya hayalgücü? ya soyutlama?

BORDEU. — Hayalgücü...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bir dakika, doktor ; konuyu toparlıyalım. Bana öyle geliyor ki, sizin ilkelerinize göre, tamamıyle mekanik birtakım operasyonlar sonunda, dünyanın en büyük dâhisi inorganize bir et yığını haline sokulabilir, onda yalnızca içinde bulunduğu anın duyarlılığı bırakılabilir, sonra bu şekilsiz yığın tasavvur edilebilecek en derin ahmaklıktan tekrar dâhi

adam haline döndürülebilir. Bu iki fenomenden birincisini meydana getirmek için ilk baştaki ağ yumağının tellerinden birkaçını koparıp üst tarafını karıştırmak ; ters fenomeni meydana getirmek için de koparılan telleri tekrar yerine koyup genel bütünü elverişli bir şekilde gelişmeye bırakmak yetecektir. Örnek Newton'dan iki işitme telini alırım : böylece, onda ses duyumu diye bir şey kalmaz ; koklama tellerini alırım : koku duyumu diye bir şey kalmaz ; görme tellerini alırım : renk duyumu diye bir şey kalmaz ; damak tellerini alırım : tat duyumu diye bir şey kalmaz ; diğer telleri de yok ettim, ya da karıştırdım mı, beyin yapısına (organisation), belleğe, yargı gücüne, arzulara, nefretlere, tutkulara, iradeye, benlik bilincine paydos demektir. İşte size kendisinde sadece hayat ve duyarlılık kalan şeklisiz bir kütle.

BORDEU. — Aşağı yukarı birbirinin aynı iki nitelik ; yığındaki (agrégat) hayat ve elemandaki duyarlılık.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yine bu kütleyi alıp ona koklama tellerini geri veriyorum : koklamaya başlıyor ; işitme tellerini geri veriyorum işitiyor ; görme tellerini geri veriyorum : görüyor ; damak tellerini geri veriyorum : tat alıyor. Yumağın karıştırdığım geri yanını çözüp öbür tellere de serbestçe gelişme imkânı sağlıyorum ve görüyorum ki, bellek, kıyaslama gücü, yargı gücü, akıl, arzular, nefretler, tutkular, istidat ve yetenekler yeniden doğuyor. Böylece, dâhimi yeniden elde etmiş oluyorum, hem de herhangi bir heterojen ve akılla kavranılamaz yapıcı gücü (agent) işe karıştırmadan.

BORDEU. — Hârika : ama, burada durun, üst tarafı lâf salatasından başka bir şey değildir... Peki ya soyutlamalar? ya hayalgücü? Hayalgücü, şekillerin, renklerin belleğidir. Bir sahnenin, bir nesnenin seyre-

dilmesi zorunlu olarak duyarlı cihazı belli bir tarzda kurar; ve bu kurgu, ya kendi kendine, ya da bir yabancı nedenin etkisiyle boşalır. O zaman, cihaz ya kendi içinde titreşir, ya da kendi dışına ses verir ; ya almış olduğu izlenimleri sessizce kendi içinden geçirir, ya da onları uygun seslerle dışa vurdurur.

D'ALEMBERT. — Ama, o anlattıklarını abartır, bazı hal ve şartları bir yana atar, bazılarını kendinden ekler, olayları değiştirir ya da süsler. Bu yüzden, onunla bağıntılı olan duyarlı cihazlar gerçekten olup bitmiş şeylerin izlenimlerini alacak yerde, ses veren cihazın izlenimlerini kafalarında canlandırırlar.

BORDEU. — Doğru, hikâye ya tarihsel, ya da şâiranedir.

D'ALEMBERT. — İyi ama, bu şiir, ya da bu yalan, hikâyenin içine nasıl girer?

BORDEU. — Birbirlerini uyandıran fikirler sayesinde ; ve bu fikirlerin birbirlerini uyandırmalarının nedeni de daima birbirlerine bağlı bulunmuş olmalarıdır. Siz, hayvanı bir klâvsene benzetmeyi uygun bulduğunuza göre ben de izin verirseniz şairin hikâyesini şarkıya benzeteceğim.

D'ALEMBERT. — Bak, bu doğru.

BORDEU. — Her şarkının bir gamı vardır. Bu gamın entervalleri ; ve tellerinden herbirisinin de kendi harmoniği bulunur?. Bu harmoniklerin de harmonikleri vardır. Bu sayede, melodiye, geçiş modülasyonları katılır ve şarkı zenginleştirilip genişletilir. Olay öyle bir motif verisidir ki, her müzisyen onu kendi tarzına göre anlar.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — İyi ama, ne diye bu mecazlı üslûpla sorunu karıştırıp bulandırıyorsunuz? Ben olsam, herkes bir olaya kendi gözüyle baktığına göre, o olayı başka türlü görüp, başka türlü anlatır, derdim. Her fikir başka fikirleri uyandırır ve insan kendi ka-

fa yapısına ya da karakterine göre, ya olayı en doğru şekilde yansıtan fikirleri benimser, ya da ona zihninde uyanan başka fikirleri katar, derdim ; bu fikirler arasında bir seçme yapmak gerekir, derdim ; yine derdim ki... bu konunun etraflı bir şekilde anlatılması bile bir kitabı doldurur.

D'ALEMBERT. — Haklısınız. Ama, bu beni doktora bir soru sormaktan alakoymaz : hiç benzeri olmayan bir şeklin aslâ muhayyilede doğamıyacağına ve hikâyede geçemiyeceğine inanır mısınız?

BORDEU. — İnanırım. Bu yeteneğin bütün hezeyanları, birtakım hayvanları parçalara bölüp sonra bu parçalardan doğada hiç görülmemiş acayip bir başka hayvan meydana getiren şarlatanların marifetinden farklı değildir.

D'ALEMBERT. — Ya soyutlamalara ne buyrulur?

BORDEU. — Soyut şey yoktur ; bazı alışılmış yok saymalar (réticences), ifadeleri daha genel, dili daha kestirme ve daha kullanışlı yapan kısaltmalar vardır. Soyut bilimlerin doğmasına yol açan, dilin işaretleridir. Birçok davranışlara ait ortak bir nitelik, erdem ve erdemsizlik kelimelerini ; birçok varlıklara ait ortak bir nitelik, çirkinlik ve güzellik kelimelerini doğurmuştur. Önce bir insan, bir at, iki hayvan denmiş, sonra bir, iki, üç denmeye başlanmış ve böylece bütün sayılar bilimi doğmuştur. Soyut bir kelime hakkında hiçbir fikrimiz olamaz. İnsanlar, bütün cisimlerde üç tane boyut, yani uzunluk, genişlik ve derinlik bulunduğunu görmüşler ; bu boyutların herbirisiyle ayrıca meşgul olmuşlar ve böylece bütün matematik bilimleri ortaya çıkmıştır. Her soyutlama, içinde fikir bulunmayan boş bir işarettir. İşaret, fizik nesneden ayırdedilerek fikir dışarıda bırakılmıştır, ve ancak işaret fizik nesneye yeniden bağlanmak suretiyledir ki, bilim bir fikirler bilimi haline gelebilir. Konuşurken olsun, kitaplarda olsun sık sık

örneklere başvurmak ihtiyacı buradan doğmaktadır. Uzun bir işaretler bileşiminden sonra, konuşmacınızdan size bir örnek vermesini istediğiniz zaman, ondan sözlerinin birbiri ardınca çıkan gürültüsüne, denenmiş duyumların katkısıyle, vücut, şekil, gerçeklik, fikir kazandırmasını istemekten başka bir şey yapmış olmazsınız.

D'ALEMBERT. — Bütün bunlar yeterince açık mı sizin için, matmazel?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Büsbütün değil, ama doktor açıklıyacaktır herhalde.

BORDEU. — Böyle demek hoşunuza gidiyor. Gerçi, söylediklerimde düzeltilecek yanlar yok değil belki, onlara pek çok şey de eklenebilir ; ama, saat on bir buçuk oldu, oysa öğleyin Marais'de bir konsültasyonum var.

D'ALEMBERT. — Daha kestirme, ve daha kullanışlı bir dil! Peki, biz şimdi anlaştık mı, doktor? meramımız anlaşıldı mı?

BORDEU. — Hemen bütün konuşmalar bir hesaplaşmadır... Bastonumu nereye koymuştum bilemiyorum... Insanın zihninde hiçbir hazır fikir yoktur... ya şapkam... Ve hiçbir insan bir başkasına tıpatıp benzemediğine göre, sırf bu yüzden, hiçbir zaman başkasını kesinkes anlıyamayız, ve bizi kesinkes anlıyamazlar ; her şeyde bir aşağı yukarı'lık vardır : konuşmamız daima duyuların ya ötesinde, ya da berisindedir. Yargılarda çeşitlilik bulunduğu görülür, ama görüldüğünden bin kere daha fazladır bu çeşitlilik, ve bereket versin ki hiçbir zaman görülemiyeceğinden... Hadi, hoşça kalın, hoşça kalın.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kuzum, bir kelimecik daha.

BORDEU. — Çabuk söyleyin ama.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bana sözünü ettiğiniz şu atlamaları hatırlıyorsunuz değil mi?

BORDEU. — Evet.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Budalalarla akıllı insanların da soylarında böyle atlamalar olur mu dersiniz?

BORDEU. — Neden olmasın?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Öyleyse torunlarımız için ne mutlu! Günün birinde belki bir IV. Henri gelecektir yeniden.

BORDEU. — Belki de gelmiştir bile.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, yemeğe mutlaka bize gelin.

BORDEU. — Gelmeye çalışırım, ama söz vermiyorum ; gelirsem beni sofranıza buyur edersiniz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Saat ikiye kadar bekliyeceğiz sizi.

BORDEU. — Kabul.

GEÇEN KONUŞMANIN SONU

Konuşanlar

Matmazel de L'ESPİNASSE, BORDEU

Saat ikiye doğru doktor gelir. D'Alembert yemeğe dışarı çıktığından, doktor, Mademoiselle de l'Espinasse ile baş başa kalır. Sofraya otururlar. Soğukluk gelinceye kadar şuradan buradan konuşurlar. Fakat hizmetçiler uzaklaşır uzaklaşmaz Mlle. de l'Espinasse doktora şöyle der :

Haydi doktor, bir bardak Malaga şarabı için ; sonra da kafamdan yüzlerce kere geçtiği halde yalnız size sormaya cesaret edebildiğim bir soruya yanıt verin.

BORDEU. — Nefis şey, bu Malaga... ya sorunuz nedir?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Türlerin karışması hakkında ne düşünüyorsunuz?

BORDEU. — Doğrusu sorunuz da şarabınız kadar güzel. Düşünüyorum ki, insanlar üreme işine çok önem vermişler ; hakları da var. Ama, ben onların medenî yasalarından da. dinî yasalarından da hoşlanmıyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ne kusur buluyorsunuz onlara?

BORDEU. — Adaletsizce, maksatsızca, şeylerin doğasını ve kamu yararını hiç göz önünde tutmaksızın yapmışlar onları.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Söylediklerinizi biraz açıklasanız.

BORDEU. — Amacım da o zaten... ama durun... *(Saatine bakar.)* Size tam bir saatimi verebilirim ; biraz hızlı gideceğim, onun için bu kadarı bize yetecektir. Yalnız bulunuyoruz, ama siz öyle utangaçlık taslamaya meraklı bir insan değilsiniz, size karşı saygıda kusur etmek niyetinde olduğum düşüncesine kapılmazsınız ; onun için, fikirlerim hakkında nasıl bir yargıya varırsanız varın, ahlâkımın dürüstlüğü aleyhinde bir sonuç çıkarmıyacağınızı umuyorum.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Buna hiç şüphe yok. Ama, bu girişiniz beni tedirgin etti.

BORDEU. — Öyleyse konuyu değiştirelim.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hayır, hayır : başladığınız gibi devam edin. Bana ve iki kızkardeşime koca arayan dostlarımızdan biri, en küçüğümüze bir Sylphe (1), en büyüğümüze bir vahiy meleği, bana da Diogenes'in bir çömezini bulmuştu ; üçümüzü de iyi tanıyordu (2). Ama, doktor, söyliyecekleriniz biraz üstü kapalı olsun, biraz üstü kapalı.

BORDEU. — Bunu söylemeye gerek yok bile ; hem konu, hem de benim durumum bunu gerektirir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu zaten sizin için hiç

1. Kelt ve Cermen mitolojisinde hava perisi.

2. Diderot burada üç kızkardeş Volland'lardan söz ediyor. Aslında, Diderot, Julie de l'Espinasse'ı oldukça az tanıyordu. Mlle. de l'Espinasse özellikle bundan şikâyetle Diderot'dan müsveddeleri yok etmesini istemiştir.

de güç olmıyacaktır... İşte kahveniz de geldi... içiniz kahvenizi...

BORDEU, *kahvesini içtikten sonra.* — Bu sorun hem fiziği, ahlâkı, hem de şiiri ilgilendirir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Şiiri mi?

BORDEU. — Elbette ya. Mevcut varlıkları taklitle mevcut olmayan varlıklar yaratma sanatı hakiki şiirdir. Bu kez, Hipokratos'un yerine Horatius'u anmama izin verirsiniz herhalde. Bu şair, ya da taklitle yaratıcı bir yerde şöyle der : *Omme tulit punctum, qui miscuit utile dulci ;* en yüksek meziyet hoş ile yararlıyı birleştirmektir, mükemmellik bu iki noktayı uzlaştırmaktadır. Hoş ve yararlı iş, estetik düzende ilk sırayı tutmalıdır ; ikinci sıraya yararlıyı koymamazlık edemeyiz. Üçüncü de hoşa düşer. Ne haz, ne de çıkar sağlayan şeyi ise, en son sıraya atmamız gerekir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Buraya kadar, yüzüm kızarmadan fikrinize katılabilirim. Ama, bakalım bu bizi nereye götürecek?

BORDEU. — Birazdan göreceksiniz : bâkirliğin, sıkı perhizkârlığın, gerek bunlara uyan kişiye, gerekse topluma ne gibi bir yarar, ya da haz sağladığını söyleyebilir misiniz bana, matmazel?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doğrusu, hiçbir şey.

BORDEU. — Şu halde, fanatizmin bunlara bol keseden yağdırdığı gözalıcı övgülere, medenî kanun maddelerinin bunlara kol kanat germesine rağmen, biz bu iki şeyi erdemler listesinden silip atacağız ; ve birer bulunmaz Hint kumaşı olan bu niteliklerden daha çocukça, daha gülünç, daha saçma, daha zararlı, daha

iğrenç, daha kötü — uluorta işlenen kötülüğün dışında — bir şey olamıyacağını kabul edeceğiz. (1).

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Evet, böyle olduğu kabul edilebilir.

BORDEU. — Dikkat edin, sizi uyarıyorum, az sonra fikrinizden cayacaksınız.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Biz aslâ fikrimizden caymayız.

BORDEU. — Ya yalnız başınayken yapılan işler?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki ne olmuş?

BORDEU. — Ne olacak, ne de olsa insana zevk verirler, o zaman da ilkemiz yanlış demektir, ya da...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, doktor!...

BORDEU. — Evet, matmazel, evet, şu nedenle ki, ne büsbütün verimli, ne de büsbütün verimsizdirler. Bir ihtiyaçtır bu, ve bir ihtiyacın baskısını duymamak tatlı bir şeydir her zaman. Ben insanların sağlıklı olmalarını isterim, bunu mutlaka isterim, anlıyor musunuz? Her türlü aşırılığı kötü bulurum, ama bizimki gibi bir toplumda (sıkı bir perhizkârlığın özellikle gençlerde meydana getireceği mizaç bozukluğunu ve felâketli sonuçları hesaba katmasak bile) belki bire karşı yüz tane mâkul neden ileri sürülebilir : erkeklerde, parasızlık, sonradan büyük bir pişmanlık duymak endişesi, kadınlarda şerefini kaybetmek korkusu, melânkoliden ve can sıkıntısından bitip tükenen bahtsız bir varlığı, nereye başvuracağını bilemiyen bir biçareyi, sinik filozofun yaptığı tarzda başının çaresine bakmaya sevkedebilir. Bir aşiftenin evine girmek üzere olan bir deli-

1. Rahiplerin evlenememeleri yeni bir sorun değildir. Daha önce, Montesquieu tarafından ortaya atılan bu soruna Diderot yeniden dönüyor. XVIII'ci yüzyılda bu artık pek beylik bir tartışma konusu olmuştu.

kanlıya : «Cesaret oğlum... diyen Caton, acaba bugün de ona aynı sözü söyler miydi? Eğer onu tek başına suçüstü yakalasaydı ayrıca şunları da söylemez miydi : «Böylesi, başkasının karısını baştan çıkarmaktan, ya da şerefini ve sağlığını tehlikeye atmaktan iyidir»? Neden peki? Çünkü, düşünülebilecek en büyük mutluluktan, gönlümün seçtiği bir kadının duygularıyla duygularımı, sarhoşluğuyla sarhoşluğumu, ruhuyla ruhumu birleştirmekten ve kendimi onda ve onunla çoğaltmaktan hal ve şartlar beni yoksun etmektedir de ondan; çünkü, davranışıma yararlılık damgasını vurarak onu meşrulaştıramam da ondan. Ve bu böyledir diye ben de tutup zorunlu ve nefis bir anı kendime yasaklıyacağım! Kanı pek aşkın taşkın olan kimse kan aldırır. Peki, haddinden aşkın sıvının renginin ve boşaltılış tarzının ne önemi var? Her iki rahatsızlıkta da o aynı derecede fazla ve gereksizdir; ve eğer biriktiği yerlerden pompalanıp bütün makinaya dağıldıktan sonra, daha uzun, daha zahmetli ve tehlikeli bir yoldan boşalsa, dahamı az kayba uğramış olacaktır? Doğanın yararsız şeye tahammülü yoktur ; öyleyse, anlamı en açık belirtilerle beni kendisine yardıma çağırdığı zaman, ona yardım ettiğim için ne diye suçlu olayım? Doğayı asıl tahrik etmemeliyiz, ama gerektiğinde ona yardım elimizi de uzatmalıyız. Böyle bir yardımı reddetmek ve hiçbir şey yapmamak bence budalalıktır, kaçırılmış bir haz fırsatıdır. Mazbut bir hayat sür, denecek bana, adamakıllı yor kendini. Anlıyorum ne demek istediğinizi : kendimi bir zevkten yoksun bırakayım, ve başka bir zevkten de uzak durmak için ona eziyet edeyim. Parlak fikir doğrusu!

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Çocuklara öğretilmesi doğru olmayan bir doktrin.

BORDEU. — Ne de çocuk olmayanlara. Ama, bir varsayımda bulunmama izin verir misiniz? Diyelim ki,

bir kızınız var, uslu akıllı, çok uslu akıllı, mâsum, çok mâsum bir kız. Tam duyguların geliştiği çağda bulunuyor. Başı dumanlanmakta, doğa ona hiç yardımcı olmamaktadır : Beni çağırıyorsunuz. Daha ilk bakışta, sizi korkutan belirtilerin cinsiyet özsuyunun bolluğundan ve içe tepilmesinden ileri geldiğini anlıyorum ; sizi uyarıp, kızın çıldırma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu ve bunu önlemenin güç, iyileşmesinin de bazen imkânsız olduğunu söylüyorum ; ve çaresinin ne olduğunu size bildiriyorum. Şimdi, ne yaparsınız?

Mlle. de L'ESPINASSE. — Doğrusunu söylemek gerekirse, sanırım... ama böyle bir şey hiç olmaz ki...

BORDEU. — Kendi kendinizi aldatmaktan vazgeçin. Ender rastlanan bir şey değildir bu, ve eğer ahlâk kurallarımızdan sapmalar engel olmasa, çok daha sık rastlanırdı. Ama, her hal ve kârda, bu ilkeleri yaymaya kalkışmak, bütün toplum kurallarını ayaklar altına almak, en iğrenç şüpheleri üstüne çekmek, topluma karşı en büyük suçu işlemek olur... Ne o, daldınız.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Evet, acaba hiç şimdiye kadar annelere buna benzer bir mahrem öğüt verdiniz mi, diye sormak için tereddüt ediyordum.

BORDEU. — Elbette verdim.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Peki, ne yaptı bu anneler?

BORDEU. — İstisnasız hepsi de doğru olanı, akla uygun olanı... Doktrinimi uyguladığından kuşkulanılan bir adamı sokakta görsem şapkamı çıkarmam ona alçağın biri denilmesi benim için yeterlidir. Ama, burada tanıksız konuşuyoruz ve sözlerimiz herhangi bir sonuç doğuracak değil. Felsefem hakkında size, Diogenes'in, anadan doğma bir halde, kendisiyle güreşe tutuşmaya hazırlandığı genç ve utangaç Atinalıya söylediği sözü söyliyeceğim : «Sakın korkma evlât, şu gördüğün şey kadar kötü değilim.»

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Doktor, yavaş yavaş yaklaştığınızı görüyorum, bahse girerim ki...

BORDEU. — Ben girmem, kazanırsınız. Evet, matmazel fikrim bu işte.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Nasıl! İnsan, cinsinin sınırları içine kapansa da, bunun dışına çıksa da bir, öyle mi?

BORDEU. — Doğrusu bu.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Korkunçsunuz.

BORDEU. — Öyle olan ben değilim, doğa ya da toplum. Bakın, dinleyin matmazel, ben aslâ kelimelerin etkisinde kalmam, açık ve kesin düşündüğüm kadar, düşündüğümü de serbestçe söylerim, ve de ahlâkımın temizliği her türlü şüphenin üstündedir. Şimdi, size sorarım ikisi de sırf şehvetle ilgili, ikisi de ancak yararsız zevk verebilen, ama biri yalnızca onu yapan kişiye zevk verirken, öbürü erkek ya da dişi — çünkü burada seks ve hattâ seksin kullanılıp kullanılmaması önemli değildir — bir benzer varlıkla bu zevki paylaşan iki davranıştan acaba hangisi lehinde hüküm verir kamuoyu (sens commun)?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu türlü sorular benim için çok yüksek.

BORDEU. — Ah! üç dört dakikalık bir erkeklikten sonra işte yine hotozunuzu takıp, fistanınızı giydiniz, yeniden kadın oldunuz. Şükürler olsun ; eh! ben de size ona göre davranırım!. Tamam, oldu işte... Madam du Barry'den hiç sözedilmiyor artık... Görüyorsunuz ya, sonunda her şey yoluna giriyor ; oysa, saray altüst olacak sanılmıştı. Hükümdar, akıllı insanlara yaraşır tarzda davrandı ; *Omme tulit punctum :* ne kendisine zevk veren kadından geçti, ne de kendisine yararlı

olan nâzırdan (1)... Ama, siz beni dinlemiyorsunuz... Nerelerdesiniz kuzum?

Mlle. de L'ESPINASSE. — Bana hepsi de doğaya aykırıymış gibi görünen bu düzmece işleri düşünüyorum.

BORDEU. — Var olan hiçbir şey doğaya aykırı, ya da doğanın dışında olamaz. Hattâ, gönüllü bâkirliği ve perhizkârlığı bile bundan istisna etmem. Oysa, bunlar, eğer doğaya karşı günah işlemek mümkünse, ona karşı işlenen en büyük günah ; ve davranışların bağnazlık ve önyargı terazisinden başka bir terazide tartıya vurulduğu bir ülkede, toplum yasalarına karşı işlenmiş en büyük suçtur.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Yine sizin şu lânetli kıyaslarınıza (syllogismes) gelelim. Bunlarda orta yol diye bir şey göremiyorum ; ya her şeyi inkâr edecek, ya da her şeyi kabul edeceksin. Ama, bakın doktor, yapılacak en dürüst, en kestirme iş çirkefin üstünden atlayıp benim ilk soruma dönmektir «Türlerin karışması hakkında ne düşünüyorsunuz?»

BORDEU. — Bunun için hiç de atlamaya gerek yok, çünkü zaten o soru üzerindeyiz. Fizik bakımından mı soruyorsunuz bu soruyu, yoksa ahlâk bakımından mı?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Fizik bakımından, fizik bakımından.

BORDEU. — Böylesi daha iyi. Ahlâk sorunu önce geliyordu ; o konuda hükmünüzü verdiniz demek. Şu halde...

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Kabul... şüphesiz bu bir başlangıç, ama istiyorum ki... nedeni sonuçtan ayırasınız. Şu rezil nedeni bir yana bırakalım.

BORDEU. — Bu, bana işe sonundan başlamamı buyurmak oluyor. Ama, mademki böyle istiyorsunuz, o

1. Dük de Choiseul (1719 - 1785).

zaman size şunu diyeceğim pısırıklılığımız, tiksintilerimiz, yasalarımız ve önyargılarımız sayesinde, bu konuda yapılmış pek az deneye sahip bulunuyoruz ; hangi çiftleşmelerin tamamıyle verimsiz olacağını, hangi hallerde yararlı'nın hoş'la birleşeceğini, değişik ve sürekli girişimlerden ne gibi türler elde etmeyi umabileceğimizi, faunus'larını (1) gerçek mi, yoksa efsane uydurması mı olduklarını, katır soylarının yüzlerce değişik tarzda çoğaltılıp çoğaltılamıyacağını ve bildiklerimizin sahiden kısır olup olmadıklarını hiç bilmiyoruz. Ama, bir sürü okumuş yazmış adamın, doğruluğu hakkında size yeminler edecekleri pek tuhaf bir olay vardır ki, aslında doğru değildir : bu adamlar size arşidük hazretlerinin kümesinde arsız bir tavşanın hiç ses çıkarmadan ona uyan yirmi arsız tavuğa horozluk ettiğini söyliyecek, ve kendilerine bu sapıklığın ürünü olan bedenleri kıllarla kaplı piliçlerin gösterildiğini ekliyeceklerdir. Onlarla alay edilmiş olduğuna inanabilirsiniz.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Ama, sürekli girişimler sözünden neyi anlıyorsunuz?

BORDEU. — Şunu anlıyorum : varlıkların gelişimi (circulation) derece derece olur ; bunların birbirlerini asimile etmeleri önceden buna hazırlanmalarıyle mümkündür ; ve, bu türlü deneylerin başarıya ulaşabilmesi için, işe gerilerden başlamak ve hayvanları önce benzer bir rejimle birbirlerine yaklaştırmaya çalışmak gerekir.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bir insanı ot yemeye alıştırmak zor olacaktır.

---

1. Mitolojinin kır tanrıları. Faunus'lar, vücutları kıllı, uzun sivri kulaklı, boynuzlu ve keçi ayaklı olarak tasavvur edilirlerdi.

BORDEU. — Ama, sık sık keçi sütü içmeye alıştırmak zor olmaz, ve bu arada keçi de ekmekle beslenmeye kolayca razı edilecektir. Bazı özel düşüncelerimden ötürü örnek olarak keçiyi seçtim.

Mlle. de L'ESPINASSE. — Neymiş bu özel düşünceler?

BORDEU. — Pek pervasızsınız! Çünkü... çünkü böylelikle güçlü, zeki, yorulmak bilmez ve ayağına çabuk bir ırk elde edebilir ve bundan kendimize mükemmel hizmetçiler yapabilirdik.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Aman ne güzel, doktor. Daha şimdiden sizin şu düşeslerin arabalarının arkasında küstah tavırlı iri kıyım beş altı keçi ayaklının yer aldığını görür gibi oluyorum. Pek eğlenceli bir şey bu.

BORDEU. — Böylece, öz kardeşlerimizi, hem kendilerine, hem de bize yakışmayan işlere katlanıp alçalmaktan kurtarmış olurduk.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu daha da iyi.

BORDEU. — İnsanoğlunu kolonilerimizde yük hayvanı düzeyine indirmezdik artık.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Çabuk, doktor, çabuk, hemen işe koyulup bize şu keçi ayaklı varlıklardan yapın.

BORDEU. — Hiç kaygı duymadan razı olur musunuz buna?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Durun bakayım, bir kaygı düştü içime : sizin bu keçi ayaklılar sakın birtakım edepsiz azgınlar olmasın.

BORDEU. — Doğrusu pek de ahlâklı şeyler olacaklarını garanti edemem.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Namuslu kadınlar için güven diye bir şey kalmıyacak ; alabildiğine çoğalacaklar, ve sonunda ya onları kafalarına vurup sindirmek, ya da onlara boyun eğmek gerekecek. İstemiyorum artık, istemiyorum. Durduğunuz yerde durun.

BORDEU, — *Gitmeye davranarak.* — Ya bir de onların vaftiz sorunu?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Sorbonne'da güzel bir şamata kopardı.

BORDEU. — Jardin du Roi bahçesinde camlı bir kafes içinde tıpkı çölde vaaz veren Saint-Jean gibi duran orangutanı gördünüz mü?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Evet, gördüm.

BORDEU. — Kardinal de Polignac bir gün ona : «Konuş, seni vaftiz edeyim» demiş.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Hadi, güle güle doktor ; hep yaptığınız gibi, bizi kırk yıl aramamazlık etmeyin, sizi deliler gibi sevdiğimi hatırlayın arasıra. Bana ne rezilce şeyler anlattığınızı bir bilseler?

BORDEU. — Kimseye bir şey söylemiyeceğinizden eminim.

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Pek güvenmeyin, ben bir şeyi sırf başkalarına anlatmanın zevki için dinlerim. Fakat, bir kelimecik daha, sonra bütün ömrümce bu konuya dönmiyeceğim.

BORDEU. — Neymiş o?

Mlle. de L'ESPİNASSE. — Bu iğrenç zevkler nereden geliyor?

BORDEU. — Her yerde, gençlerde bünyenin güçsüzlüğünden, yaşlılarda kafanın bozukluğundan ; Atina'da güzelliğin çekiciliğinden, Roma'da kadın kıtlığından, Paris'te frengi korkusundan. Allahaısmarladık, hoşça kalın.

ABBÉ BARTHELEMY İLE DİDEROT ARASINDA KONUŞMA

1772-1773 (?)

..... [1]

DİDEROT. — İyi ama, Abbé, her halde siz hiç yanıt vermeyen biriyle konuşmaktan hoşlanmazsınız değil mi?

ABBÉ. — Elbette.

DİDEROT. — Peki öyleyse dua ettiğiniz, yani Tanrı'ya ya da Meryem'e seslendiğiniz zaman ne yanıt alıyorsunuz?

ABBÉ. — Ama yanıt beklemiyorum ki.

DİDEROT. — O halde neye konuşmalı?

ABBÉ. — Aldanıyorsunuz aziz filozofum, iki şeyi birbirine karıştırıyorsunuz. Dua konuşma değildir.

DİDEROT. — O halde monolog mu?

ABBÉ. — Öyle olsun. Dua ruhlarımızın Tanrı'ya doğru yükselişidir, bir içini döküştür, kulluk ve minnet-

1. Bu noktalı satır eserin aslında vardır ; metinden bir parçanın eksik olduğunu göstermiyor.

tarlık borcumuzun ifadesi ve ödenişidir ; çok kere de bir dilek, bir yakarıştır.

DİDEROT. — Iyi ama, neye yarar bu yakarış ; güvencesi, yaptırımı ne? Öyle ya, daima inatla ve hiç şaşmazcasına karşılıksız bırakıldığına göre?... Kısacası, sizin Tanrınız EBEDİ SUSKUNLUK'tur, sayın Abbém. Bu söz, sanırım, Flécher'nindir. Tanrı'nın sesini hiçbir zaman duymazsınız. İstediğiniz kadar seslenin ona : «Babacığım! Babacığım!... Acı bana!... Merhamet et! Sana yalvarırım!...» Dualarınız ne kadar ateşli, ne kadar coşkun, ne kadar gözyaşlarına bulanmış, ne kadar dokunaklı ve dayanılmaz olursa olsun, ondan hiçbir zaman en basit bir alındı haberi bile elde edemezsiniz, bu kadar yalvarıp yakardığınız, bu kadar rahim olan bu Baba'nın size yanıt verip : «Yavrum!» dediğini hiçbir zaman işitmezsiniz. Hatırlıyor musunuz, bir gün öğleden sonra Saint-Roche kilisesinde bir Meryem heykeli önünde yalvararak, ağlıyarak, hıçkırarak secdeye varan bir kadın görmüştük hani?... Yürekler acısı bir manzaraydı o. O kadar üzülmüştünüz ki, yanına yaklaşıp kadına sorular sormuştunuz.

ABBÉ. — Hatırlıyorum. Ölüm halindeki kızı için, on beş yaşındaki bir çocuk için, yakarıyordu.

DİDEROT. — Hem de nasıl yakarıyordu, zavallı kadın, hıçkıra hıçkıra! Bir kayayı bile yumuşatabilirdi. Oysa, taştan Bâkire gözünü bile kırpmadı, kılını bile kıpırdatmadı... ya da biz böyle bir şey görmedik, gördüğümüzü sanmıyorum. Çocuk kurtuldu mu bari?

ABBÉ. — Hayır, öldü ; tam annesi öyle diz çökmüş yakardığı sırada öldü.

DİDEROT. — Her halde, Tanrı bu genç ruhu yanına çağırmakta acele ediyordu. Melekleri az gelmiş olmalı.

ABBÉ. — Belki. Ama, onun cennete gittiği muhakkak. Tanrı'nın ona bir lûtfudur bu.

DİDEROT. — Anaya da mı?

ABBÉ. — Anasına da, kızına da, ikisine de. Biz, neye ihtiyacımız olduğunu bilebilir miyiz? Her şeye gücü yeten Varlık sonsuz hikmetiyle bizim için en uygun şeyin ne olduğunu bizden daha iyi bilmez mi?

DİDEROT. — Öyleyse ne diye bunu bize söylemez? Ne diye o zavallı kadını ağlayıp sızlansın, acılar içinde kıvransın bırakır? Hatırlıyorsunuz değil mi? Korkunç, feci bir sahneydi o. Oysa, tek bir söz yeterdi : «Ben sevdiklerimi yanıma alırım. Ey kadın, onun için kahırlanacağına sevin.»

ABBÉ. — İşte, hakikat de bu zaten. Tam bu.

DİDEROT. — İşte, ananın anlamadığı, kabul etmediği de bu zaten. Ve, onun bu körlüğünü daha nice nice analar da paylaşmakta ve çocuklarının göklere uçtuklarını görmektense, onları bu gözyaşı vâdisinde, yanıbaşlarında alakoymayı tercih etmektedirler! Hem sonra, görmek, «uçtuklarını görmek» derken, bunu söz gelişi olarak söylüyorum, yoksa hiçbir şey gördüğümüz yok... Göz kapakları kapanır, ses zayıflar, söner, zekâ kararıp yok olur, hareket kalmaz, hepsi bu kadar...

ABBÉ. — Evet, Diderot, gerçekten de sizin için ölüm her şeyin sonudur.

DİDEROT. — Söylemediğim şeyi söyletmeyin bana, Abbé. O kadar ileri varmayalım. Kaldı ki, Lazar'ın öldükten sonra İsa tarafından yeniden diriltilmesi efsanesinin sonunu size pekâlâ, itiraz yollu, hatırlatabilirim «Öldükten sonra orada ne gördün? — Hiçbir şey, Efendimiz : hiçbir şey yoktu», diye yanıt verir Lazar. O zaman İsa onun kulağına şöyle fısıldar «Evet, hiçbir şey yoktur ; ama, bunu kimseye söyleme.»

ABBÉ. — Efsane, şüphesiz! Sadece efsane!

DİDEROT. — Kabul! Ama, ben kendi hesabıma gözümüzün önünde bulunan şeylere itibar ederim. Ruhumuz, onun doğası, kaynağı, yargısı, biz öldükten sonra

ne olacağı ve, her şeyden önce de, hakikaten bir ruhumuz var mı, yok mu... her neyse! bütün bunları ben bilmiyorum, bu konularda hiçbir iddiada bulunamam, ve o kanıdayım ki, bu şeylerden büyük bir kolaylık ve istekle *ex cathedra* (1) söz edenlerin hiçbiri de benden daha fazlasını bilmemektedirler.

ABBÉ. — Ama, ruhu ortadan kaldıracak olursanız...

DİDEROT. — Bir şeyi ortadan kaldırdığım yok : sadece bilmiyorum.

ABBÉ. — Tanrı'yı da ortadan kaldırmanız gerekir.

DIDEROT. — Böyle bir şey gerekmez. Ama, bir kere daha söyleyeyim, ben hiçbir şeyi ortadan kaldırmak niyetinde değilim, sayın Abbé. Ben, sadece, bilgisizliğini içtenlik ve cesaretle itiraf eden bir bilgisizim o kadar. Ben : «Bilmiyorum» diyebiliyorum. Ve de görüyorum ki, biz yalnız bilmediğimiz değil, fakat aslâ bilemiyeceğimiz, bizim anlayışımızı aşan bir sürü şeyler üzerinde de tartışıp durmaktayız ; buysa, — parantez arasında belirteyim, — bu şeylerin bizim için hiç de gerekli olmadıklarını gösterir, çünkü Voltaire'in de geçenlerde yazdığı gibi, ebedî bir tartışma konusu olan her şey bizim için ebediyen gereksiz bir şey demektir. Ve, siz kaderin şu cilvesine bakın ki, en fazla sözü edilen şeyler, en az anlaşılan şeyler oluyor. Hergün kullanıp durduğumuz deyimlerin pek çoğu ne kadar anlamsızdır! «Tanrı onu yanına çağırdı». Nereden biliyorsunuz? Tanrı'nın sırdaşı mısınız? «Tanrı onu yanına almakta acele etti.» Hiç de o kadar acele etmemiş işte, çünkü müteveffa doksan birinci baharını görmüştü. Dindar anasının kolları arasından koparılıp alınan o kızcağız için az önce bana «cennete gitti» dediniz.

1. Tam bir yetki ve otorite ile. (Çev.)

Peki, nedir bu cennet? Nerededir? Önce, ona çıkılarak mı gidilir? «Yukarıda», diyorsunuz. Ama, şimdi «yukarıda» olan, akşama «aşağıda» olacak, çünkü dünya dönüyor. Papa Urbain ve Kutsal Enkizisyon'la birlikte yeryüzünün hareketini inkâr mı edeceksiniz yoksa?

ABBE. — İşi o kadara vardırmıyorum, aziz dostum.

DİDEROT. — Eskiler hiç olmazsa cennetlerini nereye koyacaklarını biliyorlardı, ya da bir yere koymaya çalışıyorlardı... Bazıları için cennet, Mutluluk Adaları, *Arva beata* dedikleri Kanarya adalarında ; bazıları için daha yukarılarda, İrlanda'da ; başka bazıları içinse...

ABBÉ. — Kısacası, başka birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da hiç anlaşmış değildirler.

DİDEROT. — Tıpkı bizler gibi, sayın Abbé. Bu sabah, *İsveç Tarihi* diye bir kitapta okuduğuma göre, kral, yani bu ülkenin kralı, *Tanrı'nın inayeti*'yle düşmanlarına karşı bir zafer kazanmış. Bu zaferi red ve inkâr eden Türklerse Tanrı'nın, inayetini İsveçlilerden esirgediğini ileri sürüyorlarmış... İspanyollarsa, aynı Tanrı'nın kendisine edilen dualara kulak tıkadığını iddia etmekteymişler... Görüyorsunuz ya, herkes Tanrı hakkında kendine göre yargıya varıyor, onu kendi ölçüsüne vuruyor, kendi keyfine göre hareket ettirip konuşturuyor! Demek ki, Luther'cilere, ya da hiç olmazsa İsveçlilere göre bir Tanrı, müslümanlara göre bir Tanrı, İspanyollara göre bir Tanrı olacaktır. Ayrıca, Rus Tanrı'sı, Leh Tanrı'sı, İngiliz Tanrı'sı, Fransız Tanrı'sı da çabası. Eğer Tanrı tek ve bir ise, her kavim aynı bir konuda karşıt çıkarlar ve çelişkili niyetlerle ona başvurduğunda Tanrı'nın nasıl bir açmaza düşeceğini bir düşünün hele! Sonra, bu kadar çok, bu kadar değişik yüzlü bu hükümdarın, bu inayetli Tanrı'nın, bizim ufak tefek işlerimizle uğraşmak tenezzülünde bulunacağından — ki bu bana son derece şüpheli gözük-

mektedir — emin olmamız gerekmez mi? Çünkü, bu durumda, ne hadsiz hesapsız suçlar, ne utanmazlıklar, ne alçaklıklar yüklemiş oluruz bu kutsallar kutsalı hükümdarın sırtına! Bence, yapılacak en akıllıca iş, o nasıl bizimle uğraşmıyorsa, bizim de onunla uğraşmaktan vazgeçmemizdir. Evet, Abbé efendi, bizim en büyük yanılgımız, — ki korkarım daha uzun zaman sürecektir bu yanılgı, — aklımızın, melekelerimizin gücünü aşan bir sürü konularda hiç aralıksız tartışıp durmamız ; ve bu yüzden, en ufak bir kesin ve pratik sonuca varamadan fikir ayrılığı ve kinden — hem de beraberinde en vahşi zulümleri getiren müthiş kinlerden — başka hiçbir şey elde edememizdir. Ulusların arasına giren bu kinleri doğuran şey en çok din ayrılıkları değil midir? ve bu kinler, kavımleri Tanrı dâvası yolunda coşturan gayretle doğru orantılı olmaz mı? Ne olurdu sanki, bu iğrenç uçuruma yuvarlanmaktan kendimizi vaktinde alakoyacak ; Mutlak Varlık hakkında aynı görüşe sahip olmadığımız, Üçlem'in ikinci unsurunun İsa'da cisim kazanması sırrı hakkında, ekmek ve şarabın İsa'nın etini, kanını, ruhunu ve tanrısallığını temsil ettiği inancı hakkında aynı şekilde düşünmediğimiz için aramızda bölünmeyecek, birbirimizi boğazlamıyacak, birbirimizi diri diri yakmıyacak kadar akıl ve sağduyu sahibi olsaydık! Günlük hayatın sorunlarıyla, görüp, gözlemleyip, kontrol edebileceğimiz şeylerle yetinmeyip böyle bulutlar arasında kendimizi kaybetmek niye? Birçok insanın felâketine yolaçan şey, işte bu doğaüstü araştırmacılığı, doğaüstü merakıdır.

ABBÉ. — Ve de teselli ve neşe bulmalarına.

DİDEROT. — Teselli verici hatâlar bulunduğunu kabul ederim. Bir hekim, hastasına iyileşmekte olduğunu, can çekişen bir adama yeniden sağlığına kavuşup bir haftaya varmadan ayağa kalkacağını söyleyebilir ; adam belki daha o akşam can verecektir, ama

hiç olmazsa o gün boyunca bir umut ışığı yüreğini ısıtacak, onu huzura kavuşturacaktır. Hekimin yalanı hastanın son anlarına rahatlık vermiştir. Ne de olsa bir şeydir bu. Ama, bu iyilik, bunun bir kötülükten, bir yalandan doğduğunu takdir etmemize engel olmamalıdır.

ABBÉ. — Müsaade buyurun! Dinin tesellileri, bunlara bağlı vaatler aslâ yalan değildir.

DİDEROT. — Buna şüphe yok, Abbé efendi, itiraz edecek değilim... Ne var ki, bu vaatler, güvencesiz ve kanıtsızdır, yani apaçık ve gözle görülüp, elle dokunulabilir kanıtları yoktur demek istiyorum. Az önce sözünü ettiğimiz o talihsiz anaya kızının dosdoğru göğe ağdığını ve artık Ebediyet'in bağrında dinlenmekte olduğunu temin edip duruyorsunuz. Boş söz bunlar : *hoec sunt verba,* başka bir şey değil. Gerçekte, yavrucak meşeden, ya da çamdan yapılmış bir sandığın içine konulup çivilenmiş ve toprağa gömülmüştür. İşte, görüp tespit ettiğimiz şey budur, Alt tarafı, öbür dünya filân, hayal, varsayım, özleyiş işi hep... Yani bir düş! Diyelim ki, kızının yeniden dirileceğine ve selâmete ereceğine, «bir gün gelip ona yukarıda, Tanrı'nın seçkin kulları arasında yeniden kavuşacağına» dair anaya güvence verip onu teselli ettiniz, çok iyi, mükemmel ; ama, bir sorun daha var : sırf sözünüz üstüne size inanılsın istiyorsunuz, Abbé efendi. Oysa, bilge kişi basit bir iddia ile yetinemez : *Sapiens nihil affirmat quod non probet... Quod gratis asseritur gratis negatur* (1) : aramızda biraz lâtince konuşabiliriz değil mi, Monsignore?

ABBÉ. — Hiçbir zaman halkın bu yüksek tesellileri

1. Bilge kişi kanıtlıyamıyacağı şeyi ileri sürmez... Tasdike değmeyen şey, inkâra da değmez.

aramasına, doğaüstü'nü özleyip onda doyum bulmasına engel olamazsınız.

DİDEROT. — Mümkündür! Ama, siz cemaatinize daima teselli mi sunarsınız? Hadi! hadi! her zaman değil! Şu biçare Desmahis dostumuza bakın hele : mizaçca o kadar keyifli, kibar ve sevimli, yaratılışça o kadar mutlu olan bu adam, günahlarının kefaretini ödemek üzere cehennemde yanacak diye müthiş bir korkuya kapılmadı mı, hattâ şimdiden kendini ebedî alevlere gömülmüş olarak yanıp kebap olurken görmeye başlamadı mı? Dehşet bir şey değil mi bu?

ABBÉ. — Aklını oynatmış da ondan.

DİDEROT. — Aklını oynatmış ya da oynatmamış, bu adama teselli bulmuş diyebilir misiniz? Kim bilir, onun gibi daha ne kadar, ne kadar insan o açıklanması pek kolay, ama pek de iğrenç ebedî alevler dehşeti içinde kıvranıp durmaktadır? Saint-Eustache kilisesinde *Seçkin kulların sayıca azlığı üzerine* vaaz veren Massillon'u düşünün! Çağırılanlar çok, ama seçilenler az, Abbé efendi! Bu demektir ki, tanrısal Kurtarıcımız'ın bütün meziyetlerine rağmen, galebe çalan daima ve daima iblis hazretleri oluyor!... Evet, Massillon'un bu vaazını dinlerken cemaatin kapıldığı genel korkuyu, müthiş paniği görmeliydiniz! Adamlar kendilerini hiç de teselli bulmuş saymıyorlardı. Siz müşterilerinize iki görüntü, iki çözüm sunuyorsunuz : cennet ve cehennem. Burada ağır basan, üstün gelen cehennemdir ; siz teselli etmiyor, korku ve dehşet veriyorsunuz. Bu durumda, bu pek haklı korkuları kökünden silip atmak ve İblis'i başarısızlığa uğratmak için yeni doğmuş bir çocuğu, onu hıristiyan yapan ve cennetin kapılarını ardına kadar ona açan vaftiz âyininden geçer geçmez, hemen yukarıya ya da aşağıya gönderivermek en basiretli davranış olmaz mı?

ABBÉ. — Gönderivermek mi? Nasıl yani? Öldürmek mi?

DIDEROT. — İşte o kadar. İngiliz yazarı Jonathan Swift, kısa bir zaman önce, Irlanda'daki yoksul çocuklarla ilgili *Nâçiz Teklif*'inde, yoksul ailelerden gelme, açlıktan ölmeye mahkûm Irlandalı küçüklerin toplanıp özenle semirtildikten sonra danalar ve koyunlar gibi boğazlanarak etlerinin pek ince zevkli centilmenlerin yiyimine sunulması için çocuk mezbahaları kurulmasını ileri sürmüştü. Ben, bu kadar aşırı bir istekte bulunacak değilim, sizi semirtme külfetinden kurtarıyorum. Benim istediğim sadece bu küçük meleklerin hepsini bir an önce ulu Tanrı'ya gönderip, şu yeryüzünde kalmakla, ölümden sonra bütün ebediyet boyunca haşlanacaklarına ya da kavrulacaklarına dair yüzde yüze yakın bir kesinlikle edinecekleri inançtan onları esirgemektir. Bu iş zahmetine değer, Abbé efendi. Ebedî ateş! Yalnızca ağlamalar ve diş gıcırtıları duyulan bir yerde! Hem de sonsuza kadar! sonsuza kadar! Söyleyin, onları hemencecik ulu Tanrı'ya yollamak bin kere daha iyi değil midir?... Hattâ, daha da ileri gideceğim. Büyükler için de aynı şekilde davranamaz mıyız? Bir papaz onların günah arını çıkartıp şefaate ermelerini sağlamakla görevlendirilir ve günahlarından arınır arınmaz onları da hemen... Ah! bu iş hiç savsaklanmaya gelmez!

ABBÉ. — Ama, delilik bu!

DIDEROT. — Yanlış! Tam tersine, çok akıllıca bir iş. Düşünün hele bir, sonsuzca sürecek bir işkence! Bunun en iyi çaresi, Karanlıklar Meleği'ni, pençesine alabileceği, çatalına geçirebileceği ruhları pusuda bekleyip duran Lânetli'yi aldatmak, atlatmak ve altetmek değil midir? Evet, son derece kökten bir çare bu benimkisi, kabul ediyorum, ama ilelebet alev alev yanmaktan yine de iyidir. Rouen tiyatrosunda, yanında

oturan hiç tanımadığı bir genç kızı hançerliyen katili hatırlıyorsunuz değil mi? Hiç nedensiz öldürmüştü kızı, daha doğrusu kendisini ölüme mahkûm ettirip tekerlek işkencesiyle, ya da asılarak ölmeden önce günah çıkarıp şefaate ermek için öldürmüştü, çünkü aklına koyduğu gibi intihar etseydi Tanrı'ya karşı en büyük günahı işlemiş olarak öteki dünyayı boylıyacaktı.

ABBÉ. — Konuşacaksak ciddî konuşalım, Diderot.

DİDEROT. — Zaten öyle yapıyoruz.

ABBE. — Yanıltmacalarınız, mızıklanmalarınız boşuna, tekrar söylüyorum, hiçbir zaman halkın gönlünden doğaüstü'ne olan eğilimi söküp atamazsınız. İnsan zihninin yapısı gereğidir bu ; o daima kendini aşan, yapısı gereğidir bu ;o daima kendini aşan, anlayış gücünün üstünde olan şeylere karşı doğal bir eğilim duyar.

DİDEROT. — Evet, gözünü kamaştıran, onu büyüleyen her şeye karşı... Halk olağanüstü'yü sever, ve mucize ne kadar garip, ne kadar anlaşılmaz, ne kadar efsanevî olursa, o kadar ondan hoşlanır, zevk alır. Fakat, görevleri her şeyimizi apaydın görmeye — ki bunun adamakıllı güç bir iş olduğunu kabul ediyorum — çalışmak olan biz filozoflar, bu gibi aldatmacaların sayısını elden geldiğince azaltmaya uğraşırız. Bizce, insanlara yapılabilecek en büyük hizmet, onlara, akıllarını kullanmayı, ancak kontrol ve tespit ettikleri şeyleri hakikat olarak öğretmektir. Şunu kabul etmek zorundasınız ki, bir ulus ne kadar bilgilenir, ne kadar gelişirse, doğaüstü inancı onda o kadar daralır ve azalır, öyle değil mi? Doğaüstü inancının azlığı, ya da çokluğu uygarlığın azlığını, ya da çokluğunu gösterir her zaman. Bougainville'in karşılaştığı vahşileri düşünün : onlarda her şey sihir, büyü, efsun ve mucizeden ibarettir. Olağanüstü, anlaşılmaz şeylere olan bu düşkünlüğe rağmen, bizde mucizenin nadirattan olmasına ne bu-

yurulur, sayın Abbé, ha? Nerede mucizelere inanılıyorsa orada onlar vardır, nerede inanılmıyorsa orada yoktur. Doğru değil mi? Görüyorsunuz ya, sayın Abbé, şu doğaüstü alanına bir kere adım atılmaya görsün, artık ortada sınır mınır kalmaz, insan nereye gittiğini, neyle karşılaşabileceğini bilmez olur. Birisi çıkıp size beş bin kişiyi beş küçük ekmek parçasıyla doyurduğunu söyler : mükemmel! Ama ,ertesi gün başka biri çıkıp elli bin kişiyi tek bir küçük ekmek parçasıyla doyurduğunu, daha ertesi gün de bir üçüncüsü beş yüz bin kişiyi havayla doyurduğunu size iddia edecektir. Boyunda taşınan muskalar ve başka uğurlar sizi kazadan belâdan korur, ya da her türlü hastalıktan kurtarır. «Cin çarpmış» denilen meczuplardan birinin babaları mı tutmuştur, hemen ona bu işin birebir devası olan okunmuş suyla lavman yapılır. Bizim köylerin birçoğunda, bir azize ait kutsal kalıntıları — örneğin Bourgogne'da aziz Potentien'in kalıntılarını —, yani birkaç kemik parçasını, dolaştırmak, istendiği zaman havanın açık ya da kapalı sıcak ya da yağmurlu olmasını sağlamaya yeter. Aziz Denis, kesilen başını elleri arasına alarak yürür, ve bu görülmedik olayı, aziz Savinien, imparator Aurélien tarafından kafası kestirildikten sonra hemen tekrarlar. Aziz Nicolas daha doğar doğmaz oruç tutmaya başlar : çarşambaları ve cumaları sütninesinin memesini yalnız bir kere emer. Ya hele şu, kocası yanında yokken gebe kalan kibar kadının göksel koruyucusuna yalvararak, Tanrı'nın da yardımıyle, bu gebeliğin kaybolmasını sağlaması, ve hattâ üstelik bu gebeliğin göksel koruyucunun — azize Pélagie miydi, neydi — bedenine geçmesi, ve böylece günahın ya da hiç olmazsa bunun sonuçlarının o azize tarafından üstlenilmesi. Sonra, aziz Pancrace'ın biri yirmi iki, öbürü otuz altı yaşına ait olduğu söylenen iki kafatasının, birbirine rakip iki ruhanî bölgede birden

kutsal sayılıp baş tacı edilmesine ne buyurulur? Dünyada azizlerin hayatı kadar eğlendirici bir şey olamaz, sevgili Abbé ; zaman zaman bütün bunları yazmak gelir içimden... Ama, daha önce yazmışlar : elimizde *Yaldızlı efsane* var.

ABBÉ. — Ama, kimse sizi ona inanmaya zorlamıyor.

DİDEROT. — Affedersiniz ama, bize bütün bu mavalları okuyanlar sizin en ünlü kısascılarınızdır.

ABBÉ. — Dinin temel kuralları değil bunlar.

DİDEROT. — Gördünüz mü, Abbé, şimdiden geri çark edip kaçamak yolu aramaya başladınız. Eğer bütün hârikalarınız, mucizeleriniz arasında bir seçme yapılabilseydi...

ABBÉ. — Elbette yapılabilir, hattâ yapılmalıdır da.

DİDEROT. — Siz gidin de bizim köy papazlarına anlatın bunu! Onların aziz Potentien'leri var! Inanılması zorunlu dogmalarınız, üç kişilikli Tanrı'nız, Yaratıcı'larına karşı ayaklanıp onu tahtından indirmeye yeltenen şer melekleriniz, Adem'in kaburgalarından çıkarılan Havva'nız, bir delikanlı ile bir kuş tarafından ziyaret edilip delikanlıdan değil de kuştan gebe kalan Bâkire'niz ; bu Bâkire'nin doğurduktan sonra yine bâkire kalması ; Tanrı'yı yatıştırmak için haç üstünde can veren, sonra yeniden dirilip göğe ağan (göğün neresine?) Tanrı, bütün bunlar mitolojidir, Abbé'ciğim, paganizmdir ; Uranus, Satürn, Titanlar, tepeden tırnağa silâhlı olarak Jüpiter'in kafasından çıkan Miverva, bir çiçeği koklıyarak Mars'tan gebe kalan Junon, güneşin arabasını süren Apollon-Febus ile aynı değerdedir. Hepsi birbirine benzeyen hezeyan kabilinden serüvenler. Dostumuz d'Holbach, «doğaüstü'nün kendisini ilgilendirmediğini» dobra dobra söylüyor. Evet, hiçbir şey anlatmıyor bu ona : sapıklık bu, kaçıklık. Birkaç

basit sözle, yani dilin ucu ile biraz havayı titreterek evrenin yasalarını, Tanrı'nın buyruğu denilen şeyleri değiştirebileceğini düşünmek, gerçekten, delilik değil de nedir?

ABBÉ. — Hayır, filozof, hayır, hiç de öyle değil, çünkü bu sözler yüce, her şeye gücü yeten, sonsuzca mükemmel bir Varlık'a ; sonsuzca iyi bir Baba'ya seslenmektedir. O, bunları dinler ve kaydeder...

DİDEROT. — Ve yerine getirir, âmin! Örnek : Saint-Roche'da gördüğümüz bahtsız kadın. Peki, kendisine başvurduğunuz bu son derece iyi, son derece rahim Baba'nın sizi dinlediğinin kanıtı nerede? Kimsenin elinde böyle bir kanıt yok, buna sahip olsam gerçekten çok mutlu olurdum. Ama, hiçlik, daima hiçlik, daima sırrına erişilmez ve bozulmaz bir sessizlik. Hangi eyalet valisi veya piskopos ya da kardinal, şimdi hatırlıyamıyorum, başka bir piskoposa emirlerinden dışarı çıktığı için çıkışırken, suçlanan beriki gururlu bir güvenle «Monsenyör, Tanrı'ya dua ettim, öğüt diledim, haçıma danıştım... diye karşılık verince, onun sözünü kesip : «İyi ya, behey sersem, Tanrı'nın ve haçının söylediğini yapsaydın ya!» demiş. Yani durduğun yerde durup, hiçbir halt karıştırmasaydın, demek istemiş. Tanrı, evrenin varlığını açıklamak için kullanılan bir kelimeden, basit bir sözden başka nedir ki? Bu kelimenin sonuçta hiçbir şeyi açıklamadığına da dikkatinizi çekerim ; çünkü, bana bir saatin mutlaka bir saatçi tarafından yapılmış olması gerektiği yolunda itiraz edecek olursanız, size öyleyse saatçiyi kimin yaptığını sorarım. Böylece, yine aynı noktaya, aynı soru noktasına dönmüş oluruz.

ABBÉ. — Ama, Diderot, sizin de bazen bu saatçının varlığını ilân ettiğiniz olmadı mı?

DİDEROT. — İlân etmek sözü fazla!

ABBÉ. — Elden ele dolaşan bir mektubunuzda açık-

ca : «Tanrıtanımazlarla çok iyi geçinmeme rağmen, Tanrı'ya inanıyorum» diye yazıyordunuz.

DİDEROT. — Voltaire'e yazılmış bir mektuptu o... Onu memnun etmek içindi... Ya! demek bu karalamayı siz de gördünüz. Bakın, ne oluyor, Abbé efendi : Tanrıtanımazlarla birlikte bulunduğum zaman, — çünkü tanrıtanımazlar da var bu dünyada, — Tanrı'nın varlığı lehine ne kadar kanıt varsa hepsi kafama üşüşüyor ; Tanrı'ya inananlarla birlikte bulunduğum zamansa, tam tersine Tanrısal varlığı çürüten, sarsan, yıkan bütün her şey, elimde olmıyarak, karşımda beliriveriyor.

ABBÉ. — Azizim Diderot, bu itiraftan sonra artık aksi kafalı bir insan olmadığınızı söyliyemezsiniz.

DİDEROT. — Karşı iddia, ya da hiç olmazsa itiraz, şüphe yok ki, konuşmanın motörü, çeşnisi, tuzu biberidir. Eğer hepimiz, her zaman, hep aynı fikirde olsaydık, her şey ne kadar monoton, usandırıcı ve yavan olurdu! Yeryüzü, üzerinde oturulmaz hale gelirdi. Yüzlerin ve karakterlerin çeşitliliği kadar, fikirlerin çeşitliliği de zorunlu ve kaçınılmaz bir şeydir. Bazı kimselere hoş gelen bir şeyin başkalarına öyle gelmiyebileceğini kabul etmek, içine sindirmek gerekir mutlaka. Hayır, dostum hayır, muhatabımın tezine ters düşen kanıtların böyle hep birden zihnimde belirivermesinin nedeni, yalnızca bir şeyin tersini iddia etmek zevki gibi boş bir heves değildir ; benim yaratılışının bir özelliğidir bu, farkettiğim, katlandığım, ama bir türlü açıklıyamadığım bir acayiplik. Her neyse, böyleyim işte, ne yapalım!

ABBÉ. — İmanın yararlarını görüyorsunuz işte! Eğer siz de iman etseydiniz...

DİDEROT. — Bütün bu güçlükler ortadan kalkardı elbet. Pascal de böyle düşünüyordu o ister yanlış olsun, ister doğru, siz eğer kutsal dinimizin doğrulu-

ğuna inanırsanız hiçbir zaman bir şey kaybetmezsiniz, ama yanlış olduğuna inanırsanız her şeyi kaybedebilirsiniz. İyi ama, bir yahudi, hattâ bir müslüman, bir protestan da aynı şeyi söyliyebilir. Her eşeğe vurulabilen bir semer, her kıçın yerleşebileceği bir berber koltuğu. Ne yazık ki, Abbé'ciğim, adına iman dediğiniz bu her derde deva ilâç, yani açıkça yanlış olduğunu bildiğimiz, kabul edilemez, inanılamaz şeylere inanma yeteneği bende yok. Bence bir masa masadır, bir iskemle iskemledir, bir ekmek ekmektir ve bir şarap da şaraptır ; o kadar. Doğrusu, bu inançsızlığın beni çok kaygılandırdığını, kafama musallat olduğunu, gecemi gündüzümü altüst edip, zehirleyip azapla doldurduğunu ve bu yüzden yemeden içmeden kesildiğimi söyliyemem size. Hayır, heyhat! size böyle söyliyemem, çünkü, tersine bu inançsızlık ya da bilgisizlik bana hiç mi hiç dokunmuyor, beni hiç mi hiç rahatsız etmiyor. Ama, aklımızı aşan, kontrol alanımızın tamamen dışında kalan bazı olayları onaylamak ve savunmak, ısrarla iddia ve ilân etmek söz konusu oldu mu, işte bu bana hem haddini bilmezce, hem de gülünç geliyor. Hele bir de bu doğaüstü şeyleri ona buna zorla kabul ettirmek çabasına düşüldü mü — ki, hak vergisi bilimi, mutlak hakikati, ebedî mutluluğumuzun bağlı olduğu hakikati ellerinde bulundurduklarına inananlarda hep görülen bir şeydir bu — o zaman... «Ya benim gibi düşünürsün, ya da Tanrı seni lânetler... Ya benim gibi düşünürsün, ya da seni gebertirim!» İşte, zorunlu sonuç, son nokta. Tevrat, onun beşinci kitabı, yurttaşlarımız arasında bizim dinî inançlarımızı benimsemiyenleri öldürmemizi emretmiyor mu? «Kardeşin, oğlun, kızın, anan, karın, kim olursa olsun, hiç ayrım yapma ; onlarla tartışma hemen öldür onları! «Açık ve kesin. Güzel program doğrusu, hem de Tanrı adına düzenlenmiş! Şuna dikkat edin ki, Abbé, birisinden bu şekilde dinini değiştirmesini ister-

ken, aslında, ondan kendi yapamıyacağınız bir şeyi istemiş olmaktasınız. Ama ne mantık, değil mi?

ABBÉ. — Fakat...

DİDEROT. — Evet, biliyorum, ne söyliyeceğinizi tahmin ediyorum. Diyeceksiniz ki, sizin dininiz dinlerin en iyisi, en doğrusudur, biricik doğru ve iyi din odur, benimki ise beş para etmez. Vaktiyle papa ile dük De Sully'nin birbirlerine yazdıkları mektupları hatırlıyor musunuz? Kutsal Peder, protestan nâzırın politikasını ve iyi yönetimini övdükten sonra, mektubunun sonunda, yolunu şaşırmış koyunu ağıla götürmek isteyen iyi yürekli çoban gibi, onu Tanrı'nın ışığına gözlerini açmaya, hakikatin nerede olduğunu görüp Kilise'nin bağrına dönmeye davet ediyordu. Sully de ona «Ben de her gün Tanrı'dan sizin için bunu diliyorum. Efendimizin hak yoluna dönmeleri için durmadan dua ediyorum» karşılığını vermişti.

ABBÉ. — Ne küstahlık!

DİDEROT. — Çoban kızının o çobana yanıtıdır bu. Ama, biz gelelim... kendi koyunlarımıza, yani konumuza. Şimdi, iyice düşünüp taşınalım, acaba Tanrı, ona olan inanç ve ibadetimiz (culte) dışında başka bir yoldan bize kendisini göstermekte midir? Onun başka türlü belirimine tanık oldunuz mu, Abbé efendi?

ABBE. — Fakat, aziz filozofum, insanın gözünü açıp bakması yeter. Bütün doğa ...

DİDEROT. — O zaman, gözleri hiç görmeyen körler aslâ bunun farkına varamazlar...

ABBÉ. — Körleri bırakalım şimdi.

DİDEROT. — Peki, bizim için, bütün gözü görenler için, Tanrı'nın varlığını gösteren tek şey, duyuyor musunuz Abbé efendi, tek şey, dualarımız, sunularımız, dinsel törenlerimiz değil midir? Oysa, sizden saklıyacak değilim, benim ve benim gibi başka bazı kimseler için bu yetersizdir. Biz isterdik ki, kanıtlar hep

bizden gelmesin, biraz da bunca yüceltilen, onurlandırılan, övülen ve yalvarılan o Tanrısal varlıktan gelsin.

ABBÉ. — Bu kanıtlar vakti zamanında toplanmıştır. Kutsal kitaplarda bulunuyor.

DİDEROT. — Evet, ama sizin kutsal kitaplarınız, komşununkilere uymaz, hepsi birbirinden farklıdır. Hem sonra, ben kendim yerinde bulunup bunları görmek, tespit etmek isterdim... Çünkü, ne de olsa, Tanrı adına hep birtakım insanlar konuşmuş, şu ölümlü dünyada En Yüce Varlık'ın temsilcileri olduklarını öne süren birtakım insanlar. Ama, bu vekillerin hiçbiri de vekâletnamesini bize göstermemiştir hiçbir zaman!

ABBÉ. — Göstermişlerdir, göstermişlerdir! ama siz görmemekte inat ediyorsunuz.

DİDEROT. — Oysa, tek istediğim bu ; açıklıkları, sağlamlıkları ve kandırıcılıkları pek az bile olsa yine de böyle değiller. Bir de, Tanrı için hiç de övünülecek bir şey olmayan — hiç olmazsa gördüğümüz kadarıyla, — bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim : nerede bir Tanrı varsa orada bir din (culte) vardır, ve nerede bir din varsa orada ahlakî görevlerin doğal sırası tersyüz olmuştur.

ABBÉ. — Tersyüz mü? Nasıl yani?

DİDEROT. — Elbette. Pazar günü âyine gitmemek, ya da cuma günü bir dilim kuzu butu yemek, komşunun para kesesini yürütmekten, ya da kızını baştan çıkarmaktan daha korkunç bir suç oluyor. Gayet anlaşılabilir bir şey! Çünkü, birinci halde doğrudan doğruya Tanrı'ya tecavüzde bulunuyorsunuz, ikincisinde ise sadece komşumuza. Napoli dolaylarında yaşayan ve fırsat buldukça, yani mümkün olduğu kadar sık, eşkiyalık eden çobanın hikâyesini okumuşsunuzdur. Bu çoban, günah çıkartırken, hiçbir zaman, perhiz günü dalgınlıkla biraz haşlama et atıştırmış olmaktan başka bir suçu

olduğunu kabul etmiyordu. Talanları, kurşunlayıp öldürmeleri aslâ söz konusu olmuyordu kefaret mahkemesinde. Hiç hesaba katılmıyordu bunlar! Hançerinin ucundan kurbanlarının kanı damlayan bir başkası da, hatırlarsanız, bir cuma günü ekmeğinin üstüne biraz domuz yağı sürüp yedi diye vicdan azabı çekiyordu. Bizde, insan nasıl bir ömür sürmüş, ne türlü kepazelikler ve kötülükler yapmış olursa olsun, ölmeden önce bir papaza günah çıkarttırıp onun şefaatini alması dosdoğru cennete gitmesi için yeterlidir. Hintlilere göre, sağlığında nasıl bir insan olursan ol, Ganj kıyısında öldün mü, ya da küllerin bu nehre atıldı mı artık kurtuldun, hepten cennete buyur edildin demektir. Bu Tanrı ve din fikrinin muhakemelerimizi ne kadar bozduğunu, ifsat ettiğini düşünün biraz, sevgili Abbé. *Kanunların Ruhu*'nda (1) denildiği gibi, aslında önemsiz olan, ya da öyle olması gereken şeyi bize zorunluymuş gibi göstererek, son derece zorunlu olan şeye önemsiz gözüyle bakmamıza neden olan bu fikir değil midir? Sırf bizimle aynı inancı taşımadıkları için binlerce ve binlerce insanı kırıp geçirmeye bizi sevkeden yine bu fikir değil midir? Vaudois'lar (2), Albigeois'lar (3), Saint-Barthélemy, Enkizisyon, Dragonnades'lar (4) ve daha bilmem neler! hep bunun kanıtıdır. Ya

1. Montesquieu'nün (1689-1755) ünlü eseri. (Çev.)

2. Ortaçağda XII. yüzyılda Alpler bölgesinde doğup daha sonra kalvinizme katılan bir mezhep. Bu mezhebin mensupları I. François zamanında yok edilmişlerdir. (Çev.)

3. XI. yüzyılda günay Fransa'da Albi civarında yayılan bir mezhep. Papa III. Innocent bu mezhep mensuplarına karşı bir haçlı seferi düzenlemiştir. (Çev.)

4. XIV. Louis devrinde Fransa'nın güneyinde Protestanlara yapılan zulümlere verilen ad. (Çev.)

hele o Yüce Varlık'ı, o rahman ve rahim Tanrı'yı yatıştırmak için kurban edilen insanlar? Hattâ siz bile, sayın Abbé, hatırlıyorum, Anılar'ınızdan birinde : «İnsanlar, uzun zaman, Tanrı'nın öfkesini yatıştırabilmek için, mihrapları insan kanıyle sulamaktan daha iyi bir çare bulamadılar» diyordunuz.

ABBÉ. — O sözler puta tapanlar için söylenmiştir.

DİDEROT. — Bizde onlardan farklı değiliz, biz de az yahudi yakmadık, az kâfire işkence etmedik... Öyle ki, sizin eski Yunan tarihiyle uğraştığınız gibi, Kalde'lilerle ve eski Fransa ile uğraşan meslekdaşlarınızdan ve rakiplerinizden biri, Abbé de Longuerue, akıtılmasına neden oldukları bunca kan yüzünden dinlerin dünyaya iyilikten çok kötülük ettiklerini düşünüyor.

ABBÉ. — Longuerue bilgin adamdır, doğru, ama sivri akıllıdır. Her neyse, dinler ne olursa olsunlar, onlardan vazgeçemezsiniz, aziz filozofum.

DİDEROT. — Vazgeçemez miyiz?

ABBÉ. — Hayır, ve hiçbir zaman da vazgeçmiyeceksiniz. Halk daima evlenme ve doğum törenlerine, cenaze ilâhilerine, ölülerini gömmek için matem örtülerine, mezarlarının üzerine okunmuş sular serpmeye meraklı olacaktır. Yoksa, gelişigüzel çiftleşip ölen ve öldüğü zaman bir çöplüğe atılıveren hayvanlara benzemekten korkacaktır.

DİDEROT. — Hadi canım, Abbé efendi, sanki biz de tıpatıp hayvanlar gibi üremiyor muyuz? Onlar gibi nefes almıyor, yiyip içmiyor, her bakımdan onlar gibi hareket etmiyor muyuz? Süleyman peygamber, bize, insanlıkla hayvanlık arasında bir fark olmadığını, birinin kalıntısının ötekininkinden fazla olmadığını öğretmiyor mu? Öyleyse, bu ayırma, bu hor görme neden? Hayvanlar, bizim, biraz daha az akıllı, ama aynı ihtiyaçlara, aynı arzulara (appétits), aynı tutkulara sahip küçük (inférieurs) kardeşlerimizden başka bir şey de-

ğildirler ve öyle sayılmalıdırlar... Peki, size göre, hayvanlara benzemiyelim diye yemek yemiyecek miyiz yani?

ABBÉ. — Onlara çirkin taraflarından benzememeye çalışmalı ve zekâmızı elden geldiğince yücelere, Tanrı katına çıkarmaya uğraşmalıyız.

DİDEROT. — Bakışlarımızı da : *Os sublime dedit.*

ABBÉ. — Elbette ya.

DİDEROT. — Kafamı kurcalayan bir nokta daha var ki canımı sıkıyor : şu uçsuz bucaksız boşlukta yuvarlanıp duran milyonlarca ve milyarlarca yıldız arasında, topraktan ve sudan ibaret küçük yuvarlağımız gibi üzeri meskûn olanlarda — böylelerinin bulunduğu en azından tahmin edilmektedir —, ora yerlileri de acaba orijinel (1), ya da *orijinal* — ha! evet, *orijinal* — günahı işlemişler midir, acaba onların da bir Mesih'e, çocuk doğuran bir Bâkire'ye ihtiyaçları olmuş mudur?

ABBÉ. — Çok şey soruyorsunuz bana, aziz filozofum, unutmayın ki cehennem sizin gibi meraklılar için yapılmıştır.

DİDEROT. — Gidi muzip! Beni Desmahis ile karıştırıyorsunuz.

ABBÉ. — Hiç değil. Ama, bu meselelerin dünya kuruldu kurulalı hiçbir sonuca bağlanamadan tartışılıp durduğunu siz de kabul ettiğinize göre, sorarım size bunları daha fazla tartışmakta ne yarar var?

---

1. Fransızca yazılışıyle **originel.** Diderot, «aslî, ilk» anlamına gelen bu kelime ile; «taklide dayanmıyan ve örnek oluşturan şey» anlamına gelen orijinal (original) arasında bir kelime oyunu yapıyor. İlk günah (le péché originel) Adem'le Havva'nın cennetten kovulmalarına yol açan günahtır. (Çev.)

DİDEROT. — Ha! bakın, şimdi çok güzel bir lâf ettiniz Abbé'ciğim. Boş yere vakit harcıyoruz. Pascal bunu söylemişti bize : her türlü felsefî tartışma, hattâ her türlü felsefe bir saatlik bir zahmete bile değmez.

ABBÉ. — İnsansal ve dünyasal felsefeniz ; oysa...

DİDEROT. — Ha! teoloji mi? o bin kat kötüdür.

ABBÉ. — Fakat, insanoğlu içgüdüsel olarak, kaçınılmaz bir şekilde — işte temel bir nokta daha — kendinden üstün olan bir şeye doğru bakar ve daima da bakacaktır ; bir öbür dünya, öbür hayat özleyişi hiçbir zaman gönlünden çıkmıyacak, silinmiyecektir. Bundan başka, şunu da aklınızdan çıkarmayın ki, biz hıristiyanlar bir hareket üssüne sahip bulunuyoruz ; sistemli bir doktrinimiz, bir yasamız, adıyle anmamız gerekirse, bir kateşizm'imiz (1) var ; oysa, sizin böyle bir şeyiniz yok, ve olamaz da.

DİDEROT. — Vay! vay!

ABBÉ. — Yok, imkânsız ; çünkü, inkâr ve şüphe üzerine yasa kurmak ve bir kimseye bir fikri benimsetmek mümkün değildir. Yol göstermek yasa kurmak için şüphe ve itiraz götürmez bir veriler bütününe sahip olmak gerekir ; özellikle, bizi en çok ilgilendiren konularda, en sürekli ve esaslı uğraşlarımızda, aslımız, yaratılışımız, evrenin yaratılışı...

DİDEROT. — Altı günde, yedinci gün de dinlenme günü.

ABBÉ. — Bizim bir kateşizm'imiz var, gücümüz oradan geliyor.

DİDEROT. — Ve de, demin sözünü ettiğiniz törenleriniz, geçit alaylarınız, yortularınız, ilâhileriniz, org-

1. Hıristiyanlığın doğmalarını ve ahlâkını anlatan kitap, akait kitabı.

larınız, koskoca bir musikiniz, kısacası halkı çekmek, onun gözünü, gönlünü çelmek, onu bağlamak için gayet iyi tertiplenmiş bir sürü gösterileriniz var. İşte, başarılarınızın, gücünüzün sırlarından biri de bu. Avantajlarınızdan hiçbirini görmemezlikten gelmiyorum, sevgili Abbé'ciğim. Ama, bizim avantajlarımızı da inkâr etmiyelim yani, biz filozofların ; ilerlemeler, çok büyük ve inkâr edilmez ilerlemeler kaydettiğimizi belirleyelim. Geçenlerde, Grandval'de, peder Hoop bana anlattı, gözleriyle görmüş, İsviçre'nin bir köyünde, katolik papazın yokluğu, ya da hastalığı sırasında, bir protestan papazı onun görevini üstüne almış, sabahları küçük protestanlara din dersi verdikten sonra, akşamları da katolik çocuklarına kateşizm öğretiyormuş, hem de aynı yerde, yani aynı zamanda, daha doğrusu sırayla, bir katolik kilisesi, bir protestan tapınağı olan yerde.

ABBÉ. — Bu protestan papazı işi Mess âyini vermeye kadar vardırmıyordu tahmin ederim.

DİDEROT .— Henüz değil, ama zamanla o da olur. Hoşgörü yavaş yavaş her yere sokuluyor, giriyor. Katoliklerle protestanlar artık birbirlerini ateşte yakmamaya başladılar : bu da bir şeydir. Ve, hoşgörü zorunlu olarak ilgisizliğe vardığına göre, hesabıma göre hıristiyanlığın iki ya da üç yüzyıllık bir ömrü kalmıştır...

ABBÉ. — Lütfen süreyi biraz daha uzatın : *Tu es Petrus, et super hanc petram...*

DİDEROT. — Yazık ki, bu dünyada hiçbir şey sonsuza kadar sürmüyor, sayın Abbé. Montesquieu size çok çok beş yüz yıl daha ömür tanıyor ; bir buçuk yüzyıl önce ölmüş olan İskoçyalı Jean Craig bin üç yüz elli yıllık bir ömür bağışlamıştı size ; bense o kadar cömert değilim, size ancak iki, üç yüz yıl bahşediyorum. Belki ben yanılıyorum ve siz daha fazlasına lâyıksınız. Fakat, şurası kesin ki, şu yeryuvarlağımızın üstünde her şey bir halden başka bir hale girmekte, değişmekte,

her şey solmakta, yıpranmakta, sönmekte, devrilip yok olmaktadır. Her şey için ortak yasadır bu, ve siz de bütün kerametlerinize, bütün *Tu es Petrus*'unuza rağmen bu yasanın hükmünden kurtulamıyacaksınız. Zaten az mı tekerlendiniz şimdiye kadar! Hani nerde kaldı papalarınızın ve onların nufuz ve hakimiyetlerinin sizi dünyanın efendisi yaptığı zamanlar! Ve sizden önce Jupiter, bütün çevresiyle, Olimpos'un tepesinde saltanat sürmemiş miydi? Hem de öylesine saltanat sürmüştü ve öylesine güçlü idi ki, Trente Konsili toplandığı sırada, yani çok değil bundan iki yüz yıl önce, iki bilgin bunu belirtmekten, hem de Trente'de belirtmekten, kendilerini alamamış ve ona şöyle dert yanmışlardı : «Onlar içerde istedikleri kadar dil döküp çaba harcasınlar... Biz, eninde sonunda senin dinine dönmek zorunda kalacağız. Evet, Jupiter, biz sana iman ediyoruz! Sen de tekrar tahtına oturduğun, yeniden saltanat sürmeye başladığın zaman bizleri unutma! Hatırla Jupiter, lûtfedip hatırla, senin sadık kulların olarak kaldığımızı!»

ABBÉ. — Birtakım hayalperestler! meczuplar!

DİDEROT. — Öyle muhakkak! Ama, hayalperestlikten, meczupluktan yana sizin ve sizinkilerin üstüne çıkacak yoktur doğrusu, sayın Abbé! Kilise sizin aziz Petrus'tan bu yana nasıl kılıktan kılığa girdiğini, başlangıçtaki haliyle bugünkü hali arasında ne büyük farklar olduğunu size hatırlatmama gerek yok sanırım. Aziz Petrus'un kendisi bile onu tanıyamazdı, bunu siz de benim kadar bilirsiniz. Ve yine bilirsiniz ki, sizin gücünüzü oluşturan şu yasa, ya da kateşizm olmadık şeylerden dokunmuş bir kumaştır, evet olmadık şeylerden, yalan dolandan, ve...

ABBÉ. — Neden isterseniz ondan olsun, aziz filozofum. Ama yine de bu kumaş baştan sona taş gibi duruyor ; sapasağlam bir bütün oluşturuyor...

DİDEROT. — Sapasağlam demek!

ABBÉ. — Geniş kütle için her şeyi karşılıyor, her şeye yetiyor ; oysa, siz ansiklopedici baylar, insan zihnini kurcalayan büyük soruların hiçbirine karşılık vermiyor, veremiyorsunuz : «Evren nasıl yaratılmıştır? Kimin tarafından yaratılmıştır? Tanrı nedir? İnsan yeryüzünde nasıl ortaya çıkmıştır? vb.» Siz, filozoflar, ya da hiç olmazsa çoğunuz... oh! sizleri kibirle yoğurulmuş kişiler olmakla, böbürlenip şişinmekle suçlayacak değilim! Hayır, tersine «Bilmiyorum... Bilgim yok!» sözünü ağzınızdan hiç düşürmezsiniz.

DİDEROT. — Doğrudur, ben de sık sık öyle derim. Oysa, siz, Abbé efendi, tersine, hiç öyle demezsiniz ; sizler daima her şeyi bilir, hiçbir zaman hiçbir şeyden şüphe etmezsiniz.

ABBÉ. — Evet öyleyizdir!

DİDEROT. — Bilim tarafından her gün biraz daha fazla yalanlanan birtakım şeylerin doğruluğunu öne sürer durursunuz.

ABBÉ. — İnsanların bilimi!

DİDEROT. — Kötülemeyin onu : araştırmak ve tartışmak için yine ona başvuruyorsunuz. Ve onun hiç aleyhinde bulunmaması gereken biri varsa o da sizsiniz, sayın Abbé, siz ki bütün ömrünüzü kitaplarınız, el-yazmalarınız, sikkeleriniz arasında, bir sürü antik Grek ve Roma kalıntısı eşya arasında geçirirsiniz. Ansiklopediciler dediğiniz kimselerin size ne kadar değer verdiklerini de bilirsiniz.

ABBÉ. — Bilirim, Diderot, ne kadar hoşgörülü, ne kadar duygulu ve ince ruhlu olduğunuzu bilirim.

DİDEROT. — Peki öyleyse, aziz dostum, şimdi size, o derin bilginizin yanı sıra, katolik dogmalarının gerçek değerini araştıracak kadar sağduyuya da sahip bulunduğunuz, ve bu konuda sizin de benim gibi kesin bir yargıya varmış olmanız ihtimalinin zaman zaman

aklıma geldiğini söylesem bana inanır mısınız? Bunu kabul etmiyeceksiniz doğal olarak, ve içinizden beni son derece münasebetsiz bulacaksınız... Her neyse, söyler misiniz siz niçin katoliksiniz?

ABBÉ. — Nasıl! Niçin mi?

DİDEROT. — Evet!

ABBÉ. — Ama...

DİDEROT. — Bakın, ben size söyleyeyim. Bunun nedeni yalnızca — ama yalnızca! — Fransa'da doğmuş ve katolikler tarafından yetiştirilmiş, «beslenmiş» olmanızdır. Tamamen! Şimdi, dünyanın aksi yönünde bir yerlerde, örneğin Zanzibar'da, Cathay'da ya da Patagonya'da doğmuş olsaydınız ne olurdu, onu bir düşünün. Belki musevi, Luther'ci, Calvin'ci, ya da müslüman bile olmayıp, budist, Brahmanist, puta tapıcı, hayvana tapıcı, ya da bilmem neci olurdunuz! Seç seçebildiğini! Görüyorsunuz ya, aziz Abbé, bu tamamen bir yer işi, sırf bir rastlantı, bir şans.

ABBÉ. — Tam üstüne bastınız, Diderot : bir şans! Tamam! İşte ben bu şanstan yararlanmış bulunuyorum.

DİDEROT. — Mübarek olsun. Ama, benimle birlikte şunu kabul edin ki, insan için en önemli şey, onun ebedî kurtuluşu, başka bir deyişle dini, sadece tesadüfe, feleğin cilvesine bağlı bulunuyor. Ne güzel kısmet değil mi?

ABBÉ. — Ben de bunun için Tanrı'ya şükrediyorum ya...

DİDEROT. — Haklısınız, sayın Abbé! Oysa, ben, imansız, bir kısmetten yararlanmak istemiyorum... Fakat, bağışlayın beni, sorularımı hoş görün... Kendimi tutamam, bilirsiniz, aklımdan geçenleri olduğu gibi söylerim.

ABBÉ. — Ben, bütün tartışmalardan uzak yaşarım. Çalışırım, ve kendi çağdaşlarımdan çok eski Ati-

na'nın, Roma'nın, hattâ Filistin'in bilgeleriyle düşüp kalkarım.

DİDEROT. — Çalışmak, evet, tamam! işte bu ölümlü dünyada bizim kısmetimiz, görevimiz bu. Bizden sonraya, öncekine kıyasla biraz daha fazla ışık ve refah bırakmak, konduğumuz mirası daha da iyileştirmek ve arttırmak : işte kendimizi adamamız gereken iş bu olmalı. Bir de şunu ekliyeceğim : çevremize, bütün hayat yoldaşlarımıza elimizden geldiğince çok iyilik edip, onları elimizden geldiğince acıdan, kederden esirgemeli, korumalıyız. İyilik her şeyin üstündedir. Çalışmak ve iyilik etmek : İşte benim iman yasamın biricik iki maddesi budur. Alt tarafı... D'Holbach gibi beni de sonsuzluk hiç mi hiç ilgilendirmiyor. Evren ne zaman ve kimin tarafından yaratılmıştır? Ö.dükten sonra nereye gideceğiz? Ne olacağız? Sizin her şeyden önemli bulduğunuz bu sorunlar beni hiç de gözümü kapayıp rahatça uyumaktan alakoymuyor. Yüzlerce, binlerce yüzyıldan beri kimse bunları, değil çözmek, birazcık olsun aydınlatamamıştır bile. O halde!... Ben, Tanrı'ya, ruha, gelecek hayata ne inanıyorum, ne de inanmıyorum ; bu sorunları bir yana atıp şimdiki hayata sarılıyorum ; ve de, Spinoza ile birlikte, öbür dünya ve ölüm üzerinde her türlü düşünceyi yararsız, boş ve moral bozucu sayıyorum.

ABBÉ. — Ah, zavallı Diderot'cuğum! ne büyük yanılgı içindesiniz! Bizim Bourdaloue'muzun (1) da üstatça kanıtlamış olduğu gibi, asıl bilgelik, tam tersine, sürekli olarak ölümü düşünmek değil midir?

DİDEROT. — Tanrı Bourdaloue'dan razı olsun! Bana gelince, ben o kadar keskin, o kadar uzak görüşlü

1. Bourdaloue, Louis (1632-1704) : ünlü Fransız vaazcısı. On dizi halinde vaazlar yazmıştır. (Çev.)

değilim. Onun için, şu içinde yaşadığım zamanla, ne isem onunla ve görebildiğimle yetiniyor ve Yüce Varlık ile ruhun ölümsüzlüğü hakkında ne düşüneceğimi bilemiyorum diye, iki başlı, üç kollu, ya da dört bacaklı olmadığım için kahırlandığımdan daha fazla kahırlanmıyorum. Hayatı olduğu gibi alıyor, ve onu elimden geldiğince namuslu, rahat ve hoş geçirmeye bakıyorum ; ve eğer daha sonra, Styx'in (1) ötesinde bir yargıca rastlarsam — ki bunu hiç ummadığımı itiraf ederim —, onun bilgeliğine ve merhametine inancım tamdır ; bilgisizliğimden, alçak gönüllülüğümden ve açık sözlülüğümden ötürü beni cezalandırmıyacaktır. Eğer böyle yapmazsa, ona şöyle demeye hakkım olur : «Daha açık konuşmanız gerekirdi, Efendim. Muammaları çözmeyi bilemediysem kabahat benim mi? Beni gömdüğünüz karanlıklar içinde yolumu bulabilmek için önce fenerimi, tek ve biricik meşalemi, şu zayıf kandili, bana lûtfedip bağışladığınız şu zavallı küçük aklı söndürmekle işe başlamam gerektiğini nereden bilebilirdim ki?»

1. Eski Grek mitolojisinde ölüler ülkesi Hades'i yedi defa dolanan nehir. Sularında yıkanan yara almaz olurdu. (Çev.)

BİR FİLOZOF İLE LA MARÉCHALE DE... ARASINDA KONUŞMA

Bilmem, Le Maréchal de... ile görülecek nasıl bir işim vardı da bir sabah konağına gitmiştim. Kendisi konakta yoktu. Madam La Maréchale'e haber gönderdim. Alımlı bir kadındır : bir melek kadar güzel ve sofudur ; sevimlilik yüzüne resmedilmiş gibidir ; ve ayrıca yüz ifadesine tıpatıp uyan bir ses tonuna ve konuşma doğallığına sahiptir. Tuvalet masasının önünde oturuyordu. Bana bir koltuk verdiler, oturdum ve konuşmaya başladık. Söylediğim birkaç söz ona hem hakkımda bilgi, hem de şaşkınlık verdi, çünkü ona göre çok kutsal Üçlem'i (1) inkâr eden bir kimse ipten kazıktan kurtulmuşun biridir ve eninde sonunda mutlaka darağacını boylayacaktır. Bana şöyle dedi :

— Siz Mösyö Diderot değil misiniz?

DİDEROT. — Evet, madam.

LA MARÉCHALE. — Demek şu hiçbir şeye inanmayan sizsiniz?

DİDEROT. — Ta kendisi.

---

1. Üçlem : üç ayrı kişiliğin birleşerek tek bir Tanrı meydana getirmesi. Hıristiyan üçlem'i : Baba, Oğul, Kutsal Ruh.

LA MARÉCHALE. — Ama ahlâk anlayışınız tıpkı bir dindarınki gibi.

DİDEROT. — Eğer namuslu biriyse niye olmasın?

LA MARÉCHALE. — Peki, bu ahlâkı uyguluyor musunuz bari?

DİDEROT. — Elimden geldiği kadar.

LA MARÉCHALE. — Ne demek! yani hiç çalmaz, öldürmez, yağmalamaz mısınız?

DİDEROT. — Pek seyrek.

LA MARÉCHALE. — O halde, imansız olmaktan kazancınız ne?

DİDEROT. — Hiçbir şey Madam la Maréchale. İnsan, kazanç sağlamak için mi iman eder?

LA MARÉCHALE. — Bilmem ; ama, kazanç düşüncesinin ne bu, ne de öteki dünyaya ait işlere bir zararı vardır. Ben şu biçare insanoğlunun haline biraz acırım : hoş, daha iyisine de lâyık değiliz ya... Peki, şimdi siz hiç hırsızlık etmez misiniz?

DİDEROT. — Hiç, namusum üzerine yemin ederim.

LA MARÉCHALE. — Mademki ne hırsız, ne de kâtilsiniz, tutarlı bir insan olmadığınızı kabul edin bari.

DİDEROT. — Nedenmiş o?

LA MARÉCHALE. — Çünkü, bana öyle geliyor ki, öldükten sonra umacak, ya da korkacak bir şeyim olmasaydı, henüz yaşarken kendimi bazı ufak tefek zevklerden yoksun bırakmazdım. İtiraf ederim ki, Tanrı'ya çıkar bekliyerek inanıyorum.

DİDEROT. — Öyle sanıyorsunuz.

LA MARÉCHALE. — Sanmak falan değil, gerçek bu.

DİDEROT. — Peki, inançsız olsaydınız yapmakta sakınca görmiyeceğiniz şu şeylerin neler olduğunu sorabilir miyim?

LA MARÉCHALE. — Yo, hayır, rica ederim, bun-

lar benim ancak günah çıkartırken söyliyebileceğim şeylerdir.

DİDEROT. — Ben kendi hesabıma ya hep, ya hiç diyorum.

LA MARÉCHALE. — Sefillerin başvurabilecekleri bir çaredir o.

DİDEROT. — Tefecilik yapmamı daha mı iyi bulurdunuz?

LA MARÉCHALE. — Elbette. İnsan, Tanrı'ya istediği kadar tefecilik yapabilir, nasıl olsa o iflâs etmez. Bunun hoş bir şey olmadığını biliyorum, ama ne çıkar? Amaç hileyle, ya da zorla cenneti elde etmek olduğuna göre, her şeyi hesaba katmak, hiçbir kazancı ihmal etmemek gerekir. Ama heyhat! ne yaparsak yapalım, yatırımımız beklediğimiz kârın yanında daima pek süflî kalacaktır. Peki, siz hiçbir şey beklemiyor musunuz kuzum?

DİDEROT. — Hiç.

LA MARÉCHALE. — Hazin şey. Bu durumda, kabul edin ki, ya çok kötü, ya da çok delisiniz.

DİDEROT. — Doğrusu, hangisinden olduğumu bilemiyorum. Madam la Maréchale.

LA MARÉCHALE. — Öyle ya, eğer deli değilse, bir zındığın iyi olması için ne gibi bir neden var? Pek isterdim bilmeyi.

DİDEROT. — Şimdi size söyliyeceğim.

LA MARÉCHALE. — Beni minnettar edersiniz.

DİDEROT. — İnsanın iyilik yapmaktan büyük bir haz duyacak kadar iyi yaratılışlı olabileceğine ihtimal vermez misiniz?

LA MARÉCHALE. — Veririm.

DİDEROT. — İyilik yapmaya olan doğal eğilimini güçlendiren mükemmel bir eğitim almış olabileceğine?

LA MARÉCHALE. — Elbette.

DİDEROT. — Ve daha ileri bir yaşta, deneyiminin

her hal ve kârda, bu dünyada mutlu olmak için namuslu bir insan olmanın edepsizin biri olmaktan daha iyi olduğuna bizi inandırmış bulunabileceğine?

LA MARÉCHALE. — Evet, şüphesiz ; ama, şer kuvvetleri tutkularla el ele verip insanı kötülüğe doğru sürüklerken nasıl namuslu olunur?

DİDEROT. — Tutarsız olunarak ; zaten, tutarsızlıktan daha yaygın bir hal var mı ki?

LA MARÉCHALE. — Heyhat! ne yazık ki yok : hem dine inanır, hem de her Allahın günü sanki inanmıyormuşuz gibi davranır dururuz.

DİDEROT. — Ve inanmadığımız halde de, aşağı yukarı, inananlar gibi davranırız.

LA MARÉCHALE. — Bereket versin ki öyle ; ama, iyilik etmek için fazladan bir nedenin, yani dinin bulunmasında, ve kötülük etmek için de bir nedenin daha, yani dinsizliğin eksik olmasında ne gibi bir sakınca olabilir?

DİDEROT. — Eğer din iyilik yapmak için, dinsizlik de kötülük yapmak için yeter bir neden olsaydı, hiçbir sakınca olmazdı elbette.

LA MARÉCHALE. — Bunda şüphe edecek ne var ki? Din fikri, bu fesada uğramış kötü insan doğasını dizginleyip durmuyor mu ; ve dinsizlik de onu korkudan kurtararak kötülüğüyle başbaşa bırakmıyor mu?

DİDEROT. — Madam la Maréchale, bu konu aramızda uzun bir tartışmaya yol açacak.

LA MARÉCHALE. — Ne zararı var? Nasıl olsa, Maréchal erken dönmiyecek ; hem ahbaplarımızı çekiştireceğimize ciddî şeylerden söz etmemiz daha iyi olur.

DİDEROT. — Konuyu biraz geriden ele almam gerekecek.

LA MARÉCHALE. — İstediğiniz kadar geriden alabilirsiniz, yeter ki sizi anlayabileyim.

DİDEROT. — Eğer anlamazsanız, kabahat benim demektir.

LA MARÉCHALE. — Kibarca bir söz ; ama şunu bilmelisiniz ki, ben ne dua kitabımdan başka bir şey okudum, ne de Incil'in dediklerini yapmaktan ve çocuk doğurmaktan başka bir işle uğraştım.

DİDEROT. — Bunlar sizin büyük bir ustalıkla yerine getirdiğiniz iki görev, değil mi?

LA MARÉCHALE. — Evet, çocuk konusunda öyle : altı çocuk dünyaya getirdim, yedincisi de yolda ; hadi başlayın bakalım.

DİDEROT. — Madam la Maréchale, bu dünyada hiç zararı olmayan bir iyilik var mıdır?

LA MARÉCHALE. — Hiç yoktur.

DİDEROT. — Peki, ya hiç yararı olmayan bir kötülük?

LA MARÉCHALE. — O da hiç yoktur.

DİDEROT. — Peki, kötülük ya da iyilik dediğiniz şey nedir?

LA MARÉCHALE. — Kötülük, yararından çok zararı olan şey ; iyilik de, tersine, zararından çok yararı olan şeydir.

DİDEROT. — Madam La Maréchale iyilik ve kötülük hakkında yaptıkları bu tanımları lütfen hatırlarında tutarlar mı?

LA MARÉCHALE. — Olur, tutarım. Kuzum, siz buna tanım mı diyorsunuz?

DİDEROT. — Evet.

LA MARÉCHALE. — Demek, şimdi bu felsefe?

DİDEROT. — Hem de en âlâsından.

LA MARÉCHALE. — Ben felsefe yaptım!

DİDEROT. — Böylece, siz dinin zararından çok yararı olduğuna inanıyor, ve bunun için de onu bir iyilik sayıyorsunuz.

LA MARÉCHALE. — Evet.

DİDEROT. — Bence, kahyanızın Paskalya yortusu arifesinde, yortu ertesine göre sizden biraz daha az şey çaldığı, ve böylece dinin arasıra birçok küçük kötülükleri önleyip, birçok küçük iyiliklere yol açtığı kesindir.

LA MARÉCHALE. — Damlaya damlaya göl olur.

DİDEROT. — Ama, dinin geçmişte yol açtığı ve gelecekte yol açacağı korkunç felâketlerin bu pespaye yararlarla yeterince dengelenebileceğine inanıyor musunuz? Onun, uluslar arasında yaratıp sürdürdüğü müthiş antipatiyi bir düşünün. Bir tek müslüman yoktur ki, hoşgörüsüzlükte hiç de kendisinden geri kalmayan hıristiyanları tümüyle kılıçtan geçirirken Allah'ın ve onun kutsal Peygamber'inin hoşuna gidecek bir iş başardığını düşünmesin. Dinin, bir ülkenin içinde nadiren kan dökülmeksizin giderilebilen bölünmeler yaratıp sürdürdüğünü bir düşünün. Kendi tarihimiz bize bunun çok yakın ve çok feci örneklerini vermektedir. Yine dinin, toplumda yurttaşlar, ailede hısımlar arasında son derece güçlü, son derece kalıcı kinler yaratıp sürdürdüğünü bir düşünün. İsa, kocayı karısından, anayı çocuklarından, erkek kardeşi kızkardeşinden, dostu dosttan ayırmaya geldiğini söylemişti. Bu söylediği fazlasıyle çıktı.

LA MARÉCHALE. — Bunlar birtakım aşırılıklar, yoksa işin esası değil.

DİDEROT. — Eğer aşırılıkları bir şeyin kendisinden ayırmaya imkân yoksa, bunlar o şeyin esası demektir.

LA MARÉCHALE. — Peki, bu aşırılıkların aslâ giderilemiyeceğini nasıl kanıtlarsınız bana?

DİDEROT. — Gayet kolay. Söyleyin bana : insan soyunu felâkete uğratmayı aklına koymuş bir insanlık düşmanı, insanların üzerinde hiçbir zaman anlaşamıyacakları ve kendi hayatlarından daha çok değer ve-

recekleri, ne idüğü anlaşılmaz bir Varlık inancı icat etmekten daha amacına uygun bir şey yapabilir miydi? İmdi, bir Tanrı kavramından alabildiğine anlaşılmaz olmak'la, alabildiğine değerli olma'yı ayırmak mümkün müdür?

LA MARÉCHALE. — Değildir.

DİDEROT. — Öyleyse sonucu siz çıkarın.

LA MARÉCHALE. — Şu sonucu çıkarıyorum ki, bu fikir, delilerin kafasında bazı ürünler vermekten geri kalamıyacak bir fikirdir.

DİDEROT. — Ve şunu da ekleyin : deliler daima çoğunlukta olmuşlardır, ve bundan sonra da çoğunlukta olacaklardır ; ve en tehlikeli deliler de dinin yarattıklarıdır ki, toplum fesatçıları fırsat düştüğünde bunlardan yararlanmasını çok iyi bilirler.

LA MARÉCHALE. — Fakat, yasaların hışmından sıyrılan bazı kötü davranışlardan insanları korkutup uzaklaştıracak bir şeye gerek vardır ; eğer dini yıkacak olursanız yerine neyi koyacaksınız?

DİDEROT. — Yerine hiçbir şey koymasam bile, hiç olmazsa korkunç bir bâtıl inanış eksilmiş olur. Kaldı ki, hiçbir yüzyılda ve hiçbir ulusta dinî fikirler ulusal ahlâk ve âdetlerin temeli olmamıştır. Yeryüzünün en namuslu insanları olan şu eski Yunanlılarla eski Romalıların tapındıkları tanrılar alabildiğine ahlâksız bir güruhtu : bir Jupiter diri diri yakılmaya, bir Venus Hopital'e atılmaya, bir Merkür Bicêtre'e (1) tıkılmaya lâyık şeylerdi.

LA MARÉCHALE. — Öyleyse, size göre hıristiyan olmamızla putatapar olmamız arasında bir fark yok

1. Paris'te kötü kızları Hôpital'e serserileri de Bicetre'e hapsederlerdi.

mu? Ne putatapar olmakla daha değersiz, ne de hıristiyan olmakla daha değerli oluruz, öyle mi?

DİDEROT. — Valla, ben şu kanıdayım ki, ne onu, ne bunu olsak biraz daha neşeli olurduk.

LA MARÉCHALE. — Böyle şey olmaz.

DİDEROT. — Ama, Madam la Maréchale, yeryüzünde hıristiyan var mı? Ben hiç görmedim.

LA MARÉCHALE. — Siz, bunu bana mı söylüyorsunuz?

DİDEROT. — Hayır, Madam, size söylemiyorum ; yakınlarımdan sizin gibi namuslu ve dindar bir kadına, kendisini sizin gibi dünyanın en katıksız inancıyla hıristiya sayan bir kadına söylüyorum.

LA MARÉCHALE. — Peki, yanıldığını gösterdiniz mi ona?

DİDEROT. — Hemencecik.

LA MARÉCHALE. — Nasıl yaptınız bunu?

DİDEROT. — Bir Yeni Ahit kitabını açtım ; onun bunu çok kulandığı belliydi, çünkü kitap hayli yıpranmıştı. Dağdaki Vaaz'ı okuyarak her fıkrasında ona sordum : «Bunu yapar mısınız? ya bunu? peki bunu?» Daha ileri gittim. Güzel kadındır, çok ağır başlı ve sofu olmakla birlikte güzelliğinin de farkındadır : bembeyaz bir teni vardır ; gerçi bu küçük avantaja fazla bel bağlamaz, ama övülmesine de kızmaz ; göğsü alabildiğine güzeldir, ve kendisi çok alçak gönüllü olduğu halde bunun farkedilmesinden hoşlanır.

LA MARÉCHALE. — Yeter ki, bunu yalnızca kendisi ve kocası bilsin.

DİDEROT. — Sanırım kocası bunu herkesten iyi biliyordur ; ama, koyu hıristiyan geçinen bir kadın için bu kadarı elvermez. Ona şöyle dedim : «İncil'de, komşusunun karısına aç gözle bakan kişi, kalbinde zina işlemiş olur, diye yazmaz mı?»

LA MARÉCHALE. — Evet, diye yanıt verdi, değil mi?

DİDEROT. — Ona dedim ki : «Peki, kalben işlenen zina, daha iyi kotarılmış bir zina kadar insanı lânetli kılmaz mı?»

LA MARÉCHALE. — Yine evet dedi herhalde?

DİDEROT. — Ona dedim ki : «Eğer erkek, kalbinin içinde işlediği zinadan ötürü lânete uğrarsa, kendisine yaklaşan herkesi bu günahı işlemeye davet eden kadının hali nice olur?» Bu son soru onu adamakıllı bocalattı.

LA MARÉCHALE. — Anlıyorum ; çünkü, sahip olduğu bu alabildiğine güzel göğsü gerektiği gibi örtmüyordu.

DİDEROT. — Doğru. Bana, *bunun bir alışkanlık sorunu olduğunu* söyledi, — sanki hıristiyan olmak ya da olmamak bir alışkanlık sorunu değilmiş gibi ; *insanın gülünç olacak şekilde giyinmemesi gerektiğini* söyledi, — sanki zavallı bir küçük gülünçlüğün onun ve komşusunun ebedî lânetlenişiyle kıyaslanması mümkünmüş gibi ; *giyim kuşamını terzisinin eline bırakmış olduğunu* söyledi, — sanki dininden vazgeçmektense terzisini değiştirmek daha iyi değilmiş gibi ; *kocasının böyle istediğini* söyledi, — sanki bir koca karısından terbiye kurallarını ve görevini unutmasını isteyecek kadar düşüncesiz olabilir, ve bir hakikî hıristiyan kadının acayip huylu bir kocaya itaati, Tanrı'sının buyruğunu dinlemiyecek, Kurtarıcı'sının tehditlerini umursamıyacak kadar ileri vardırabilirmiş gibi.

LA MARÉCHALE. — Bütün bu çocukca sözleri daha baştan biliyordum ; sizin o komşu kadın gibi ben de söyleyebilirdim belki onları size, ama o zaman o da ben de kötü niyetli olurduk. Peki, sizin bu yergilerinizden sonra nasıl bir tutum aldı komşunuz?

DİDEROT. — Bu konuşmadan sonraki gün, bir yor-

tu günüydü. Ben, oturduğum kata çıkarken, güzel sofu komşum da, âyine gitmek üzere, dairesinden çıkmış aşağı iniyordu.

LA MARÉCHALE. — Her zamanki gibi mi giyinmişti?

DİDEROT. — Her zamanki gibi. Gülümsedim, o da gülümsedi ve hiç konuş.. ıdan birbirimizin yanından geçip gittik. Düşünün bu Madam la Maréchale, namuslu bir kadın! bir hıristiyan! bir sofu! Bu ve buna benzer, iyi niyetli, yüz binlerce başka örnekten sonra, dinin ahlâk ve âdetler üzerinde gerçekten etkili olduğunu nasıl kabul edebilirim? Hemen hiç etkisi yoktur, bereket versin.

LA MARÉCHALE. — Ne demek, bereket versin!

DİDEROT. — Evet, Madam, öyle : eğer, yirmi bin Paris'li akıllarına esip de davranışlarını harfi harfine dağdaki Vaaz'a uydurmaya kalksalardı...

LA MARÉCHALE. — Eh, ne yapalım, bir miktar güzel göğüs daha kapanırdı!

DİDEROT. — Ve deliler o kadar çoğalırdı ki, polis müdürü ne yapacağını şaşırırdı, çünkü tımarhanelerimiz yetersiz kalırdı. Vahyedilmiş kitaplarda iki türlü ahlâk vardır : biri genel, bütün uluslar, bütün dinler için ortak olup az çok uyulan ahlâktır ; öbürü ise, her ulus için, her din için ayrı olan, inanılan, tapınaklarda vaaz edilen ve evlerde öğütlenen ahlâktır ki, hiç kimse ona uymaz.

LA MARÉCHALE. — Neden ileri geliyor bu acayiplik?

DİDEROT — Bir kavmi, bazı hayalcilerin kendi karakterlerine göre şekillendirdikleri bir kurala boyun eğmeye zorlamanın imkânsızlığından. Din kuralları da, tıpkı hepsi zamanla gevşeyip çözülen manastır kuralları gibidir : sonunda bizleri kendi yasalarının hük-

müne boyun eğdiren doğanın sürekli baskısına karşı direnmesi imkânsız birtakım delilikler. Onun için, öyle yapın ki, tek tek kişilerin iyiliği kamunun iyiliğine sımsıkı bağlansın ve bir vatandaş kendi kendisine zarar vermeden topluma hemen hiç zarar veremez olsun; hem kötülüğün hak ettiği cezayı bulmasını, hem de erdemin lâyık olduğu ödülü görmesini sağlayınız ; değerli bir insanı, toplumsal durumu ne olursa olsun, hiçbir din farkı gözetmeksizin, devletin en yüksek mevkilerine gelsin bırakınız ; ve düzeltilmesi imkânsız bir sapık yaratılışın etkisiyle erdem dışına sürüklenen bir avuç insana olduğu kadar, öteki şer adamlarına da güvenmeyiniz. Günah çok yakın, cehennemse çok uzaktır, Madam la Maréchale : ancak çoluk çocuk üzerinde etkili olabilen, kefaret ödeme kolaylığıyle suça teşvik eden, insana yapılan hakaretin suçlusunu Tanrı'dan af dilemeye yollayan, doğal ve ahlakî görevlerin düzenini birtakım uydurma görevlere bağlı kılıp onu aşağılayan acayip bir fikirler sisteminden akıllı uslu bir yasa koyucuya yaraşır hiçbir şey beklemeyiniz.

LA MARÉCHALE. — Ne dediğinizi anlamıyorum.

DİDEROT. — Açıklıyayım ; ama, sanırım Mösyö le Maréchal'in arabası geldi ; hem de tam vaktinde, çünkü böylece beni budalaca bir şey söylemekten alakoymuş oluyor.

LA MARÉCHALE. — Kuzum söyleyin şu budalaca şeyinizi nasıl olsa duyacak değilim, çünkü âdetimdir, ben yalnız işime gelen şeyleri duyarım.

Yanına yaklaştım ve kulağına yavaşçacık dedim ki : Madam la Maréchale, kilisenizin papazına sorun bakalım «Şu iki suçtan hangisi daha korkunçtur acaba : kutsal bir kaba işemek mi, yoksa namuslu bir kadının şerefine leke sürmek mi?» Papaz birinci suçu duyar duymaz dehşetle ürperip, dine hakaret diye feryadı basacak ; dine hakareti ateşle cezalandırırken, if-

tira'yı şöyle üstün körü ele alan medenî kanun ise, büsbütün fikirleri bulandırıp, zihinleri ifsat edecektir.

LA MARÉCHALE. — Öyle kadınlar bilirim ki, cuma günleri orucum bozulacak diye ödleri koparken, beri yandan... az kalsın, ben de budalaca bir şey söyliyecektim. — Evet, devam edin.

DİDEROT. — Ama, Madam, M. le Maréchal ile mutlaka konuşmam gerek.

LA MARÉCHALE. — Bir dakika daha, sonra beraberce onu görmeye gideriz. Size ne yanıt vereceğimi bilemiyorum, ama beni ikna etmiş de değilsiniz.

DİDEROT. — Niyetim sizi ikna etmek değil zaten. Din de tıpkı evlilik gibidir. Birçoklarını mutsuz eden evlilik size ve M. le Maréchal'e mutluluk getirmiş : ikiniz de evlenmekle çok iyi etmişsiniz. Bunca insanı kötü etmiş olan, hâlâ da eden ve ilerde de edecek olan din sizi daha iyi yapmış : dindarlığınızı korumakla iyi ediyorsunuz. Yambaşınızda, başınızın üstünde, sizin yeryüzünde attığınız her adımı gören bir büyük ve kudretli Varlık'ın bulunduğunu düşünmek hoşunuza gidiyor ve bu fikir adımlarınızı güçlendiriyor. Düşüncelerinizin bu kudretli koruyucusundan, davranışlarınızın bu yüce seyircisinden ve modelinden yararlanmıya devam ediniz, Madam.

LA MARÉCHALE. — Gördüğüm kadarıyle, başkalarını kendi fikrinize kazanmak merakı yok sizde!

DİDEROT. — Aslâ.

LA MARÉCHALE. — Sizi daha çok takdir ettim öyleyse.

DİDEROT. — Kimsenin dilediği gibi düşünmesine karışmam, yeter ki beni de dilediğimce düşünmekte serbest bıraksınlar. Hem sonra, bu gibi önyargılardan kendilerini kurtarabilecek güçte olan insanların ders almaya hiç de ihtiyaçları yoktur.

LA MARÉCHALE. — İnsanoğlunun bâtıl inanışlardan vazgeçebileceğine inanıyor musunuz?

DİDEROT. — Cahil ve korkak kaldığı sürece, hayır.

LA MARÉCHALE. — Demek, bir bâtıl inancın yerine başka bir bâtıl inanç, ha bizimkisi, ha bir başkası.

DİDEROT. — Sanmıyorum.

LA MARÉCHALE. — Bana doğru söyleyin, öldükten sonra bir hiç olmak sizi hiç ürkütmüyor mu?

DİDEROT. — Var olmayı tercih ederdim ; ama beni bir defa nedensiz yere mutsuzlaştırmış olan bir varlığı niçin ikinci defa da aynı işi yapmaktan zevk almıyacağını bilemiyorum.

LA MARÉCHALE. — Bu sakıncaya rağmen, bir gelecek hayat umudu size hoş ve teselli verici geliyorsa, onu ne diye içimizden söküp atmalı?

DİDEROT. — Benim böyle bir umudum yok, çünkü bu arzu hiç de boşluğunu gözümden gizlemiyor ; ama, kimsenin içinden de bu umudu söküp atmaya kalkışmam. Eğer göz olmadan da görülebileceğine, kulak olmadan da işitilebileceğine, kafa olmadan da düşünülebileceğine, kalp olmadan da sevilebileceğine, duyular olmadan da duyulabileceğine, hiçbir yerde olmadan da var olunabileceğine, yaygınlıksız ve yersiz, mekânsız bir şey olunabileceğine inanılabilirse ben de bu umuda inanırım.

LA MARÉCHALE. — Peki, ya bu evren, onu kim yaptı?

DİDEROT. — Ben de size sorayım.

LA MARÉCHALE. — Tanrı.

DİDEROT. — Peki, Tanrı nedir?

LA MARÉCHALE. — Bir ruh.

DİDEROT. — Ruh maddeyi yapabildiğine göre, madde niçin ruhu yapamasın?

LA MARÉCHALE. — Neden yapacakmış?

DİDEROT. — Her gün yapıp durduğunu görüyorum

da ondan. Hayvanların da ruhları olduğuna inanır mısınız?

LA MARÉCHALE. — Elbette inanırım.

DİDEROT. — Öyleyse, söyler misiniz bana, örneğin, bir Peru yılanı bir iki yıl süreyle kurutulduğunda, ruhu ne oluyor?

LA MARÉCHALE. — Ne olursa olsun, bana ne?

DİDEROT. — Madam la Maréchale bu fümelenmiş, kurutulmuş yılanın yeniden dirildiğini hayata döndüğünü bilmedikleri için böyle söylüyorlar.

LA MARÉCHALE. — İnanmam buna.

DİDEROT. — Ama, bunu söyleyen pek uzman bir kişi.

LA MARÉCHALE. — Sizin uzman kişiniz yalan söylemiş.

DİDEROT. — Ya doğru söylemişse?

LA MARÉCHALE. — Hayvanların makina olmalarını tercih ederdim.

DİDEROT. — Ve insan da, ötekilerden biraz daha mükemmel bir hayvan olduğuna göre... Ama, M. le Maréchal...

LA MARÉCHALE. — Bir sorucuk daha, bu son : Zındıklığınıza rağmen içiniz rahat mı?

DİDEROT. — Daha rahatı can sağlığı.

LA MARÉCHALE. — Ama, ya yanılıyorsanız?

DİDEROT. — Ne olurmuş yanılırsam?

LA MARÉCHALE. — Yanlış sandığınız şeylerin hepsi doğru olur ve siz lânete uğrarsınız. Çok korkunç bir şeydir lânete uğramak Mösyö Diderot ; sonsuza kadar cayır cayır yanmak az bir şey değil.

DİDEROT. — La Fontaine bizim o ateşin içinde tıpkı sudaki balık gibi olacağımız kanısındaydı.

LA MARÉCHALE. — Evet, evet ; ama, sizin La Fontaine'iniz son anda aklını başına topladı ; sizi de görürüm o zaman.

DİDEROT. — Aklımın yerinde olmadığı bir zaman için bir şey söyliyemem ; ama, ölümüm, can çekişme sırasında bile insanın aklına dokunmayan bir hastalıktan olursa, o beni görmek istediğiniz anda da, şimdi şu gördüğünüz andakinden daha az sağlıklı düşünüyor olmıyacağım.

LA MARÉCHALE. — Bu pervasızlık karşısında ne diyeceğimi bilemiyorum.

DİDEROT. — En gizli düşüncelerimizi bile tartan ve en doğru insanın bile, eğer hafif gelmek korkusu gibi kibirli bir yanı varsa, terazisinde suçlu çıkacağı bir Yargıç'ın varlığına inanan ölüm halindeki bir insanı ben daha da pervasız bulurum. Hele bu ölüm halindeki insan, eğer yok olmak ya da böyle bir mahkemenin karşısına çıkmak şıklarından birini seçmekte serbest olur da bu serbestliğini birinci şıkkı seçmekte kullanırsa, — aziz Bruno'nun yoldaşı kadar akılsız, ya da Bohola kadar kerametine olan inancından başı dönmüş olmamak şartiyle, — pervasızlığı beni büsbütün hayrete düşürürdü.

LA MARÉCHALE. — Aziz Bruno'nun yoldaşının hikâyesini okumuştum, ama şu Bohola'dan söz edildiğini hiç duymadım.

DİDEROT. — Litvanya'daki Pinsk kolejinden bir cizvit rahibidir. Ölürken içi para dolu bir çekmeceyle, kendi eliyle yazıp imzaladığı bir pusula bırakmış.

LA MARÉCHALE. — Ne yazılıymış pusulada?

DİDEROT. — Pusula da şunlar yazılıymış «Bu çekmeceyi kendisine emanet ettiğim sevgili tarikat kardeşimden onu ancak ben mucizeler göstermeye başladığım zaman açmasını rica ediyorum. İçindeki para, azizler sırasına konulmam için açılacak dâvanın giderlerine kullanılacaktır. Çekmeceye ayrıca keramet ve meziyetlerimi doğrulayan bazı hakikî anılar da koy-

dum. Bunlar, benim hayatımı yazacak olanların işine yarayabilir.»

LA MARÉCHALE. — İnsanı kahkahadan katıltacak bir şey.

DİDEROT. — Benim için öyle, Madam la Maréchale ; ama sizin için? Tanrınız şakaya gelmez.

LA MARÉCHALE. — Haklısınız.

DİDEROT. — Madam la Maréchale! Sizin yasanıza karşı, insan kolayca ağır bir günah işleyebilir.

LA MARÉCHALE. — Öyle.

DİDEROT. — Akıbetinizi belirleyecek adalet çok katı.

LA MARÉCHALE. — Doğru.

DİDEROT. — Ve de, dininiz ulularının, Tanrı'nın seçkin kullarının sayısı hakkında söylediklerine bakarsanız, bu hiç de fazla değil.

LA MARÉCHALE. — Oh! jansenist olmadığım için, madalyonun yalnızca teselli edici yanını görüyorum ; İsa'nın kanı büyük bir alanı gözlerimden saklıyor, yoksa oğlunu ölüme terketmeyen Şeytan'ın buna rağmen daha iyi bir kısmete konması bana pek garip gelecekti.

DİDEROT. — Sokrates'i, Phocion'u, Aristides'i, Caton'u. Trajan'ı, Markus Aurelius'u lânetliklerden mi sayıyorsunuz?

LA MARÉCHALE. — Hadi canım! böyle düşünmek için insanın vahşi bir hayvan olması gerek. Aziz Pavlus, herkesin kendi yaşadığı devrin yasasına göre yargılanacağını söylüyor. Aziz Pavlus'un hakkı var.

DİDEROT. — Peki, zındık hangi yasaya göre yargılanacak?

LA MARÉCHALE. — Sizin durumunuz biraz farklı. Siz, kendilerini aydınlatan ışığa gözlerini kapayan, ve kendilerine seslenen hakikatin sesini duymamak için

kulaklarını tıkayan lânetli Coraza'în ve Betza'îda ahalisindensiniz.

DİDEROT. — Madam La Maréchale, eğer inanmak, ya da inanmamak ellerinde idiyse, bu Corazaîn'lilerle Betzaïda'lılar yeryüzünde eşi görülmedik insanlardı demektir.

LA MARÉCHALE. — Gözlerinin önünde öyle mucizeler olmuştu ki, bunlar Sur'da, ya da Sayda'da olsa, insanlar kefaret ödeme yarışına çıkarlardı.

DİDEROT. — Çünkü, Sur'un, Sayda'nın ahalisi aklı başında insanlardı ; Corazaîn'in, Betzaïda'nın ahalisi ise bir sürü budaladan başka bir şey değildiler. İyi ama, bu budalaları yaratanın, onları budala oldukları için cezalandırması mı gerekir? Az önce size tarihsel bir olay anlatmıştım, şimdi de bir hikâye anlatmak istiyorum.

LA MARÉCHALE. — Anlatın bakalım hikâyenizi.

DİDEROT. — Genç bir Meksikalı... Ama, M. le Maréchal?

LA MARÉCHALE. — Şimdi birisini gönderip ziyaretçi kabul edip edemiyeceğini öğrenirim. Evet, sizin genç Meksikalı.

DİDEROT. — Bir gün çalışmaktan usanıp deniz kıyısında gezintiye çıkmış. Gezinirken, bir ucu suda, öbür ucu kıyıda duran bir tahta görmüş. Tahtanın üstüne oturmuş ve gözlerini önünde uzanıp giden engin alana dikerek kendi kendine şöyle demiş «Büyükannemin anlatıp durduğu şu hikâye kadar yanlış şey olamaz : bilmem hangi zamanda, bilmem hangi insanlar, denizlerimizin ötesindeki bilmem hangi ülkeden gelip burada karaya çıkmışlar. Sağduyu diye bir şey yok : denizin gökle birleştiğini görmüyor muyum sanki? ve sonra, duyularımın tanıklığına inanmayıp, ne zaman geçtiği bilinmeyen, herkesin keyfine göre kılıktan kılı-

ğa soktuğu, ve uğrunda birbirinin saçını başını yolup gözlerini oyduğu, saçma sapan olaylardan ibaret eski bir masala mı inanayım?» O, böyle düşünürken, dalgalanan sular da onu tahtasının üstünde tıpkı bir beşikteymiş gibi sallayıp duruyormuş. Sonunda delikanlımız uyuyakalmış. O uyurken, rüzgâr artmış, dalgalar onun, üzerine uzandığı tahtayı kaldırıp yüzdürmüşler ve böylece bizim toy düşünür denize açılmış.

LA MARÉCHALE. — Eyvah! bu tıpkı bizim durumumuza benziyor : biz de, birer tahtanın üstündeyiz, rüzgâr esiyor ve dalgalar bizleri sürüklüyor.

DİDEROT. — Delikanlı uyandığında karadan bir hayli uzakta bulunuyormuş. Kendisini böyle denizin ortasında bulur da kim şaşmaz? bizim Meksikalı şaşıp kalmış. Kim bundan daha fazla şaşabilir? az önce üzerinde gezindiği kıyının gözden kaybolup denizin dört bir yanda gökyüzüyle birleştiğini gören kimse, yani yine bizim Meksikalı. O zaman, delikanlımız aldanmış olabileceğini, ve eğer rüzgâr hep aynı yönden eserse sonunda belki büyükannesinin sık sık sözünü ettiği kıyıya ve orada oturanlara ulaşabileceğini düşünmüş.

LA MARÉCHALE. — Ya duyduğu korku, ondan hiç sözetmiyorsunuz :

DİDEROT. — Hiç korku duymamış. Şöyle diyormuş kendi kendine : «Bir kere karaya ayak bastıktan sonra, gerisinin ne önemi var? Budalaca düşündüm, tamam ; ama, kendime karşı içten davrandım ve bundan başka bir şey de istenemez benden : eğer akıllı olmak bir erdem değilse, akılsız olmak da bir suç değildir.» Bu arada, rüzgâr esmekte devam ediyor, adamla tahtası sularda yol alıp duruyorlarmış. Sonunda, bilinmeyen kıyı gözükmeye başlamış ; adam oraya varmış ve işte artık oradaymış.

LA MARÉCHALE. — Biz de bir gün sizinle orada karşılaşacağız, Mösyö Diderot.,

DİDEROT. — Dilerim ki öyle olsun Madam la Maréchale : nerede olursa olsun iltifatlarınıza mazhar olmaya çalışmaktan büyük kıvanç duyacağım. Delikanlı, tahtasından ayrılıp ayağını kumsala bastığı an yanıbaşında fevkalâde saygıdeğer bir ihtiyarın belirdiğini görmüş. Ona, nerede olduğunu ve kiminle konuşmak şerefine erdiğini sormuş : «Ben bu ülkenin hükümdarıyım», diye karşılık vermiş İhtiyar. Delikanlı hemen yerlere kapanmış. «Ayağa kalk, demiş İhtiyar. Sen benim varlığımı inkâr etmiştin, değil mi? — Doğru, etmiştim. — Ülkemin varlığını da inkâr etmiştin, değil mi? — Doğru, etmiştim. — Seni bağışlıyorum, çünkü ben kalplerin içini gören'im, senin kalbinin içindekileri de gördüm ve anladım ki sen iyi niyetlisin ; ama, geri kalan düşüncelerin ve davranışların aynı şekilde mâsum değil.» Bunu söyledikten sonra, İhtiyar onu kulağından tutup hayatında yaptığı bütün hatâları ona bir bir hatırlatmış. Her hatâsı hatırlatıldığında genç Meksikalı yumruklarıyla göğsünü dövüp bağışlanmasını istiyormuş... Şimdi, Madam la Maréchale, bir an için kendinizi ihtiyar'ın yerine koyup söyleyin bana, siz olsanız ne yapardınız : bu akılsız delikanlıyı saçlarından yakalayıp o kıyı boyunca sonsuza dek zevkle sürükler durur muydunuz?

LA MARECHALE. — Doğrusu, hayır.

DİDEROT. — Örneğin, şu güzel çocuklarınızdan biri baba evinden kaçsa da, bir sürü herzeler yedikten sonra pişmanlık içinde geri dönecek olsa...?

LA MARÉCHALE. — Onu koşar karşılar, bağrıma basar, gözyaşlarımla ıslatırdım ; ama, babası, Maréchal, bu kadar yumuşak davranmazdı.

DİDEROT. — Mösyö le Maréchal de bir canavar değil herhalde.

LA MARÉCHALE. — Ne münasebet.

DİDEROT. — Kendisini belki biraz naza çekerdi, ama sonunda o da bağışlardı.

LA MARÉCHALE. — Muhakkak.

DİDEROT. — Özellikle, bu çocuğu dünyaya getirmeden önce onun nasıl bir ömür süreceğini bildiğini, ve hatâlarından dolayı onu cezalandırmanın ne kendisine, ne suçluya, ne de bunun kardeşlerine bir yararı olmıyacağını düşünürse.

LA MARÉCHALE. — Ama, İhtiyar başka, M. le Maréchal başka.

DİDEROT. — Yani. M. le Maréchal'in İhtiyar'dan daha iyi olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

LA MARÉCHALE. — Tanrı esirgesin! Demek istiyorum ki, benim adaletim Maréchal'in adaletine benzemediği gibi, Maréchal'in adaleti de İhtiyar'ınkine benzemeyebilir.

DİDEROT. — Ah! Madam, bu yanıttan ne sonuç çıkar düşünmüyorsunuz. Ya adaletin genel tanımı sizin için de, M. le Maréchal için de, benim için de, Meksikalı delikanlı için de, İhtiyar için de birdir ; ya da ben bunun ne olduğunu bilemem, ve neyin İhtiyar'ın hoşuna gidip, neyin gitmiyeceği bence meçhuldur.

Konuşmanın burasında, M. le Maréchal'in bizi beklediğini haber verdiler. Elimi Madam la Marechale'e verdim. Bana şöyle dedi : İnsanın kafası altüst oluyor, değil mi?

DİDEROT. — Kafa sağlamsa niye olsun?

LA MARÉCHALE. — Sonuç olarak, İhtiyar varmış gibi hareket etmek en iyisi herhalde.

DİDEROT. — Hattâ buna inanmasak bile.

LA MARÉCHALE. — Ve inandığımız zaman da iyiliğine fazla belbağlamamak.

DİDEROT. — En kibarca yol bu olmasa da, en güvencelisi bu olsa gerek.

LA MARÉCHALE. — Sırası gelmişken sorayım, yargıçlarımıza ilkelerinizin hesabını verecek olsaydınız, bunları açıkca söyler miydiniz?

DİDEROT. — Onları gaddarca bir iş yapmaktan esirgemek için elimden gelen çabayı gösterirdim.

LA MARÉCHALE. — Ah, korkak! Peki, ölecek olsaydınız, Kilise'nin yöntemlerine uyar mıydınız?

DİDEROT. — Hiç kusur etmezdim.

LA MARÉCHALE. — Tüh, ikiyüzlü adi seni!

DİDEROT'NUN HAYATI

1713 — *5 ekim.* Bıçakçı Didier Diderot'nun oğlu Denis Diderot, Langres kentinde dünyaya geliyor.

1723 — 1723 — Langres'deki cizvit kolejinde öğretim yılları.

1726 — *22 ağustos.* Diderot, piskoposluk kurulu üyesi amcasının mesleğini sürdürmek üzere, saç tıraşı töreniyle kiliseye intisap ediyor.

1728 — 1732 — Diderot, öğrenimine Paris'te, büyük bir ihtimalle, Harcourt kolejinde devam ediyor.

1732 — *2 eylül.* Paris Üniversitesinden sanat dalı mezunu (edebiyat lisansiyesi) oluyor. Savcı Clément de Ris'nin maiyetinde memur olarak çalışıyor, ve babasını tasalandıran bir bohem hayatı sürüyor. 1741'de çamaşırcı kız Antoinette Champion ile, 1742'de de Jean-Jacques Rousseau ile tanışıyor.

1743 — Antoinette ile evlenmenin lâfını bile işitmek istemiyen babası tarafından bir manastıra kapatılan Diderot, buradan kaçıyor. Temple Stanyan'dan çevirdiği *Yunanistan Tarihi*'ni yayımlıyor. 6 kasım günü evleniyor.

1744 — Diderot iki çalışma arkadaşı ile birlikte, Robert James'in *Tıp lûgatı*'nı fransızcaya çevirme imtiyazını alıyor.
13 ağustos. Kızı Angélique doğuyorsa da bir ay sonra ölüyor.

1745 — Shaftesbury'den çevirdiği *Meziyet ve erdem üzerine deneme*'yi yayımlıyor. Mme de Puisieux'nün sevgilisi oluyor.

1746 — *Ansiklopedi*'nin imtiyazı resmen veriliyor. Diderot, *Filozofça düşünceleri*'ni kaleme alıyor. Eser haziran ayında yayımlanacak ve temmuzda Paris Parlamentosu'nca mahkûm edilecektir. Ancak dört yıl yaşayan oğlu François doğuyor.

1747 — Saint-Médard kilisesi tarafından Diderot «dinsiz» ilân ediliyor. Diderot ile d'Alembert *Ansiklopedi*'nin başına getiriliyorlar. Diderot, *Şüphecinin gezintisi*'ni ve *Sır saklamıyan mücevherler*'i yazıyor. Bu eserler ertesi yıl yayımlanacaktır.

1749 — *Körler hakkında mektup*'un yayımlanması üzerine, Diderot, 24 temmuz günü tutuklanıp Vincennes Şatosuna götürülüyor. Emniyet genel müdürü d'Argenson'un araya girmesiyle, 3 ekimde serbest bırakılıyor.

1750 — *Ansiklopedi*'nin *Prospektüs*'ü abone hücumu yaratıyor. Oğlu Denis-Laurent dünyaya geliyor ve bir ay sonra ölüyor.
Rousseau, *Bilimler ve sanatlar üzerine Nutuk*'unu yayımlıyor.

1751 — *Journal de Trévoux*'dan rahip Berthier ile *An-*

siklopedi'nin *Prospektüs*'ü konusunda polemik. İlk cilt 30 haziranda çıkıyor. Büyük heyecan ve rağbet.

1752 — *Ansiklopedi*'nin ikinci cildi çıkıyor. Devlet Şûrasının bir kararıyle ilk iki cilt yasaklanıyor. Filozoflara dost olan Kitabevi müdürü Malesherbes, Diderot'nun kâğıtlarını güven altına alıyor.

1753 — D'Argenson, yasak kararını kaldırıyor. Üçüncü cilt d'Alembert'in bir önsözüyle çıkıyor. 2 eylülde Marie-Angélique Diderot dünyaya geliyor.

1754 — *Ansiklopedi*'nin IV. cildi yayımlanıyor. Cizvitler öfkeden kuduruyorlar, Fréron da onlara katılıyor. Kitapçı ve editörler Diderot'nun ücretini arttırıyorlar.

1755 — V. cildin yayımlanması.

1756 — Diderot-Rousseau görüşmesi. VI. ve VII. (ilk kısım) ciltlerin yayımlanması.

1757 — *Piç* ve *Dorval ile konuşmalar* yayımlanıyor. VII. cildin sonu çıkıyor. Filozoflara karşı haçlı seferi.
Palissot, *Büyük Filozoflar üzerine Küçük Mektuplar*'ını yayımlıyor.

1758 — D'Alembert, *Ansiklopedi*'den ayrılmak niyetinde olduğunu bildiriyor. Rousseau, Duclos ve Marmontel *Ansiklopedi*'den ayrılıyorlar. Diderot azimle işi sürdürüyor. *Aile Babası*'nı yayımlıyor.

1759 — *Ansiklopedi* Paris Parlamentosu'nca mahkûm

edilip müsaadesi kıral tarafından geri alınıyor.
11 mayıs. Sophie Volland'a birinci mektup.
3 haziran. Diderot'nun babasının ölümü.
8 eylül. Malesherbes, *Ansiklopedi*'nin yeniden yayımlanmasına bir hazırlık olmak üzere, resimli levhalardan ibaret bir cildin çıkarılması için kraldan müsaade alıyor. D'Alembert kesin olarak ayrılıyor.

1760 — *Rahibe*'nin yazılması. Palissot'nun *Filozoflar* adlı hiciv komedisinin ilk temsili.

1761 — *Aile Babası*, orta çapta bir başarı elde ediyor. Diderot, *Ansiklopedi*'nin son ciltlerinin revizyonunu bitiriyor.
İkinci *Salon*'unu kaleme alıyor.

1762 — Cizvitlerin Parlamento tarafından mahkûm edilmeleri.

1765 — Diderot, kütüphanesini, 15 000 lira ve yıllık 100 pistol gelir karşılığında, intifa hakkı kendisinde kalmak üzere, II. Katerina'ya satıyor. Dördüncü *Salon*'u ile *Resim sanatı üzerine deneme*'sini kaleme alıyor. *Ansiklopedi*'nin basılması tamamlanıyor.

1766 — *Ansiklopedi*'nin son ciltleri gizli dağıtılıyor. Matbaacı Le Breton (pek şiddetli gördüğü bazı makaleleri, Diderot'yu son derece hiddetlendirmek pahasına, kendiliğinden sansür etmesine rağmen), Bastille'e atılıyor.
Şövalye de la Barre'ın idamı.

1769 — *D'Alembert'in rüyası*'nın kaleme alınması.

1771 — Diderot *Kaderci Jacques*'ın ilk versiyonunu tamamlıyor. Comédie - Française'de sahneye ko-

nulan *Piç* başarısızlığa uğruyor. Diderot, yedinci *Salon*'unu yazıyor.

1772 — Diderot, *Ansiklopedi*'nin resimli levhalarının revizyonunu tamamlıyor. *Bougainville'in seyahatine ek*'i yazıyor.

1773 — Papa Clément XIV. İsa Yoldaşları (Compagnie de Jésus) tarikatını lâğvediyor. Bir süre Hollanda'da kalan Diderot, St. Petersburg'a gidiyor. 8 ekimden 6 marta kadar bu şehirde kalıyor.

1774 — Hollanda'ya dönüşünde, çeşitli felsefe eserleri üzerinde çalışıyor. Ekimde tekrar Paris'e geliyor. *Rameau'nun yeğeni*'ni tamamlıyor.

1778 — Voltaire ile Rousseau'nun ölümleri. *Aktörlük üzerine aykırı düşünceler*'in yazılması sona eriyor.

1783 — D'Alembert'in ölümü.

1784 — Sophie Volland'ın ve Diderot'nun ölümü.

1785 — Diderot'nun kızı, babasının bütün manüskrilerini Katerina II'ye armağan ediyor ; koleksiyon, Diderot'nun kitaplığıyle birlikte St. - Petersburg'a gönderiliyor.

DÜNYA KLASİKLERİ

KÜLTÜR DİZİSİ

ANTİK FELSEFE / Walther Kranz / *Suad Y. Baydur*

AKTÖRLÜK ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER / Diderot / *Sabri Esat Siyavuşgil*

METOT ÜZERİNE KONUŞMA / Descartes / *K. Sahir Sel*

HÜKÜMDAR / Machiavelli / *Selahattin Bağdatlı*

KÖRLER HAKKINDA MEKTUP / *Diderot* / *Adnan Cemgil*

HYLAS İLE PHİLONOUS ARASINDA ÜÇ KONUŞMA / Berkeley / *K. Sahir Sel*

TOTEM VE TABU / Freud / *Niyazi Berkes*

KADERCİ JACQUES İLE EFENDİSİ / *Diderot* / *Adnan Cemgil*

ANABASİS / Ksenophon / *Tanju Gökçöl*

FELSEFE KONUŞMALARI / Diderot / *Adnan Cemgil*

AKLIN İDARESİ İÇİN KURALLAR / *Mehmet Karasan*

SOSYOLOJİK METODUN KURALLARI / Durkheim / *Cemal Bali Akal*

İNSAN ZİHNİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA / David Hume / *Selmin Evrim*

ANORMAL ÇOCUKLAR / A. Binet ve Th. Simon / *Sabri Esat Siyavuşgil*

DİDEROT

FELSEFE KONUŞMALARI

Türkçesi:
Adnan Cemgil

Diderot, felsefe konulu diyaloglarında, canlı, eğlendirici, edebî bir anlatışla, maddeci felsefeyi, yeni bilimsel buluşların ışığı altında ele alıp derinleştiriyor ve yeniden formülleştiriyor.

İnsan sürekli bir değişme içinde bulunan evrenin bir halkasından başka bir şey değildir ve hayvanlık halinin üstünde geçici bir aşamayı temsil eder. Hayvan da, insan da ortak bir köke dayanırlar: fiziksel duyarlılık. Evrenin en genel yasası, zorunluluk yasasıdır. Canlı türlerinin gelişmesi ve yok olması bu yasaya bağlıdır. Ama, evrendeki bu zorunluluk, zaman içinde bütün oluş imkânlarını deneyen dinamik bir zorunluluktur.

DÜNYA KLASİKLERİ KÜLTÜR DİZİSİ
SOSYAL YAYINLAR

Kapak: İsa Çelik